

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBOG

1959

UDGIVET AF
VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1959

I KOMMISSION HOS
KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI
KOLDING

Redaktionsudvalg:

**Amtslæge, Dr. med. *Jakob Jakobsen*, Vejle (Formand).
Apoteker *Arnold Hansen*, Kolding.
Museumsinspektør, mag. art. *Sigvard Skov*, Koldinghus.**

INDHOLD

1959

	Side
<i>A. M. Wamberg</i> : Jelling-Højenes frilæggelse	5
<i>Olaf Aastrup</i> : Den lille Jellingestens oprindelige Plads	15
<i>Jakob Jakobsen</i> : Koppe-Vaccinationen i et dansk Lægedistrikt gennem 150 Aar	37
<i>Arnold Hansen</i> : Om Adam Nielsens Kirkeklokker	86
<i>Henning Henningsen</i> : Fastelavnsoptog i Kolding	109
<i>K. V. Christensen</i> : Middelalderbro i Vejleaaalen og Trælborg Voldsted	115
<i>Poul Ulsdal</i> : En Landsbykirke restaureres	131
<i>August F. Schmidt</i> : Fra Vester Nebel Sogn	145
Aarsmødet 1959	164
Meddelelse fra Dansk historisk Fællesforening . .	166
Regnskab	167

JELLING-HØJENES FRILÆGGELSE

En redegørelse for den seneste udvikling
af amtmand A. M. Wamberg, Vejle.

Jelling-monumentet — højene og runestenene — er det ældste og stolteste mindesmærke, vi har herhjemme, og af en sådan betydning, at det må interessere enhver dansk og da i særdeleshed Vejle Amts historiske Samfunds medlemmer. Overladt så at sige »til sig selv« har det henligget nogenlunde i fred i de første ca. 900 år, men derpå har »Den tekniske tidsalders expansion« medført en ødelæggelse i form af en stedse tættere og mere skæmmende bebyggelse, som det først i de sidste godt 40 år er lykkedes at råde lidt bod på.

Der er allerede skrevet flere gange i årbogen herom (1930 og 1937), og her skal kun kort anføres, at seminarieforstander Skat Rørdam må nævnes som den første i dette »prydningsarbejde« ved sin indsats med stiftelsen af en forskønnelsesforening, som på rent lokal basis samlede de 1800 kr., som var nødvendige for erhvervelsen i maj 1915 af det første hus (matr. nr. 51b), beregnet for nedrivning. Den lands-komité, som Skat Rørdam fik nedsat, efter at også Samvirkende jydsk Turistforeningers interesse var vakt, talte blandt dens mange personligheder også formanden for Vejle Amts historiske Samfund, stiftamtmand Vilh. Bardenfleth. I 1919 blev de to næste huse (matr. nr. 51c og 51d), skomagerens og landspostens, erhvervet og nedrevet. Endeligt lykkedes det i 1930'erne — under det, der er kaldt frilægningens 2. etape — en ny landskomité med Vejle Amts historiske Samfund's næste formand, amtmand Knud Valløe i spidsen at få indsamlet de 40.000 kr., som krævedes for erhvervelse og nedrivning af det sidste hus sydøst for sydhøjen (»Skræderens«, matr. nr. 51a), således at man i 1936 havde højenes østside frilagt. Men bestræbelserne er heldigvis ikke standset herved, som det fremgår af nedenstående:

Efter at spørgsmålet om Jelling-højenes frilæggelse havde været drøftet i en lang årrække, blev sagen taget op af en interesseret kreds, bestående af direktør, dr. phil. Poul Nørlund, arkitekt, dr. phil. E. Dyggve og naturfredningsrådets formand, højeste-

retssagfører Ejvind Møller, der foranledigede, at afdelingsingeniør H. Halberg, Københavns byplanafdeling, i 1948 udarbejdede en byplanskitse til Jelling-højenes frilæggelse. Dette uofficielle Jelling-udvalg førte endvidere forhandlinger om sagen med amtsvejvæsenet og med sognerådet, fra hvilke myndigheder forskellige tilsagn af betydning for sagen blev opnået.

På det således foreliggende grundlag indkaldte statsminister Hans Hedtoft de interesserede parter til et møde i Jelling den 27. juni 1950. Ved dette møde, hvor alle myndigheder og foreninger m. v., der var interesseret i opgavens løsning, var repræsenteret, opnåedes der enighed om, at spørgsmålet om frilæggelsen af højene var en stor national opgave, som måtte løses, og efter beslutning i ministermøde og godkendelse af formændene for samtlige politiske partier på rigsdagen nedsatte statsministeren en komité bestående af 28 medlemmer, repræsenterende alle de i sagens løsning interesserede instanser. Komitéen nedsatte den 31. juli 1950 et arbejdsudvalg bestående af:

direktør, dr. phil. Poul Nørlund,
arkitekt, dr. phil. E. Dyggve,
fuldmægtig i boligministeriet Vagn Rud Nielsen,
amtsrådsmedlem, gårdejer K. Søndergaard,
Børkop, og
sognerådsformand J. Lauridsen, Jelling.

Udvalgets formand, direktør Nørlund, afgik ved døden i juni 1951 og afløstes af direktør for nationalmuseet, professor, dr. phil. Johannes Brøndsted. Den 17. december 1951 afgav arbejdsudvalget betænkning om Jelling-højenes frilæggelse (trykt i København 1952). I betænkningen anførtes forskellige forslag til en frilæggelse. Udvalget gik for sit vedkommende ind

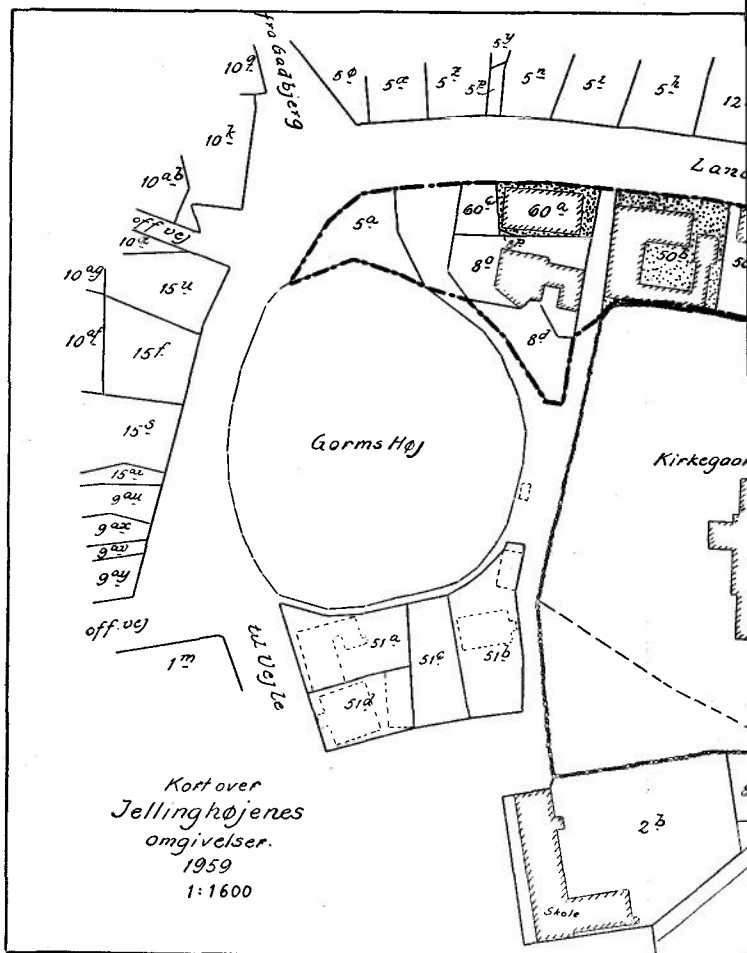

Dette område blev frilagt efterhånden 1915—1937.

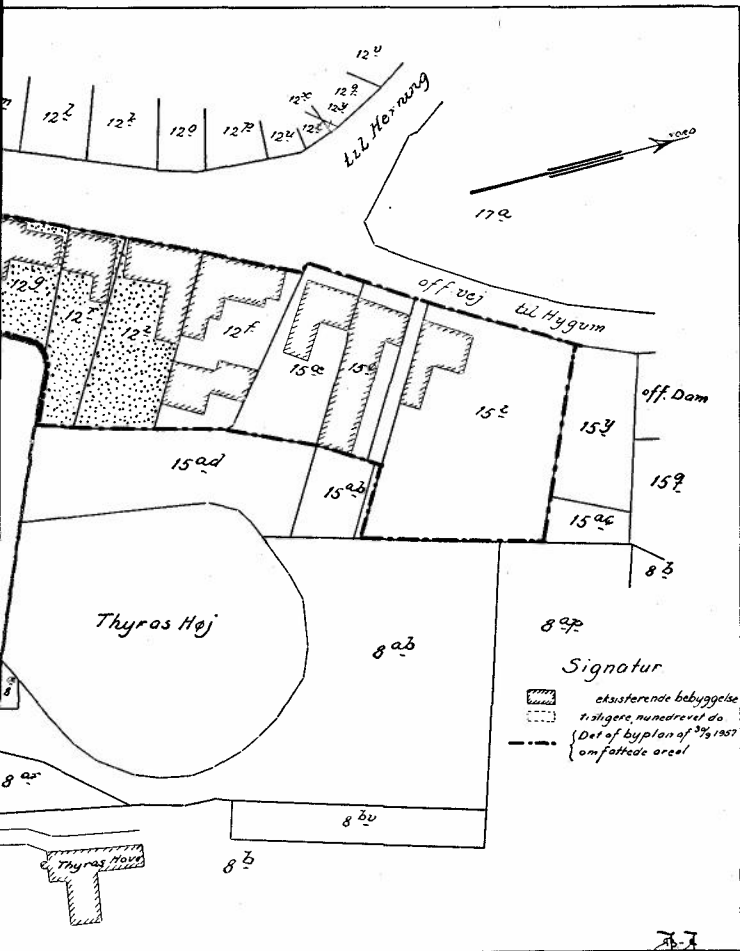
for en fuldstændig frilæggelse med fjernelse af bebyggelsesområderne på begge sider af landevejen i dens forløb vest for højene samt af bebyggelsesområdet syd for Gorms høj.

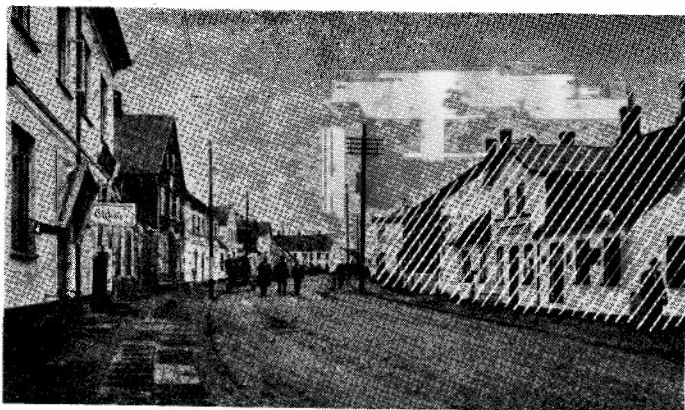
Sagen blev derefter på grundlag af betænkningen drøftet i adskillige møder mellem de interesserede parter, men først ved et møde i Jelling den 17. december 1955 opnåedes der enighed om en løsning, hvorefter der kun sigtes på fjernelse af bebyggelsen vest for højene på den østlige side af landevejen. Dette mål søges nået ved en af sognerådet vedtaget og af boligministeriet den 30. september 1957 stadfæstet byplanvedtægt (aftrykt som bilag 1), hvorefter de nævnte ialt 12 ejendomme udlægges til offentligt formål i tilknytning til Jelling-højene. Efter § 14 i bekendtgørelse af lov om byplaner af 30. april 1949 indebærer dette, at vedkommende grundejere har mulighed for at begære ejendommene overtaget af kommunen mod erstatning. Det forventedes, at de pågældende grundejere som følge af byplanens begrænsning af deres råderet

Kort over
 Tellinghøjenes
 omgivelser.
 1959
 1:1600

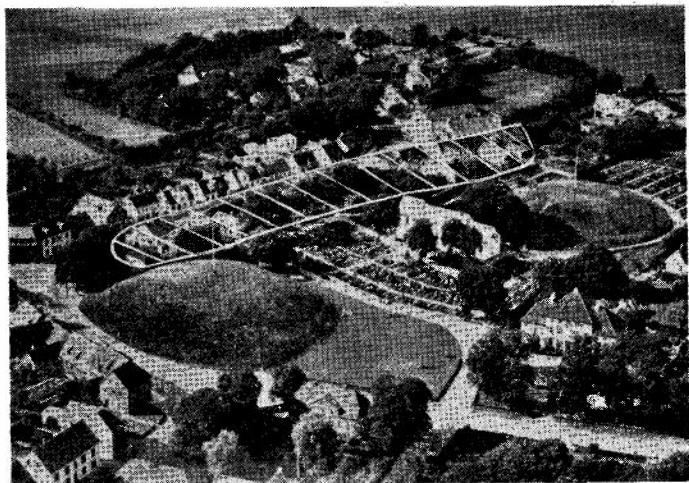

Hovedgaden ca. 1925.

(Det skraverede omfattes af frilægningens 3. etape.)

ville fremsætte sådan begæring overfor kommunen, og dette er også faktisk sket, idet der er kommet henvendelse om overtagelse fra samtlige grundejere med undtagelse af een. For 5 af husene er henvendelsen resulteret i overtagelse, medens forhandlingerne foreløbig er gået i stå for de øvrige. I tilknytning til byplanvedtægten er der afsluttet en overenskomst af oktober-november 1957 (aftrykt som bilag 2) mellem statsministeriet og Jelling sognekommune, hvorefter statsministeriet indestår for de erstatningskrav, som kommunen måtte pådrage sig ved gennemførelsen af byplanvedtægten. Overenskomsten bestemmer endvidere, at de ejendomme, som i henhold til byplanvedtægten overtages af det offentlige, skal overdrages til statsministeriet. Efter overenskomsten påhviler det kommunen efter statsministeriets begæring i hvert enkelt tilfælde at gøre brug af den i byplanlovens § 12 omhandlede ekspropriationsbeføjelse, således at statsministeriet refunderer sognekommunen eventuelle udgifter i forbindelse hermed. Omkostningerne ved ned-

Luftfoto af højene og omgivelser ca. 1950.
(Det skraverede omfattes af frilægningens 3. etape.)

rivningen og ved ejendommernes efterfølgende ryddeliggørelse og beplantning er Jelling sognekommune uvedkommende. Efter nedrivningen vedligeholdes grundarealerne sammen med Jelling-højene.

Statsministeriet har den 6. november 1957 beskikket amtsfuldmægtig Ebbe Lund, Vejle, som administrator af de af byplanen omfattede ejendomme, efterhånden som disse overtages af statsministeriet, samt til at føre forhandlinger med de pågældende om vilkår for overtagelser.

De ejendomme, der hidtil er overtaget, er matr. nr. 60a, 50b, 12g, 12r og 12i. Den samlede købesum for disse ejendomme har andraget 340.256 kr., incl. erstatning for good-will. Der er ikke foretaget nedrivning endnu af nogen af de overtagne ejendomme, og nedrivningen vil nok trække noget ud på grund af vanskeligheder med at skaffe passende boliger til beboerne.

Den samlede ejendomsværdi pr. 1. september 1956 af de af byplanvedtægten omfattede ejendomme er 412.000 kr. De beløb, der er nødvendige til dækning af udgifterne ved frilæggelsen, udredes af tipsmidlerne.

Byplanvedtægt

Bilag 1.

for området omkring Jellinghøjene i Jelling kommune.

Efter forhandling med statsministeriet har Jelling sogneråd i medfør af lovekendtgørelse nr. 242 af 30. april 1949 af lov om byplaner fastsat følgende bestemmelser for det i § 1 nævnte område i Jelling kommune.

§ 1. Område.

1. Området begrænses mod vest af Hygumvej og Hovedgaden, mod syd af Gorms høj, mod øst af kirkegården og mod nord af sydskellet af matr. nr. 15ac og 15y, således som vist på vedhæftede kortbilag.

2. Området omfatter følgende matr. nr. 15i, 15ø, 15æ, 12f, 12i, 12r, 12g, 50a, 8p, 50b, 60a, 8o, 8d, 60c og del af 5a samt alle parceller, der udstykkes fra de nævnte ejendomme.

§ 2. Anvendelse.

Området udlægges til offentligt formål i tilknytning til Jellinghøjene.

§ 3. Påtaleret.

Påtaleret ifølge nærværende byplanvedtægt har Jelling sogneråd.

§ 4. Lempelser og ændringer i vedtægten.

1. Mindre betydende lempelser i denne vedtægt kan indrømmes af sognerådet, for så vidt den af byplanved-

tægten tilstræbte frilæggelse af området ikke derved berøres.

2. Iøvrigt kan boligministeriet efter indhentet erklæring fra Statsministeriet indrømme lempelser af byplanbestemmelser.

Således vedtaget af Jelling sogneråd den 13. marts 1956.

Hauge Mols.

I medfør af § 1 i lov om byplaner (lovbekendtgørelse nr. 242 af 30. april 1949) godkendes foranstående af Jelling sogneråd vedtagne forslag til partiel byplanvedtægt for området omkring Jellinghøjene i Jelling kommune.

Boligministeriet, den 30. sep. 1957.

Kaj Bundvad.

/ Vagn Rud Nielsen.

O v e r e n s k o m s t

Bilag 2.

mellem statsministeriet og Jelling sognekommune
i anledning af frilæggelsen af Jellinghøjene.

§ 1.

Efter indhentet tilslutning fra bevillingsmyndighederne indestår statsministeriet for de erstatningskrav, som Jelling sognekommune i medfør af § 14 i lov nr. 242 af 30. april 1949 om byplaner måtte pådrage sig ved gennemførelsen af den af sognerådet vedtagne byplanvedtægt for et område ved Jellinghøjene i Jelling kommune, således som vedtægten er godkendt af boligministeriet under 30. september 1957.

§ 2.

Jelling sogneråd forpligter sig til at give statsministeriet underretning om alle møder, herunder møder

med ejere eller disses repræsentanter, møder i vurderingskommissionen og retsmøder, hvor spørgsmål om overtagelse af ejendomme og om erstatningskrav måtte blive behandlet. Sognerådet vil ikke uden statsministeriets samtykke kunne slutte forlig om erstatningsbeløb.

Sognerådet forpligter sig endvidere til at underrette statsministeriet, når der for sognerådet foreligger ansøgninger om godkendelse af forslag til ombygninger m. v. af de af den i § 1 nævnte vedtægt omfattede ejendomme.

§ 3.

Ejendomme, som skal overtages af det offentlige i henhold til den i § 1 omhandlede vedtægt, overdrages til statsministeriet. Omkostninger i forbindelse med det offentliges overtagelse udredes af statsministeriet.

Efter statsministeriets begæring i hvert enkelt tilfælde påhviler det Jelling sognekommune at gøre brug af den i byplanlovens § 12 omhandlede ekspropriationsbeføjelse, dog således at statsministeriet refunderer sognekommunen eventuelle udgifter i forbindelse hermed.

Omkostningerne ved nedrivningen og ejendommenes efterfølgende ryddeliggørelse og eventuelle beplantning er Jelling sognekommune uvedkommende. Efter nedrivningen vedligeholdes grundarealerne sammen med Jellinghøjene.

Statsministeriet, den 14. november 1957.

P. m. v.

J. Elkjær Larsen.

/ F. Grage.

Jelling Sogneråd, Jelling, den 17. oktober 1957.

Hauge Mols.

DEN LILLE JELLINGSTEN'S OPRINDELIGE PLADS

Af viceskoleinspektør *Olaf Aastrup*, Vejle.

I Vejle Amts historiske Samfunds Festskrift fik Diskussionen om den lille Runestens (Jelling 1) oprindelige Plads et nyt Indslag gennem Sune Lindqvist's Afhandling »Uppsala och Jelling«, i hvilken han efter Omtale af Thyras Død (i Bække) siger¹): »På bredaste stället mellan de två stenraderna ligger en låg bronsåldershöj, vilken likt en naturlig höjning väljes til plats för den sten, på vilken nu ristats: »Gorm ...«.« Sune Lindqvist fremsætter altsaa her den Hypotese, at den lille Runesten oprindelig var opstillet paa den Broncealderhøj, der senere kom til at danne »Fundament« for Gravkammeret i Nordhøjen.

Eftersom der i Tidens Løb er fremsat adskillige Hypoteser om den lille Runestens oprindelige Plads, kunde der med Fremkomsten af dette nye Forslag²) være god Grund til at sammenligne de forskellige Hypoteser og sammenholde dem med ældre og nyere Forskningsresultater.

Første Gang man i en skriftlig Beretning stifter Bekendtskab med den lille Runesten, er i Rantzau's Prospekt over Højene, udkommet 1591. Paa dette Prospekt ses den lille Runesten ikke, men dens Tekst gengives.³)

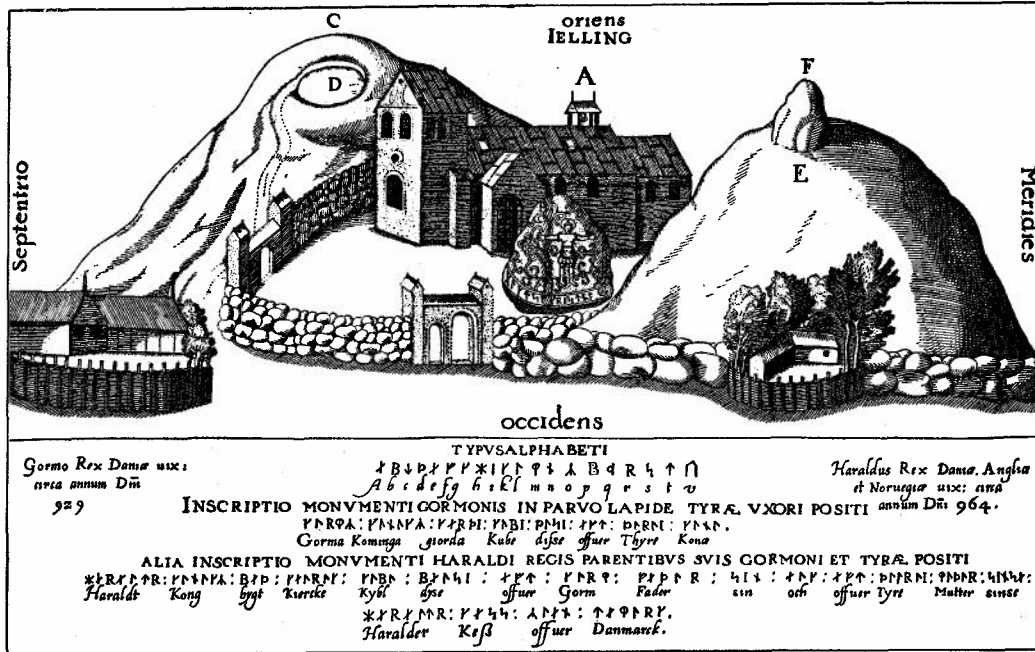

Fig. 1. Rantzaus Prospekt fra 1591.
 Bemærk Teksten fra den lille Runestens første Side.

Der havde ganske vist tidligere været »skrevet om« Jellingmonumenterne, nemlig af Sven Aggesøn i »Brevis Historia«,⁴⁾ der omtaler de to høje »nær ved Kongens Gaard i Jalang«, og af Saxo i »Gesta Danorum«,⁵⁾ der baade fortæller om, at Thyra blev jordet ved Siden af Gorms Gravhøj, og gengiver Sagnet om Haralds (mislykkede) Forsøg paa at flytte en stor Sten til Jelling⁶⁾ men derimod ikke nævner Runestene.

I Den Arnamagnæanske Haandskriftsamling⁷⁾ fra 1600—1627 findes et Blad med en Tegning af den lille Runesten, der kaldes »Stenen ved Dørren liggendis«. Tegningen viser Indskriften anbragt paa to sammenstødende Sider.

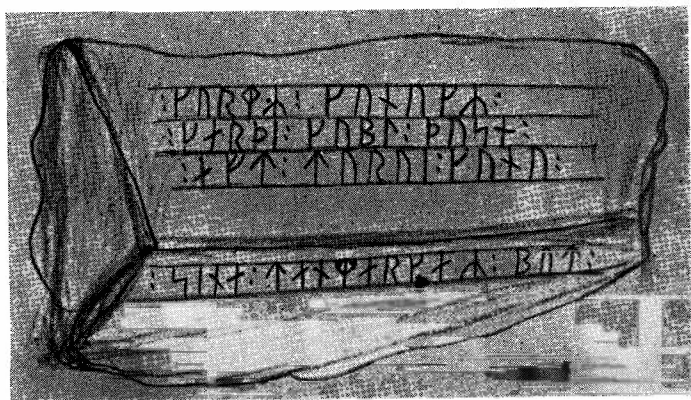

Fig. 2. Tegningen af Skonvig fra Den Arnamagnæanske Haandskriftsamling ca. 1627.

Første Gang Stenen nævnes i et almen kendt Værk er i Ole Worms Præsteindberetninger⁸⁾ (1638), hvori det hedder: »... Dernest findes en mindre Steen, hører til den nøre Høy.«

Fig. 3. Metalsnit udført efter Tegning af Skonvig
i Worms Runeværk. Pag. 339.

I det senere udkomne (1643) *Danicorum Monumentorum Libri Sex* skriver Ole Worm⁹⁾ om den lille Runesten, at den er »liggende ved Kirkens Dør, saaledes, at den, kan yde et Sæde for de trætte«. Ved at sammenholde det Prospekt, der gengives i *Mon. Dan.* (S. 328),¹⁰⁾ paa hvilket den lille Runesten ses paa sin nuværende Plads, med den ovenfor omtalte Tegning¹¹⁾ i *Den Arnamagnæanske Haandskriftsamling*, hvorpaa Stenen ses liggende ved Kirkedøren, faar vi den Oplysning at Stenen er blevet rejst ved Siden af den store Runesten mellem 1627 og 1639.

Dette er i denne Forbindelse ikke det vigtigste men derimod det, at Ole Worm med Bemærkningen »hører til den nøre Høy« indleder Diskussionen om den lille Runestens oprindelige Plads, en Diskussion i hvilken en lang Række Forskere, Arkæologer, Filologer o. s. v. har deltaget.¹²⁾

Jeg skal ikke her komme nærmere ind paa de enkelte Indlæg men blot resumere, at samtlige Hypoteser

kan opstilles i tre Grupper, idet den oprindelige Plads for den lille Runesten (Jelling 1) foreslaas at være

1. Nordhøjen (Sune Lindqvist),
2. Sydhøjen (Rantzow, Wimmer, Anjou, Orulf o. fl. a.)
- og 3. i Viet, d. v. s. i Nærheden af sin nuværende Plads (Dyggve¹³),

og hertil kunde endda som en fjerde Hypotese føjes L. Weibull's Paastand om, at Jelling 1 oprindelig ikke hørte med til Monumentet.¹⁴)

Det er indlysende, at højst kun een af disse Hypoteser kan være rigtig.

Gruppe 1: Hypotesen om den lille Runesten paa Nordhøjen:

Det er mærkeligt, at Sune Lindqvist her¹⁵) uden at drage Sammenligninger med andre Tilfælde, hvor Runesten er rejst paa Høje, foreslaar Nordhøjens »Fundament«, Bronzealderhøjen, som den oprindelige Plads for den lille Runesten, fordi han andet Steds¹⁶) siger, at han aldrig har set nogen Runesten rejst paa en Høj. Denne sidste Udtalelse faldt ganske vist i 1928, saa der har jo været Tid til at skifte Opfattelse, man savner blot Angivelse af Aarsagerne.

Endvidere maa det siges at være et noget urealistisk Forslag, fordi Bronzealderhøjen indgik i Monumentet som Fundament for Gravkammeret, saaledes at det fra Begyndelsen næppe havde været Hensigten, at Bronzealderhøjen som Høj betragtet skulde udgøre nogen Del af det færdige Anlæg.

Og endelig stemmer denne Anbringelse ikke overens hverken med Traditionerne for Placering af Runesten eller med Betydningen af ordet KUML i Teksten.

Gruppe 2: Runestenen paa Sydhøjen:

Aarsagen til, at saa mange har forfægtet Hypotesen om Toppen af Sydhøjen som den lille Runestens oprindelige Plads, er naturligvis Prospektet fra 1591.

Allerede før Udgravningen af Sydhøjen i 1941 har Lis Jacobsen og Anders Bæksted i en Afhandling i Vejle Amts Aarbog betegnet Prospektets Sten paa Højtoppen som et Fantom.¹⁷⁾

Dyggves Udgravninger i 1941 giver endeligt og afgørende Svar paa dette Problem, idet det blev bevist,

- a. at Sydhøjen ikke var rejst i Forbindelse med Opstillingen af de Stenrækker, som ordet KUML i den lille Runestens Tekst hentyder til, men at Højen tværtimod er af langt yngre Dato end Viets Stenrækker,
- b. at der intet »Fundament« σ : Stensætning til Støtte for Runesten (eller Bautasten) blev fundet paa Toppen af Sydhøjen, og
- c. at der aldrig kan have været Tale om, at den lille Runesten har staaet paa Højtoppen, bevises af de Husrester, der var Udgravningens første Resultat.¹⁸⁾

Gruppe 3: Den lille Runesten stod i Viet nær sin nuværende Plads:

Naar Dyggve i Afhandlingen »Jelling Kongehøje«¹⁹⁾ og senere andre Steder siger: »Den lille Runesten, som jeg tænker mig har været opstillet i det indhegnede Anlægs Tyngdepunkt i Analogi med Placeringen af den nogle Tiaar senere store Runesten,« er det vel bl. a. ud fra den Forudsætning, at naar Ole Worm i 1621 saa den ligge ved Vaabenhuset, var det fordi den paa et tidligere Tidspunkt var kommet til at staa i Vejen for Opførelsen af Vaabenhuset.

At Dyggve ikke kan sandsynliggøre denne oprindelige Plads paa anden Maade end ved at sige, at han mener, det var i Nærheden af Viets Tyngdepunkt, en noget usikker Angivelse som vi senere skal se, kommer vel af, at han under sine Undersøgelser ikke er truffet paa nogen Fundamentering, der kunne angive, hvor den lille Runesten oprindeligt har været opstillet.

Det er en Kendsgerning, at baade Bautasten og Runesten blev fundamenterede, d. v. s. de blev som Regel ikke blot gravet et Stykke ned for ikke at vælte, men Foden af dem blev støttet med mindre Sten. Hvor det drejede sig om store Bautasten eller Runesten, var Fundamenteringen ofte dybtgaaende, se f. Eks. Billedet Fig. 29, Side 157 i Festskriftet, af den store Runestens Fundament.

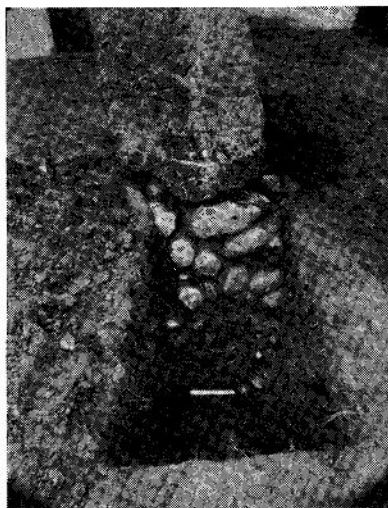

Fig. 4. Fundamentet under den store Runesten. Foto: Dyggve.

Hvor der er Tale om Efterforskning af Runestens og Bautastens oprindelige Pladser, spiller Paavisningen af saadanne Fundamenter en stor Rolle.²⁰⁾

Trods sikkert ihærdige Undersøgelser er det ikke lykkedes Dyggve at finde noget Fundament, der kunde vise, at den lille Runestens oprindelige Plads er identisk med eller i Nærheden af dens nuværende Plads.

I Festskriftet siger Dyggve:²¹⁾ »Jeg for min part tror, at stenen oprindeligt må have været rejst i nærheden af stedet for våbenhuset, hvor viets tyngdepunkt ligger, og hvor den ville have stået umiddelbart syd for viets gudehov.« Hvad han saa mener med Betegnelsen »Viets Tyngdepunkt«, siges der intet nærmere om.

Paa Side 27 i Nationalmuseets Aarbog 1943²²⁾ har Dyggve en Skitse over Jellingmonumenterne; herpaa vises Jelling 1 anbragt i Aksen lige saa langt Syd for Nordhøjen, som Højens Radius er lang.

I Festskriftet Side 154 findes en tilsvarende Skitse, hvor Jelling 1's Plads er angivet noget længere borte fra Nordhøjen. Samme Sted Side 175 findes endnu en Skitse, paa hvilken Dyggve angiver Afstanden mellem Nordhøjen og Runestenen kortere end Højens Radius. Ved Betragtning af Dyggves tre Forslag kan man altsaa ikke faa noget at vide om, hvor »Viets Tyngdepunkt« er.

Hvorfor »Tyngdepunkt«?

Hvorfor ikke lige saa godt »Midtpunkt« eftersom den store Runesten jo er stillet i Midten af Harald Blaatands Anlæg.

Men hvor er saa Midtpunktet af Viet? Naturligvis kan man regne det ud, naar først man har fastlagt Vi-Aksens Længde fra Vi-Spidsen til Nordpunktet. Men skal dette sidste lægges i Nordhøjens Centrum

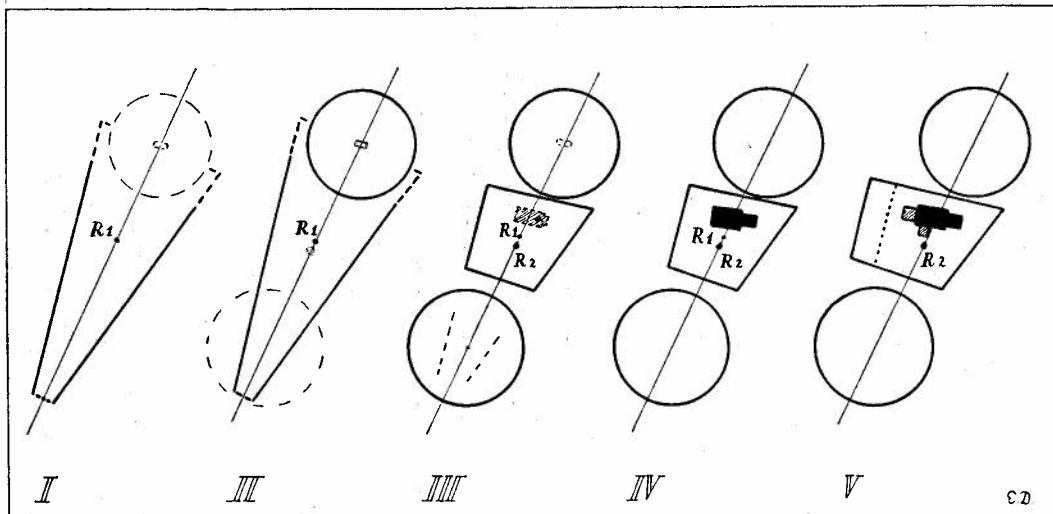

Fig. 5. Dyggves Skitse over Jellingsmonumenterne.
Fines i Nationalmuseets Aarbog og Acta Archaeologica.

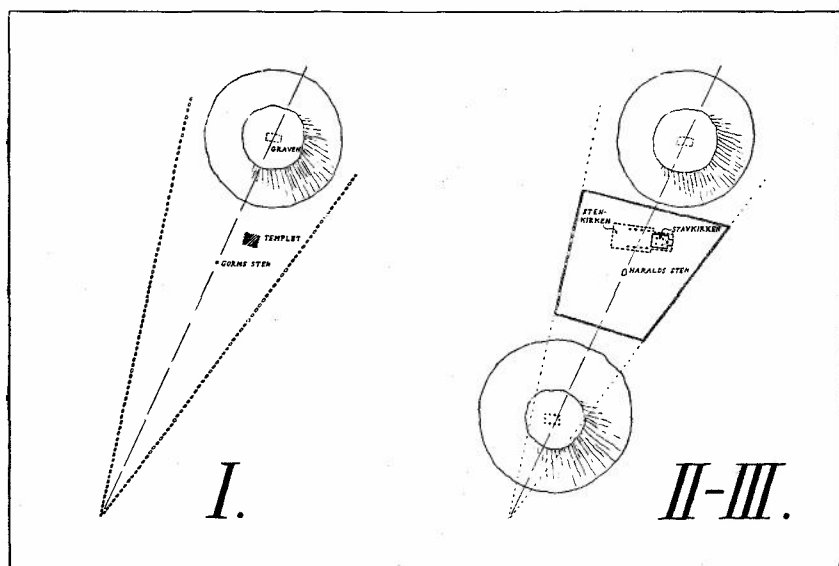

Fig. 6. Dyngves Skitse fra Festskriftet. (Side 154.)

eller i eet af de Punkter, i hvilket Aksens skærer Højens Omkreds?

Rent umiddelbart vil man sige, at Højcentret maa være Aksens nordlige Endepunkt, og i saa Fald laa Viets Midtpunkt imellem det sydlige Kirkegaardsdige og Sydhøjens Nordfod, et Sted, hvor en eventuel »Fundamentering« let vil kunne efterspores, eftersom den tidligere Bebyggelse²³ ikke naaede dette Punkt. Dette vilde give en Placering af Runestenen, der kunne berettige en Flytning efter Sydhøjens Opførelse og Anlæg af Kirkegaardsdiget. (Fig. 7, A.)

Var Skæringspunktet med Nordhøjens Sydfod brugt som Aksens Nordpunkt, ligger Midtpunktet lidt Syd for Aksens Skæringspunkt med Sydhøjens Nordfod, og var dette Stedet for den oprindelige Placering af

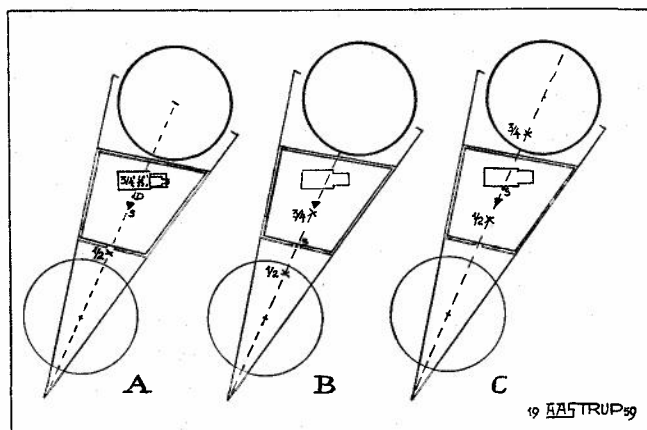

Fig. 7. Skitse, der viser de i Teksten omtalte Delpunktets Beliggenhed. Viaksens nordlige Endepunkt er henholdsvis anbragt i Nordhøjens Centrum (A), ved Nordhøjens Sydfod (B) og ved Nordhøjens Nordfod (C).

den lille Runesten, nødvendiggjorde Opførelsen af Sydhøjen naturligvis Flytning af Runestenen. Ogsaa paa dette Sted vil en Fundamentering kunne eftervises. (Fig. 7, B.)

Hvis endelig Aksens Nordpunkt vælges i Skæringspunktet med Højens Nordfod, vil Midtpunktet være lidt Nord for Kirkegaardsdiget (umiddelbart indenfor den lille Laage), et Sted, hvor den lille Runesten kunde være blevet staaende uanset Ændringer i »Systemet« forarsagede af Opførelsen af Sydhøjen. (Fig. 7, C.)

Paa Dyggves Skitse²⁴) af Nordhøj og Vi er den lille Runesten markeret noget Nord for dette sidste »Midtpunkt«, og Forholdet mellem Liniestykket fra Aksens Skæringspunkt med Højfoden i Nord til det angivne Punkt og hele Aksens Længde er $\frac{26}{32}$ eller meget nær $\frac{3}{4}$. Det kunde altsaa (maaske) synes, som om Dyggve

havde tænkt sig et » $\frac{3}{4}$ -Punkt« i Aksen som Staasted for Runestenen; lad mig derfor for Fuldstændighedens Skyld ogsaa se paa de tre Punkter i Vi-Aksen, der i saa Fald kan blive Tale om:

A. Med Nordhøjens Centrum som Nordpunkt for Aksen bliver » $\frac{3}{4}$ -Punktet« placeret omtrent i den af Sten hegnede Plads foran Trækirken, et Sted, hvor den lille Runesten sandsynligvis ikke oprindeligt er anbragt paa Grund af Hovets Beliggenhed.

B. Var Sydfoden Endepunkt af Aksen, laa » $\frac{3}{4}$ -Punktet« 3—4 m Syd for den store Runestens Plads. Havde den lille Runesten oprindelig Plads her, vilde der ikke have været nogen Grund til at flytte den.

C. Tages endelig Nordfoden som Akseendepunkt, ligger » $\frac{3}{4}$ -Punktet« indenfor Nordhøjens Fodkreds, en Placering af Runestenen, der ifølge Sagens Natur er (var) utænkelig.

Da Dyggve imidlertid udtrykkeligt siger »Tyngdepunkt«, har jeg for ikke at udelade nogen Mulighed taget følgende med i Betragtningerne.

Under et Besøg ved Hedeby Kirke i August 1959 fortalte Søren Telling mig, at han gennem lang Tid havde været overbevist om, at der uden Tvivl havde ligget et Vi paa Stedet, før Ansgar opførte sin Kirke her omkr. 850.

Gennem Opmaalinger, som i de senere Aar var foretaget af Ingeniør Bolund, København, syntes det bekræftet, at Formodningen var rigtig.

I Forbindelse med Spekulationerne over den lille Runestens oprindelige Placering er følgende Oplysning vedrørende Hedeby-Viet af Betydning: Viets »Tyngdepunkt« faldt *ikke* inden for Kirkens Mure og altsaa heller ikke i noget Punkt inden for den Træbygning (Hov eller Trækirke), hvis Rester er fundet

under den nuværende Stenkirke*); »Tyngdepunktet« for Hedeby-Viet, der ikke var orienteret i samme Retning som Jelling-Viet, falder derimod paa det Sted, hvor der i Dag staar et meget stort Træ, uden Tvivl Rodskud fra tidligere Træ(er) paa samme Plads.

Ved Betragtning af Hedeby-Viets Midterlinie og dennes Deling ved »Tyngdepunktet«s Placering mener man at kunne fastslå, at der muligvis er Tale om Deling i meget nær Overensstemmelse med Princippet for »det gyldne Snit«.

Muligheden af de gormske Ingeniørers Kendskab til »Det gyldne Snit« skal jeg ikke komme nærmere ind paa her blot henvise til bl. a., hvad der af Dyggve er skrevet om de datidige Ingeniørers og Konstruktørers Formaaen (se Note 25), til det paa Gorms Tid aarhundredgamle Samkvem med og deraf følgende Paa-virkning fra det romerske Rige og endelig til, at Princippet formodentligt allerede var kendt af Pythagoræerne.

Da der ikke endnu foreligger nogen Publikation vedrørende Hedeby-Viet, har jeg indhentet Søren Tellings Tilladelse til at benytte mig af den givne Oplysning under mine Overvejelser vedrørende den lille Runestens eventuelle Placering *inde* i Jelling-Viet; med Dyggves Plan over Vi, Nordhøj, Kirke og Kirkegaardsdige som Grundlag (Fig. 6) har jeg konstrueret mig frem til de tre Punkter, der ud fra ovennævnte Oplysning kunde komme i Betragtning som Staasted for Runestenen.

De tre Punkter, der paa Fig. 7 er mærkede s, falder henholdsvis

---

*) Herbert Jankuhn: Danevirke og Hedeby (oversat af Søren Telling): Om en ældre Træbygning under den nuværende Stenbygning se Side 14.

- A. umiddelbart Syd for den store Runesten,
- B. meget nær i Skæringspunktet mellem Vi-Midterlinien og det sydlige Kirkegaardsdige og
- C. i eller umiddelbart Syd for den sydlige Kirkemurs (Fraadstensmurens) Skæringspunkt med Midterlinien.

De to første Placeringer vilde ikke have nødvendiggjort nogen Flytning af den lille Runesten, medens den sidste Placering vilde have bevirket en Flytning, da Stenkirken blev bygget.

Imidlertid er det vel i høj Grad lidet sandsynligt bl. a. under Henvisning til det tidligere anførte, at man oprindeligt har betragtet eller regnet med Viaksens Skæringspunkt med den nordlige Højfod som Viaksens nordlige Endepunkt. Det giver ingen »Balance« i det oprindelige Konstruktionsbillede, hvilket derimod baade et Akseendepunkt i Nordhøjens Centrum — der vel er det mest sandsynlige — og ved Højens Sydfod giver.

Lignende Undersøgelser over andre »Delpunkter« fører alle til det Resultat, at det paa Grundlag af Dyggves Forslag og Skitser næppe er muligt at naa noget sandsynligt Resultat med Hensyn til den oprindelige Placering af den lille Runesten.

Men andre Veje forekommer mig brugbare i Undersøgelserne over og Diskussionen af Placeringen.

Ved Valget af Stedet for Anbringelsen af den store Runesten er der for det første taget særlige, lad mig kalde det, konstruktive Hensyn,²⁵⁾ idet den store Runesten blev anbragt midt paa Forbindelseslinien mellem Højenes Centre — en Linie, der falder sammen med Viets Midterlinie — og den blev altsaa paa denne Maade Midtpunktet i det endelige memoriale Anlæg: Nordhøjen + Sydhøjen + den store Runesten,

idet Viets to Stenrækker blev nedlagt, saa Viet dermed var ude af Billedet.

Dernæst maa man erindre sig, at den store Runesten blev opstillet foran den nyopførte Trækirke, et Sted, hvor helst *alle* skulde komme.

Denne Anbringelse i Overensstemmelse med den for hele saavel som for hver enkelt Del af Anlægget nøje lagte Plan gør, at man bør stille følgende Spørgsmaal: Hvor kan den lille Runesten oprindeligt have været placeret, naar der skulde tages lignende konstruktive Hensyn?

Man kan vist uden Diskussion slaa fast, hvilket Dyggve ogsaa synes at gaa ud fra som givet, at den lille Runesten ifølge Sagens Natur oprindeligt har været anbragt et Sted i Midterlinien for det tidlige Anlæg, Nordhøjen + Viet, og derfor er det nødvendigt at finde frem til andre Fordringer, der maatte opfyldes ved Valget af Opstillingssted, saa man herigennem kan finde i hvilket Punkt af Midterlinien, Runestenen blev rejst.

Der er især to Veje, man kan følge: For det første maa man undersøge, om Stenens Tekst giver noget Fingerpeg, og for det andet kan man prøve ved Sammenligning med samtidige og ældre Runemindesmærker at finde frem til de Regler — de Traditioner — der gjaldt for Opstilling af Runesten. Endelig kan man for det tredie fastslaa, at Stenens Plads naturligvis maatte være i Samklang med Monumentets Ide, at hædre Gorm og Thyra, o: overfor Beskueren af Gorms Monumentalanlæg bekendtgøre, at dette var Mindet om Gorm og Thyra.

Ved Studiet af Teksten paa den lille Runesten er det især Ordet KUML, man skal fæstne sig ved. I »Kuml« 1953 har Karl Martin Nielsen offentliggjort

en Afhandling, i hvilken han behandler Ordet KUML som Led i Runeindskrifter. Afhandlingen slutter med den Konklusion,²⁶⁾ at Runeindskrifternes KUML (KUMBL) *ikke* betegner eller indbefatter Gravhøjen, men at det er anvendt om *et Mindesmærke bestaaende*

Fig. 8. Den lille Runesten. Foto: O. Aastrup.

af én eller flere Runestene i Forbindelse med indskriftsløse Stene.

Viets to Stenrækker er uden al Tvivl rejst eller istandsat af Gorm samtidig med, at Nordhøjen blev færdigbygget og samtidig med Rejsningen af den lille Runesten. Mindet over Thyra bestod saaledes oprindeligt af Højen + Runestenen + Viet, og derfor mener jeg, at man i den oprindelige Helhed, d. v. s. Mindet som det saa ud, før Sydhøjen blev rejst, bør prøve at placere den lille Runesten paa et saadant Sted, at

den indgaar som en til Viets to Stenrækker uløseligt knyttet og af hele Mindeanlægget meget betydningsfuld Enhed, nemlig den Del af det kæmpemæssige Mindeanlæg, der ud i al Fremtid skulde fortælle af *hvem og for hvem* dette Minde var rejst.

Jo nærmere man tænker sig den lille Runesten anbragt ved Nordhøjen, des længere fjernes den fra Viets Stenrækker og dermed fra den ved Ordet KUML givne Samhørighed med disse.

Runestenen og Stenrækkerne vilde være knyttet mest inderligt sammen, hvis Runestenen stod i Viets Spids.

Og Viet har uden al Tvivl endt i en Spids.

Ganske vist viste Dyggves første Tegninger i Nationalmuseets Aarbog 1943 et Vi med en afskaaret Spids, men paa samtlige Tegninger i Festskriftet af 1955 er Viet vist med de to Stenrækker løbende sammen i en Spids (Festskriftets Fig. 16, 21, 24, 25 og 50).

Overensstemmelse med Karl Martin Nielsens *Tolkning af Ordet Kuml* er imidlertid ikke tilstrækkeligt til Sandsynliggørelse af denne oprindelige Placering. Der maa mere til.

Det er en Kendsgerning, at Runesten ikke blot med Hensyn til Tekstaffattelse men ogsaa hvad Placering angaar var underkastet ofte ret snævre Traditioner,²⁷⁾ og derfor vil man kunne hente visse Oplysninger gennem Sammenligning med andre Tilfælde, hvor en Runesten er opstillet i Tilknytning til Stenrækker. Af saadanne kunne man f. Eks. nævne Bække 2²⁸⁾ og Glavendrup.³⁰⁾

Af flere Grunde er det nærliggende at drage Paralleller mellem den lille Runesten og Bække-Monumentet ved »Karl-Legoms Høje« (Bække 2). Lad mig nævne nogle af Grundene:

1. De to Runesten, Jelling 1 og Bække 2, er omtrent samtidige. Af Lis Jacobsen³¹⁾ sættes Tidspunkterne for deres Rejsning til første Halvdel af 10. Aarhundrede i »Danmarks Runeindskrifter«s Periode 2. 2b.

2. Samtidigheden maa ikke mindst tages i Betragtning under Hensyntagen til den korte Afstand mellem de to Runemindesmærker, kun ca. 3½ gl. dansk Mil i Luftlinie, d. v. s. ikke engang en Dagsmarch,³²⁾ og hertil kommer det i denne Forbindelse vel ikke uvæsentlige, at de begge ligger ved eller i umiddelbar Nærhed af Hærvejen.

3. Begge Mindesmærker bestaar af Høj og Runesten + Stenrækker i god Overensstemmelse med, at begge Indskrifter indeholder Ordet KUML (Jelling 1: kurmR : kunukR : karþi : kubl : þusi : aft : þurui : kunu : sina : tanmarkR : but. Bække 2: ktubi : kriukubþi : aft : uibruk : mþusin). (NB.: For den sidstnævnte Indskrifts Vedkommende indeholdes KUML i Ordet kriukubþi, sammenlign med : kubl : þusi : paa Jelling 1).

4. Baade Jelling-Monumentet og Bække-Monumentet er nyundersøgte og delvis restaurerede, og disse Undersøgelser har begge Steder afsløret væsentligt nye, ligelydende Kendsgerninger, der giver Anledning til ændrede Tydninger.³³⁾

5. I Bække-Monumentet (og i Glavendrup) staar Runestenen i Skæringspunktet for de to sammenløbende Stenrækker — selv om det der drejer sig om Skibssætninger, spiller det traditionsmæssigt næppe nogen Rolle.

6. I Bække staar Runestenen »modsat« Højen.

Alt dette sandsynliggør Tanken om den lille Runestens Placering som Slutsten i Viets Spids, det Sted, hvorfra de to Stenrækker udgik, eller om man vil,

samledes, og en Placering, hvorved der var bragt Balance mellem Gravhøjen (Nordhøjen) og Rune-stenen.

Hertil kommer, at denne Placering opfylder en anden Tradition (Fordring) med Hensyn til det Sted, hvor en Runesten rejstes, nemlig nær Alfarvej. Herom siger »Danmarks Runeindskrifter«: »Anbringelse ved vej og vadested, ved sejlløb og steder, hvor folk færdedes, er (i forbindelse med en høj) vikingetids-stenens egentlige plads«. ³⁴⁾

I Jelling har der uden al Tvivl gaaet en Vej nær Viets Spids, Syd om Anlægget, ikke tværs gennem det. ³⁵⁾ Viet, det viede, hellige Omraade, betraadtes vel kun ved særlige Lejligheder og maaske endda kun af særligt udvalgte; endnu en Grund at tage i Betragtning for den, der lod rejse en Mindesten til Kundgørelse af: »Gorm Konge bød ...«.

Alle de anførte Grunde

1. Runestenens Placering i Viets Midterlinie,
2. Stenens eget Udsagn om at høre sammen med andre »rejste« Sten,
3. det omtrent samtidige Eksempel fra det nærliggende Bække med Runesten anbragt, hvor Stenrækkerne mødes

og 4. Placeringen ved Alfarvej

gør, at jeg ikke tager i Betænkning at fremsætte den Hypotese, at den lille Jellingsten (Jelling 1) oprindeligt har været opstillet i Viets Spids som Slutsten paa Viets to Stenrækker. ³⁶⁾

Den vejfarende, der standsede foran Stenen, Syd for den, og læste dens Tekst, »Gorm Konge bød gøre dette Minde«, havde samtidig hele det storslaaede Kuml foran sig, to lange Stenrækker hver paa henved eet Hundrede store Bautasten opstillet i et favnende

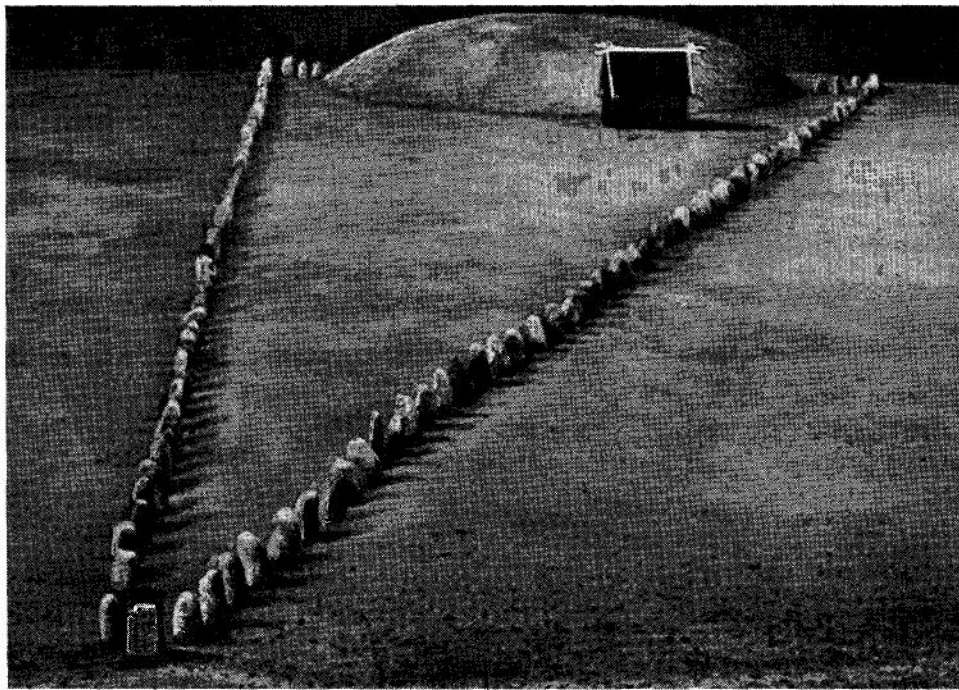

Fig. 9. Væt med Nordhøjen, Hovet og den lille Runesten.
Foto efter Model udført af Forfatteren. (Foto: W. Rosenkilde.)

V, der med sin Aabning omsluttede Danmarks største Gravhøj, der i sig selv var et saa stort Bygningsværk, at dets tre Bygmestre satte sig selv et Minde for denne deres Bedrift.

Den her fremsatte Hypotese om den lille Runestens oprindelige Placering stemmer overens med andre Eksempler paa Anbringelse af Runesten, lader Ordet Kuml faa sin rette Betydning, giver Forklaring paa Stenens senere »Rodløshed« og kan nøje tidsmæssigt indpasses i den arkæologiske Forsknings nyeste Teorier og Opdagelser omkring Jellingmonumenterne.

Den lille Runesten (Jelling 1) har da ud fra den ovenfor fremsatte Hypotese haft følgende »Skæbne«:

1. Stenen rejses som Slutsten i Viet, der anlægges (genopføres) samtidig med Opførelsen af Nordhøjen — eller Færdiggørelsen af denne — ved Thyras Død (ca. 925—930).
2. Sydhøjen anlægges ca. 945—950, og den lille Runesten flyttes til Pladsen ved Trækirken. (Hvis Trækirken opføres senere end Flytningen, har man maaske her en Forklaring paa Kirkens skæve Placering i Forhold til Midteraksen, i hvilken den store Runesten senere placeres).
3. Stenen kommer paa et vist Tidspunkt til at staa i Vejen for Vaabehusbyggeriet, hvorfor man vælter den saa langt af Vejen, at man kan komme til at bygge for den.
4. Sin nuværende Plads faar Runestenen engang i Tiden mellem 1627 og 1639.

Noter:

- 1) VAA: Festskriftet S. 123.
- 2) S. Lindqvist har tidl. (Fornvännen XXIII, 1928, S. 257 flg.) omtalt, at han mente, at Harald Blaatand havde flyttet den lille Runesten fra dens oprindelige Plads (hvilken omtales

- ikke) til Sydhøjen som »en slags topprydnad« paa Thyras Kenotaph.
- 3) VAA 1937.
  - 4) 1185.
  - 5) Omkr. 1200—1220.
  - 6) Fr. Winkel Horns Oversættelse, 1911, Side 392—93.
  - 7) I Danmarks Runeindskrifter (v. Lis Jacobsen og Erik Moltke, Kbh. 1942) findes en fuldstændig, kronologisk Fortegnelse over alle de Steder, den lille Runestens Placering omtales (O. Aa: Dog ikke Orlufs Indlæg i VAA).
  - 8) Universitets-Biblioteket, Kbh. Ca. 1600.
  - 9) Mon. Dan. S. 338. Se ogsaa Lis Jacobsen, VAA 1937.
  - 10) Tegnet før 1639.
  - 11) Tegnet af Johannes Skonvig ca. 1627.
  - 12) Se: a) Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter, Spalte 65—74.
b) E. Dyggve: Jellingkongernes Mindesmærker (Festskriftet).
  - 13) Festskriftet, Side 146 og 147—48, o. a. St.
  - 14) Kritiske undersøkelser 1911, »Jellingmonumentet«, S. 1—44.
  - 15) Festskriftet Side 123.
  - 16) Fornvännen 1928, Side 279—82.
  - 17) Vejle Amts Aarbog 1937, Side 5, Note 10.
  - 18) Festskriftet 1955, Side 154 o. flg., og Kuml 1951, Side 118 o. flg.
  - 19) Nat. Aarbog 1943, Side 28, og Festskriftet 1955, Side 147—48.
  - 20) Festskriftet 1955, Side 139, og Skalk 1957, Nr. 1, Side 7.
  - 21) Festskriftet Side 147—48.
  - 22) Nationalmuseets Aarbog 1943. Jelling Kongehøje, Fig. 12.
  - 23) Sløjfet efter en Indsamling i 20-erne.
  - 24) Festskriftet Side 154, her Fig. 5.
  - 25) Se bl. a. Dyggve: Om nordisk Arkitekturopfattelse i Vikingetiden. (VAA 1943).
  - 26) Kuml 1953, S. 12—13. Se ogsaa DR. Spalte 677.
  - 27) Se ogsaa: Danmarks Runeindskrifter.
  - 28) Danmarks Runeindskrifter Sp. 910.
  - 29) Skalk 1957, Nr. 1 og Nr. 4.
  - 30) Danmarks Runeindskrifter, Spalte 248—253 o. fl. a. St.
  - 31) Type 2, 2 b er Runesten af »Jelling-Type«. Danmarks Runeindskrifter: Bække 2, Spalte 56, Jelling 1, Spalte 78. Tidsfæstelse Spalte 1022—24 og 1036.
  - 32) Hugo Matthiessen: Hærvejen (1934) S. 16: En Dagsmarch ansættes til ca. 5—5½ Mil.
  - 33) Nytydningen af Jelling-Monumentet: Se Dyggves Publikationer i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, VAA, Acta Archaeologica o. fl. Nytydningen af Bække-Monumentet: Se Skalk 1957, Nr. 1 og 4.
  - 34) Danmarks Runeindskrifter, Spalte 910 og 911.
  - 35) Palle Lauring: Vikingerne, Side 208.
  - 36) Tidligere fremsat af Forf. i en Kronik i Vejle Amts Folkeblad. Febr. 59.

KOPPE-VACCINATION
I ET DANSK LÆGEDISTRIKT GENNEM
150 AAR

Af Amtslæge, Dr. med. *Jakob Jakobsen*, Vejle.

I Krigen mellem Frankrig og Tyskland 1870—71 forefaldt 123.000 Tilfælde af Kopper. Fra det Øjeblik — den 19. Juli 1870 — da Krigen startedes ved den franske Krigserklærings OVERRÆKKELSE i Berlin, til Krigen afsluttedes godt $\frac{1}{2}$ aarstid senere døde 23.000 Tropper af Kopper; det er mindre væsentligt, om man til en procentuel Udregning af Koppernes Forekomst kun lægger til Grund de 250.000 franske Tropper, hvormed Krigen indledtes eller man medtager de 600.000 Tropper, som det lykkedes *Gambetta* at rejse efter sit berømmelige Udbrud ad Luftvejen pr. Ballon henover de tyske Linier fra det belejrede Paris i November 1870 — Kopperne var endnu paa dette Tidspunkt Krigens tro Følgesvend.

I Verdenskrigen 1914—18 forefaldt i en meget større fransk Hær kun 12 Koppetilfælde (med eet Dødsfald). Forandringen er saare overbevisende. I Mellemtiden var tvungen Vaccination indført i Frankrig, og dette er den fulde og hele Forklaring paa, hvorledes man havde overvundet denne tidligere Tidens Kriges alvorlige Svøbe.

Den 3. April 1960 er det 150 Aar siden Danmark som et Foregangsland indførte tvungen Koppevaccination, og dette »Jubilæum« kan maaske — uanset de betydningsløst faa Vaccinationsnægteres Indstilling — berettigede til at riste Koppevaccinationen en Minderrune ogsaa her. Iøvrigt kan det som et Kuriosum nævnes, at den gældende Vaccinationslov i Norge indtil for 4 Aar siden (1. Juli 1955) har været denne *Frederik d. VI's* Forordning af 3. April 1810; i Danmark er Loven revideret to Gange — i 1871 og i 1931 — og alle tre Love er sammenholdt i et afsluttende Afsnit, for at man deraf ikke alene kan faa et Begreb om de oprindelige Forholdsregler, men ogsaa af de af Udviklingen fødte juridiske Ændringer, der ikke er større end at de kan overses, men vel har medført den Smidighed i Lovgivningen, som er til Skade for ingen og til Gavn for de faa, hvem et Tvangsindgreb i den personlige Frihed altid maa føles uudholdeligt og umuligt at bære.

Hvor Koppevaccinationen ikke er tvungen, findes stadig Koppeepidemier optrædende af og til — i Tyskland saa sent som i December 1958, hvor en Læge vendte smittet hjem med Ruteflyveren fra Indien og først blev syg efter Hjemkomsten. Selvom denne lille Epidemi — der ogsaa talte hjemlige Tilfælde — kunde begrænses til Universitetsklinikken i Heidelberg, hvor den syge Læge blev isoleret, saa snart hans Koppesygdom var erkendt, afstedkom den dog ogsaa i Danmark og i Sverige en Del Besvær med Vaccination af eventuelt udsatte, bl. a. blev Forfatteren alarmeret Nytaarsaftensdag til en amerikansk Artistfamilie paa Gennemrejse i Danmark med lidt kortvarig Optræden til Dækning af Rejseudgifterne; vedkommende havde i en amerikansk Soldaterlejr kort før Jul spillet sammen med en Kollega, som siden fik Kopper efter et

Besøg i Heidelberg. Der foretoges derfor her i Amtet en Snes forebyggende Vaccinationer af mer eller mindre smitteudsatte.

Endnu i 1924 forefaldt i U. S. A. 30.000 Tilfælde af Kopper. En samtidig Statistik mener at kunne registrere 150.000 Tilfælde hele Verden over (med godt en Snes Tusind Dødsfald) i Løbet af 12 Maaneder.

Kopper er en stærk smitsom og alvorlig Sygdom, som nu — takket være Vaccinationen — ogsaa i Fjernøsten og i Afrika, hvor Sygdommen indtil vore Dage er forekommet hyppigt, er ved at dø helt ud.

Det anses for tvivlsomt, om Kopper er forekommet i Europa i Oldtiden; der skal ikke i den os overleverede græske og latinske Literatur findes Kopper omtalt, og da Sygdomsbilledet er saa karakteristisk og navnlig de efterfølgende Koppe-ar, som er ganske eentydige, vilde disses Forekomst formentligt ogsaa have sat sig Spor i Literaturen og i Kunsten. Naar det er hævdet, at Kopper skal være kendt i og omtales indenfor den indiske og den kinesiske Literatur for næsten 4000 Aar siden, er ogsaa dette tvivlsomt.

Først fra det 6. Aarhundrede e. Chr. har man sikre Oplysninger om Koppers Forekomst. Det menes iøvrigt, at Afrika er Koppernes oprindelige Hjemsted. Middelalderens Korstog til Orienten, og ikke mindre Vikingetogterne fra Norden faa Aarhundreder før, var de Smitteveje, ad hvilke Kopperne bredte sig ud over hele den civiliserede Verden. Omkring 1500—1600-Tallet hærgede Kopperne som andre smitsomme Sygdomme (bl. a. Pest og Syfilis, Spedalskhed ikke at forglemme om end paa retur) stærkt overalt i Europa. Den danske Læge, Dr. med. Henrich Callisen (1740—1824) har udregnet, at der alene i det 18. Aarhundrede i Europa døde 45.000 Mennesker af Kopper.

Man kender endnu den Dag i Dag intet sikkert Helbredelsesmiddel mod Kopper. Men i 1798 fremsatte den engelske Læge *Edward Jenner* (1749—1823) sin

James Northcote's Portræt af Edward Jenner,
malet 1803 i London
(bemærk hans opslaaede Afhandling med Billedet af en Ko).

berømte Teori om, at et Menneske som kunstigt var paaført den mildere Form for Kopper, som findes hos Kvæget (latinsk: Variola vaccina, ordret oversat: Ko-Kopper) blev uimodtagelig for Smitte mod de Kopper, som ellers forløb saa hyppigt dødeligt hos Mennesket.

Koppesygdommens latinske Navn er *Variola*; det betyder en lille Knude. Knuderne er ophøjede vædskefyldte Blærer paa Huden; de er særdeles udtalte, der er altid mange af dem selv i milde Tilfælde, og Knuderne efterlader ved Ophelingen tætsiddende, dybe og skæmmende Ar. I den franske Medicin kaldtes Syfilis paa 1500-Tallets Tid for »grosse Vérole« til Adskillelse fra Kopperne = petite Vérole, deraf det endnu brugte engelske Navn »Smallpox«. Paa Dansk hed Sygdommen tidligere Børnekopper — formentlig fordi den hyppigst angreb Børn. Den hed ogsaa jævnligt »Sorte Kopper«, fordi Koppeblæren blev sortfarvet af det i denne udtrængte størknede Blod.

Endnu længe før *Jenner's Tid* var det en kendt Sag, at man kunde hibringe Børn et let Angreb af Kopper ved med en Naal fra en koppe-syg's Koppepustel at indføre en minimal Mængde Saarvædske i Huden paa et sundt Barn, eller man tog Barnet med blot paa et Besøg i et koppebefængt Hus, hvor koppe-syge laa til Sengs; undertiden gav man Barnet nogle afrevne Saarskorper fra en indtørret Koppepustel i Haanden paa Vejen hjem, og kort efter fik Barnet som ventet Feber og gennemgik et regulært Anfald af Sygdommen — dog ikke helt sjældent med dødelig Udgang!

Paa denne Maade startede Vaccinationens Forløber, som hed Variolationen. Det skal være den engelske Gesandt's Frue i Konstantinopel, som oprindeligt saa denne Metode praktiseret og gjorde den om man saa

maa sige populær. Hun skrev hjem til England derom, og det lykkedes hende at interessere sin senere engelske Huslæge derfor og derigennem Hoffets Damer, saa at Regeringen tillod, at Metoden prøvedes paa nogle dødsdømte Forbrydere — som benaadedes, da Experimentet lykkedes.

Selvom det siges, at *Lady Montague* har reddet i tusindvis af Menneskeliv, maa det dog antages, at ikke saa faa variolerede ved denne herostratiske Metode har faaet et saa voldsomt Koppeanfald, at det maatte ende fatalt. Det er derfor først 80 Aar senere, da *Jenner* kommer med sin — videnskabeligt underbyggede — Teori om Kokoppevaccinationen, at det lykkes at udrydde Kopper — og det sker nu ikke helt paa en Studs, der optræder stadigt i mange Aar, ogsaa i de Lande, hvor Vaccinationen indføres, mindre lokale Koppeepidemier — det er faktisk først i dette Aarhundrede, at Kopper er udryddet helt i Danmark.

Men *Jenner's* Teori vinder hurtigt Gehør herhjemme, man mener, at Frederik d. VI som Kronprins var den første, som lod sig vaccinere, i hvert Fald er det paa dennes Foranledning, at der nedsættes en siden permanent Vaccinationskommission, hvis Efterfølger bliver en kgl. Ko-koppeanstalt, der har virket endnu i min Tid. Ikke 12 Aar efter *Jenner's* Offentliggørelse af sin Teori fandt Kongen, at »Vaccinationen var tilstrækkeligt prøvet i Vore Stater og ved de meest paalidelige Erfaringer beviist at være et sikkert Værnemiddel«, og den landsfaderlige Omsorg, der direkte er udtrykt i Lovens Motivering, bevirkede derfor Indførelsen af den tvungne Vaccination.

Af de førte Vaccinationsprotokoller kan man se, at denne i vore Dage noget forkætrede Fremgangsmaade aldrig har været upopulær, men tværtimod

kan man, af Antallet af vaccinerede, næsten direkte i de gamle Protokoller læse Koppernes senere epidemiske Forekomst. Antallet af vaccinerede stiger stærkt, hver Gang Kopper florerer i Nabolaget, selv helt op i dette Aarhundrede, hvor Amtslægen i Vejle i sin Medicinalberetning for 1917 kan anføre (i et Aar, hvor ogsaa Voksne er opfordret til at lade sig vaccinere paany):

»Den off. Vaksination er foretaget paa sædvanlig Maade, dog paa Grund af den Syd fra truende Koppefare i langt større Omfang end tidligere«.

II.

Forfatteren har gennemgaaet samtlige Vaccinationsprotokoller, som siden 1810 er førte i Vejle Lægedistrikt og nu er deponeret i Landsarkivet i Viborg, hvorfra de beredvilligt er stillet til min Raadighed.

Efter Distriktslægeordningens Afskaffelse i 1915 er Vejle-Skanderborg Fysikat's Vesteramt- og Vejle-Distrikt ikke helt det samme som Vejle Lægekreds, men selvom ikke helt sammenfaldende saa dog tilstrækkeligt sandfærdigt Billede af Vaccinationens Omfang.

Det har ikke kunnet undgaas ved denne Gennemgang, at man navnlig er blevet slaaet af den Kendsgerning, at der i disse minutiøst førte Protokoller — som tidligere endda skulde have Amtmandens aarlige Inspektion og Underskrift — *ikke* er fundet eet Tilfælde af de Vaccinationskomplikationer, som i de seneste Aar saa hyppigt er ført i Marken af Vaccinationens Modstandere. Min personlige Erfaring, som efter 17 Aars gentagne off. Vaccinationer omfatter lige saa mange Tusinde Børn, kan kun bekræfte, at Vaccinationskomplikationer er mere end uhyre sjældent forekommende; jeg har kun set eet Tilfælde af noget, der med lidt god Vilje kunde opfattes som en

Overfølsomhedsreaktion, dog ikke mod selve Koppe-agenset, men mod det Kalveserum, hvori Koppe-virus vokser omtrent som vore Kornsorter vokser »paa Marken«: Koppe-agenset er et Virus, altsaa ikke Bakterier, men maa vel som disse betragtes som en Slags Plantevækst — derfor Sammenligningen.

Da Sygdomsbilledet i sig selv er saare ukendt her i Landet, skal her bringes et Billede af typisk Forekomst af Kopper hos en ung Pige:

Lidelsens skamskændende Virkning turde fremgaa til Tydelighed.

Selvom det vel kan være lidt tørt at referere mit »Fund« i disse Protokoller, vil jeg dog ikke undlade at bringe nedenstaaende Oversigt over samtlige i disse 150 Aar vaccinerede.

Vejle Lægedistrict's
Arkiv's Vaccinationsprotokoller
1818—1915.

1818	vaccineredes	....	101		
1819	—	....	80		
1820	—	....	86		
1821	—	....	138		
1822	—	....	80		
1823	—	....	205		
1824	—	....	616		
1825	—	....	510		
1826	—	....	333		
1827	—	....	643		
1828	—	....	471		
1829	—	....	478		
1830	—	....	634,	heraf	26 i Byen
1831	—	....	770,	-	25 -
1832	—	....	558,	-	50 -
1833	—	....	1785,	-	67 -
1834	—	....	964,	-	43 -
1835	—	....	661,	-	47 -
1836	—	....	1301,	-	57 -
1837	—	....	652,	-	43 -
1838	—	....	326,	-	20 -
1839	—	....	456,	-	36 -
1840	—	....	488,	-	25 -
1841	—	....	628,	-	64 -
1842	—	....	480,	-	20 -
1843	—	....	1150,	-	26 -
1844	—	....	481,	-	16 -

1845	vaccineredes	....	968,	heraf	32 i Byen
1846	—	....	552,	-	16 -
1847	—	....	586,	-	23 -
1848	—	....	251,	-	12 -
1849	—	....	1126,	-	54 -
1850	—	....	538,	-	39 -
1851	—	....	1079,	-	16 -
1852	—	....	595,	-	54 -
1853	—	....	722,	-	26 -
1854	—	....	635,	-	70 -
1855	—	....	742,	-	26 -
1856	—	....	530,	-	48 -
1857	—	....	778,	-	27 -
1858	—	....	584,	-	0 -
1859	—	....	1033,	-	57 -
1860	—	....	564,	-	100 -
1861	—	....	867,	-	34 -
1862	—	....	2532,	-	61 -
1863	vaccineredes	ikke			
1864	vaccineredes	....	1295,	-	118 -
1865	—	....	31,	-	0 -
1866	—	....	766,	-	0 -
1867	—	....	73,	-	73 -
1868	—	....	1251,	-	365 -
1869	—	....	22,	-	22 -
1870	—	....	1364,	-	166 -
1871	—	....	1644,	-	114 -
1872	—	....	636,	-	135 -
1873	—	....	488,	-	54 -
1874	—	....	462,	-	77 -
1875	—	....	580,	-	73 -
1876	—	....	735,	-	120 -
1877	—	....	543,	-	120 -
1878	—	....	423,	-	52 -
1879	—	....	462,	-	104 -
1880	—	....	522,	-	103 -
1881	—	....	539,	-	106 -
1882	—	....	386,	-	76 -
1883	—	....	510,	-	89 -
1884	—	....	440,	-	100 -

1885	vaccineredes	....	591, heraf	200 i Byen		
1886	—	....	472,	-	106	-
1887	—	....	492,	-	102	-
1888	—	....	473,	-	110	-
1889	—	....	457,	-	116	-
1890	—	....	455,	-	124	-
1891	—	....	528,	-	192	-
1892	—	....	505,	-	136	-
1893	—	....	586,	-	166	-
1894	—	....	538,	-	130	-
1895	—	....	638,	-	184	-
1896	—	....	622,	-	211	-
1897	—	....	537,	-	215	-
1898	—	....	543,	-	165	-
1899	—	....	754,	-	216	-
1900	—	....	964,	-	324	-
1901	—	....	952,	-	277	-
1902	—	....	779,	-	247	-
1903	—	....	788,	-	279	-
1904	—	....	663,	-	238	-
1905	—	....	975,	-	345	-
1906	—	....	855,	-	311	-
1907	—	....	872,	-	270	-
1908	—	....	819,	-	251	-
1909	—	....	1032,	-	510	-
1910	—	....	784,	-	208	-
1911	—	....	817,	-	209	-
1912	—	....	766,	-	232	-
1913	—	....	897,	-	218	-
1914	—	....	798,	-	242	-
1915	—	....	1243,	-	337	-
1916	—	....	1056,	-	289	-
1917	—	....	2252,	-	749	-
1918	—	....	843,	-	119	-
1920	vaccineredes ikke (spansk syge)					
1921	vaccineredes	....	946,	-	201	-
1922	—	....	1029,	-	194	-
1923	—	....	1235,	-	275	-
1924	—	....	1061,	-	235	-

1925 vaccineredes	....	1010,	heraf	225 i Byen			
1926	—	....	1226,	-	343	-	
1927	—	....	1181,	-	324	-	
1928	—	....	911,	-	152	-	
1929	—	....	1283,	-	341	-	
1930	—	....	1086,	-	283	-	
1931	—	....	1092,	-	284	-	4 Fritg.
1932	—	....	1181,	-	285	-	4 —
1933	—	....	1148,	-	274	-	1 —
1934	—	....	1035,	-	209	-	4 —
1935	—	....	710,	-	282	-	5 —
1936	—	....	1470,	-	322	-	13 —
1937	—	....	1139,	-	278	-	3 —
1938	—	....	1101,	-	317	-	7 —
1939	—	....	1162,	-	299	-	5 —
1940	—	....	1642,	-	416	-	11 —
1941	—	....	1285,	-	329	-	1 —
1942	—	....	1210,	-	189	-	14 —
1943	—	....	1018,	-	270	-	6 —
1944	—	....	876,	-	247	-	7 —
1945	—	....	1190,	-	310	-	6 —
1946	—	....	934,	-	126	-	8 —
1947	—	....	1215,	-	308	-	9 —
1948	—	....	1117,	-	289	-	10 —
1949	—	....	1290,	-	354	-	14 —
1950	—	....	1266,	-	299	-	6 —
1951	—	....	1409,	-	328	-	21 —
1952	—	....	1052,	-	295	-	31 —
1953	—	....	1185,	-	324	-	22 —
1954	—	....	1093,	-	275	-	27 —
1955	—	....	902,	-	221	-	25 —
1956	—	....	942,	-	227	-	21 —
1957	—	....	948,	-	309	-	41 —
1958	—	....	1226,	-	280	-	32 —

At der ikke synes foretaget Vaccinationer i de første 8 Aar efter Forordningens Indførelse, skal man næppe hæfte sig for meget ved. Vaccinationen var jo paa dette Tidspunkt ikke tvungen — det blev den

først med Vaccinationsloven af 1871 — og det har nok taget sin Tid, før dette »moderne« Indgreb, dets ubetvivlelige Nytte til Trods, er blevet godtaget i Landets Befolkning udenfor Hovedstaden — Byerne var jo dengang yderligt smaa ogsaa.

For at faa et Sammenligningsgrundlag har jeg søgt at faa et Billede af Befolkningstallet. Paa Grundlag af de kommunale Befolkningstal ved Folketællingen i 1801 kan man regne ud, at der i Lægedistriktets Landsogne paa dette Tidspunkt har været en Befolkning paa ca. 13—14.000 Indbyggere — Vejle Købstad havde i 1801 en Befolkning paa 1300 Sjæle. Ved Folketællingen i 1850 fandtes i Lægedistriktets Landsogne ca. 28.000 Indbyggere og Købstadens Befolkning var vokset til 3300 Indbyggere.

I 1916, hvor der første Gang holdtes Folketælling, efter at de nuværende Grænser for Vejle Lægekreds var afstukket ved kgl. Anordning af 6. Februar 1915, fandtes i Landsognene 37.539 Indb., i Byen 19.597, og ved den seneste Opgørelse paa Basis af Folke-registertallene pr. 1. Januar 1958 fandtes i Vejle Lægekreds ialt 79.726, heraf 48.852 i Landsognene, 30.874 i Købstaden.

Tages Befolkningstallene i Betragtning, maa man undres lidt over, at Tallet af vaccinerede i Dag ikke er større end det er; og da jo i Realiteten alle bliver vaccinerede nu, hvor de aarlige Vaccinationer ligger omkring 1000 Børn, betyder dette, at der i 1851, hvor Befolkningstallet kun var godt 31.000, har været en væsentlig større Tilgang til Vaccinationen — et andet Udtryk for, at Kopper paa dette Tidspunkt betød en reel og nærværende Risiko. Naar der i 1833, 1836, 1843 og 1862 har været overordentlig stærk Søgning

til den offentlige Vaccination, kan det kun betyde eet: Truende Koppeepidemier i Nabolandene.

Siden 1871 er Brugen af humant Vaccinationsmateriale — altsaa Vaccine stammende fra andre Mennesker med Vaccinepustler — gaaet gradvist tilbage; i Kokoppeloven af 1871 blev det paalagt enhver Læge, som »selv besørger Koppevædskenes Forplantelse«, af yderste Evne at vaage over, at Vædsken holder sig ægte og ren. Han bør navnlig anvende den største Omhu for kun at benytte Koppevædske af Børn, om hvis almindelige Sundhed han har forvisset sig. Ti Aar senere indskærpede Sundhedskollegiet, at Vaccine ikke maa tages af skrofuløse Børn (under denne nu forladte Diagnose skjulte sig ubetvivleligt ikke faa vantrivelige Børn, hvis Vantrivsel skyldtes en tuberkuløs Infektion).

Den kongelige Vaccinationsanstalt »dyrkede« Koppevaccinen paa Køer (Kalve), som var under omhyggelig Kontrol; den havde ikke Eneret paa at fremstille Vaccine, men Brug af udenlandsk Vaccine var dog forbudt, og Sundhedskollegiet maatte i 1886 henvende Lægernes Opmærksomhed paa, at der ikke »haves Garanti for, at den Vaccine, en Læge selv tager fra koppesyge Køer, er uskadelig og brugbar«.

Den Teknik m. H. t. Vaccinefremstillingen, som var udviklet paa den kongelige Vaccinationsanstalt, blev overtaget og yderligere udviklet af Statens Seruminstitut, som nu har Ansvaret for Vaccinens »Ægthed og Godhed«; Serum institutet har med baade videnskabelig og industriel Dygtighed stadig taget alle nye Erfaringer med ind i Fremstillingen, og man har Lov at hævde, at bedre og sikrere Vaccine end den, Institutet fremstiller, lader sig ikke fremstille. Vaccine-

styrken er samtidig øget, saa at man nu kan nøjes med meget mindre Vaccinemængder end forhen benyttet og dog faa saa godt som 100 % Anslag med *smaa* Vaccinationsar. Netop *smaa* Vaccinationsar maa siges at være ikke mindst af kosmetiske Grunde tilstræbt. De *smaa* 5—6 aarige Piger, der møder op til den Vaccination, uden hvilken de ikke kan blive indmeldte i Skolen, bliver jo ogsaa engang senere *smaa* unge Damer, der skal vaskes til nedringet og have den fine ærmeløse Balkjole paa, hvormed de skal gøre deres Livs Lykke — det vilde da ogsaa være Synd, om de skulde trækkes med de store og skæmmende Ar, som Mødrene og navnlig Bedstemødrene blev udstyret med. Man bør vel ikke bebrejde Datidens Læger dette, Teknikken var nu engang ikke bedre paa den Tid, men dog maa man vel have Lov til at glæde sig over, at Teknikken ogsaa her er gaaet yderligere frem.

Der skal iøvrigt ikke her tales yderligere om de godt 100.000 Vaccinationer, som er fundet frem i de gamle og støvede Protokoller, men kun henvises til det tilgrundliggende Lovmateriale, som findes paa de følgende Sider, og hvis rene og klare Ord taler for sig selv. Dog vil jeg gerne have Lov til at gengive en af de ældste Vaccinationsattester, jeg er faldet over — den stammer ganske vist ikke fra Vejle Lægekreds, men er dog lige talende:

FR VI
Goetoppe = Gndpndngs = Sttft. N:o 6.
F. J. Nilsen, Nilsen, Nilsen, Nilsen

fod i *Nilsen*, og boende i *Nilsen* i Star gammel, er af mig
underfretne, Star 1825: den 10 Aug. indpødet med Goetopper.

Wed noiagtigt Eftersyn imellem den 7de og 9de Dag efter Gndpndngens
har jeg fundet alle de Regn, som vilse dem at være de agte Goetopper: de
vare nemlig hele og ubefaabigede, opfyldte med en klar Waade, i Midten
nedtryfede, og omgionne med en rød Strel; *frinds Nilsen*

har da ordentlig gienneengaet de agte Goetopper, som betrygge som
for Børnefopper i Fremtiden; hvillet herved, paa Hæde og Samvittighed,

bedundes

Nilsen
af
Nilsen den 14 Aug. Star 1825.
Nilsen

Nilsen
Nilsen

Vi *Frederik den Siette*, af Guds Naade, Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, Greve til Oldenburg og Delmenhorst, gjøre vitterligt:

at da Vaccinationen eller Indpodningen af Koekopper tilstrækkeligen er bleven prøvet i Vore Stater, og ved de meest paalidelige Erfaringer beviist at være et sikkert Værnemiddel imod den, under Navn af Børnekopper, bekjendte farlige Sygdom, saa tilsiger Omhu for Vore Undersaatters Helbred og Liv, at Brugen af dette velgjørende Middel nu, ved almindelig Lov, vorder paabuden og hævdet.

Vi befale derfor saaledes som følger:

1) Den i Vor Residentsstad Kjøbenhavn nedsatte Commission angaaende Vaccinationen skal, som en herefter stedse vedvarende Commission føre Over-Opsynet med Koekoppe-Indpodningen i Vore Riger Danmark og Norge; og umiddelbar under samme paaligger Opsynet med denne Indretning Stifts- og Land-Physici.

2) Det specielle Tilsyn med Vaccinationen i ethvert enkelt District paaligger Stedets Læge og i Kjøbenhavn Stadsphysicus. Til Districtslægen eller i Kjøbenhavn Stadsphysicus, skulle alle andre, som befatte sig med Vaccinationen, gjøre behørig Anmeldelse om Koekoppe-Indpodningen og de derved mødende Tilfælde; hvorefter denne Embedsmand ved hvert Aars Udgang har at indsende samtlige Fortegnelser og Beretninger angaaende Vaccinationen til den vedkommende Stifts- eller Land-Physicus, fra hvem de siden tilstilles Vaccinationscommissionen.

3) Saa skal og Politiet paa ethvert Sted strængeligen vaage over, at Vore Anordninger angaaende Vaccinationens Udbredelse og Børnekoppernes Forebyggelse blive efterlevede, og Lægernes Forskrivter i saa Henseende nøiagtigen opfyldte, samt Overtrædelse herimod hastigen afstraffede.

Lo v Nr. 22
af 4. Februar 1871
om Indpodning af Kokopper.

Vi, *Christian den Niende*, af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Goters, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg og Oldenburg
gjøre vitterligt

Rigsdagen har vedtaget og Vi ved Vort Samtykke stadfæstet følgende Lov:

§ 1

Enhver, der ikke har havt de naturlige Kopper, skal inden opnaaet 7 Aars Alder være indpodet med Kokopper; de uconfirmerede Børn, som paa den Tid, da denne Lov træde i Kraft, have opnaaet 7 Aars Alder og endnu ikke ere indpodede med Kokopper, skulle derhos være indpodede inden 1 Aar, regnet fra den Tid, da Loven træder i Kraft. Naar dette ikke er skeet, ansees vedkommende Forældre eller den, der med Hensyn til Forsorg for Barnet træder i deres Sted, med en Bøde af indtil 10 Rigsdaler.

§ 6

Opsættelse med Indpodning kan af Hensyn til Ved-

Lo v Nr. 84
af 31. Marts 1931
om Vaccination imod Kopper.

Vi, *Christian den Tiende*, af Guds Naade Konge til Danmark og Island, de Venders og Goters, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg
Gøre vitterligt:

Rigsdagen har vedtaget og Vi ved Vort Samtykke stadfæstet følgende Lov:

§ 1

Ethvert Barn, der ikke har haft Kopper, skal, inden det fylder 7 Aar, vaccineres mod Kopper, dog at Vaccinationen skal have fundet Sted, forinden Barnet paabegynder Skolegangen.

Udsættelse med Vaccination kan for et Aar ad Gan-

4) Ligesom der i Vor Residentsstad er oprettet et Vaccinations-Institut, hvor enhver uden Betaling kan blive indpodet Koekopper, saaledes ville Vi og, for at dette Forebyggelsesmiddel kan komme alle Vore kjære Under-saatter til Nytte, herved allernaadigst have befalet, at samtlige Districts- og Provincial-Medici og Chirurger skulle, efter en af vedkommende Amtmænd i Forening med Stifts- eller Land-Physicus affattet Inddeling aarligen omreise i deres Districter, for Byeviis at vaccinere dem, som dertil frivilligen melde sig. Disse Reiser indrettes saaledes, at den vaccinerende Læge kommer tilbage paa hvert Sted til den Dag, han kan bedømme Vaccinationens Ægthed. Lægerne skulle nyde fri Befordring paa disse Reiser, samt, istedenfor Diætpenge, et Honorarium af 24 Skilling for hver af dem vaccineret Person, hvilke Ud-gifter lignes paa Amtet. Hvor de beskikkede Physici, Læger og Chirurger ikke kan overkomme saadan Om-reisen, maae Hjælpe-Vaccinateurer fra Vaccinationscom-missionen forlanges og afgives.

5) For at de beskikkede Medici og Chirurger altid kunne vedligeholde frisk Indpodnings-Materie skal dem paa For-langende anvises nogle Subjecter til at vaccinere blandt de Børn i deres Embedskreds, som nyde offentlig Opdragelse, Underviisning eller Understøttelse, samt befindes at være sunde og ikke have havt de naturlige Kopper.

kommendes Helbredstilstand bevilges af Politimesteren efter Erklæring af en autoriseret Læge; i Tilfælde af Nægtelse forelægges Sagen for højere Øvrighed.

gen, dog længst for et Tidsrum af 3 Aar, af Hensyn til vedkommendes Helbredstilstand bevilges af Kredslægen, i København Stadslægen, i Henhold til Lægeerklæring, udstedt i Overensstemmelse med en af Sundhedsstyrelsen godkendt Formular.

Yderligere Udsættelse med eller eventuel Fritagelse for Vaccination kan efter Ansøgning bevilges af Amtslægen, i København af Stadslægen, i Tilfælde, hvor det paa Grund af vedkommendes Helbredstilstand eller som Følge af Oplysninger om Sygelighed i Familien af legemlig eller sjælelig Art kan befrygtes, at der vil kunne forvoldes betydelig Skade ved Vaccination af den paagældende.

Ansøgning herom maa være bilagt Lægeerklæring, og Ansøgeren (Barnets Fader eller den, der træder i Faderens Sted) er pligtig til saavel at fremskaffe eventuelle nødvendige, supplerende Oplysninger, som — hvis det ønskes — at give personligt Møde hos Amtslægen (Stadslægen).

Amtslægens (Stadslægens) Afgørelse kan — indenfor en Frist af en Maaned — forelægges for Sundhedsstyrelsen, hvis Afgørelse er endelig.

§ 8

Enhver kan ved offentlig Foranstaltning faae Kokoppeindpodningen foretagen og Attest derfor meddeelt uden Betaling. Den offentlige Indpodning udføres i Kjøbenhavn ved den kongelige Kokoppeindpodningsanstalt sammesteds, i de andre Kjøbstæder og paa Landet ved Stads- og Distriktslægerne. Af dem, som ere indpodede ved offentlig Foranstaltning, skal et Eftersyn finde Sted, ved hvilken Lægen er berettiget til at tage Koppevædske af de Indpodede. De nærmere Regler for den offentlige Indpodning og for det nævnte Eftersyn foreskrives af Justitsministeren; dog skal Indpodning og Eftersyn paa Landet udføres i det mindste et Sted i hvert Sogn. Udeblivelse fra Eftersynet og Vægning ved at tilstede Lægen at tage Koppevædske straffes med Bøder fra 1—5 Rigsdaler, hvilken Straf, naar den Indpodede er under 15 Aar, paalægges vedkommende Forældre eller den som træde Barnet i deres Sted.

Udgifterne til den kongelige Kokoppeindpodningsanstalt i Kjøbenhavn afholdes af Statskassen. For den offentlige Indpodning i de andre Kjøbstæder tilkommer

§ 2

Enhver kan vederlagsfrit ved offentlig Foranstaltning blive vaccineret imod Kopper og faa Attest herfor meddelt. Den offentlige Vaccination udføres i Kjøbenhavn af Statens Seruminstitut og af Stadslægen efter Indenrigsministerens nærmere Bestemmelse, i Købstæderne og paa Landet af vedkommende Embedslæge. Den paagældende Kommune er pligtig til at anvise et passende Lokale til Foretagelse af den offentlige Vaccination. Enhver, som er blevet vaccineret ved offentlig Foranstaltning, skal underkastes Eftersyn. De nærmere Regler for den offentlige Vaccination og for det nævnte Eftersyn fastsættes af Indenrigsministeren, dog skal Vaccination og Eftersyn paa Landet udføres i det mindste et Sted i hver Kommune.

der ikke Lægen nogen Beta-
ling; for Landets Vedkom-
mende har det sit Forbliven-
de ved Placat af 4. Octbr.
1825, og afholdes de hertil
medgaaede Udgifter af Amts-
repartitionsfonden, paa Born-
holm af den for Kjøbstæder
og Landet fælles Amtsfond.

Til Foretagelse af den of-
fentlige Koppeindpodning
udenfor Kjøbenhavn er Com-
munen pligtig at anvise Læ-
gen et passende Lokale.

Barnets Forældre eller de,
der træder i deres Sted, er
pligtig til at give den vacci-
nerende Læge alle Oplysnin-
ger om Barnets hidtidige
Sundhedstilstand. Desuden
skal vedkommende oplyse,
om der har været Komplika-
tioner i Forbindelse med Vac-
cination af de eventuelle æl-
dre Søsken, og om der er
smitsom Sygdom i Hjemmet
paa det Tidspunkt, da Barnet
fremstilles for den vaccine-
rende Læge.

Saafremt den vaccinerende
Læge skønner, at Vaccinati-
onen af Hensyn til vedkom-
mendes Helbredstilstand ikke
for Tiden bør finde Sted, er
han pligtig til af egen Drift
at opsætte Vaccinationen
samt, saafremt paagældende
er fyldt 7 Aar eller skal paa-
begynde Skolegang, at foran-
ledige, at rette vedkommende

6) Samtlige Medici og Chirurger, saavel som de udenfor Lægestanden, der arbeide for Vaccinationens Fremme, og hvis Bestræbelser Vi med Velbehag vil ansee, skal, til Beviis for den af dem fuldbyrdede Vaccinations Paalidelighed, meddele enhver, der hældigen har gennemgaaet samme, en Attest af saadant Indhold, som hostrykte Schema*) udviser, og hvortil Blanqvetter skal vorde Øvrighederne tilsendte for at uddeles til Vedkommende; dog maa slige Attester ikke medgives andre end dem, hvis Vacciner ere imellem 7de og 9de Dag efter Indpodningen efterseete og befundne at være genuine og ægte. Navnene paa dem, hvis Vacciner befindes ægte skal indføres i dertil authoriserede Bøger, hvilke Overøvrighederne paa Forlangende skulle meddele Læger og andre som befatte sig med Vaccinationen.

11) Naar de naturlige eller Børnekopper udbryde nogetsteds paa Landet i Vore Riger, bør samtlige Beboere af den eller de Byer, hvori Smitten har viist sig, der ikke beviisligen have haft enten disse Kopper eller Koekopperne, uden Undtagelse strax underkastes Vaccinationen.

12) For samtlige Kjøbsteder derimod indskrænke Vi denne Befaling derhen, at alle og Enhver i de Huse, hvor de naturlige Kopper yttre sig, skulle være pligtige strax at lade sig vaccinere, med mindre de have haft de naturlige eller Koekopperne.

13) Saa skulle ogsaa de Huse og Gaarde i Kjøbstederne, i hvilke Koppe-Sygdommen maatte vise sig, strax gjøres kjendelige derved, at en trykt eller skrevet Seddel, som indeholder de Ord: »Her er Børnekopper«, paaklistres

*) Se Side 53. (Forf.'s Anm.)

§ 7

Som Bevis for, at en Person har været indpodet med Kokopper gjælder en af den Læge, som har foretaget Indpodningen, underskreven Koppeattest, udfærdiget i den Form, som af Justitsministeren foreskrives. Hvor saadan Attest ikke kan tilveiebringes, benyttes et af en autoriseret Læge underskrevet Vidnesbyrd om, at Vedkommende bærer utvivlsomme Ar efter Kokopper eller naturlige Kopper. Kan heller ikke saadant Vidnesbyrd fremskaffes, maa Indpodningen gjentages.

§ 5

Naar de naturlige Kopper vise sig paa et Sted eller i saadan Nærhed af Stedet, at Koppesmittens Indbringelse er at befrygte, skal Politimesteren efter Indstilling fra vedkommende Embedslæge paabyde, at enhver paa Stedet, som ikke strax godtgjør at have haft Kokopper eller de naturlige Kopper, inden en af Politimesteren sat Frist skal være indpodet med Kopper under en Bøde af 1

indgiver Ansøgning til vedkommende Embedslæge i Overensstemmelse med Reglerne i § 1.

Som Bevis for, at en Person er vaccineret mod Kopper, gjælder en af den Læge, som har foretaget Vaccinationen, udfærdiget Koppeattest, affattet i Overensstemmelse med en af Indenrigsministeren godkendt Formular. I Stedet for en saadan Attest vil kunne træde en af en Læge afgiven Erklæring om, at vedkommende bærer utvivlsomme Ar efter Kokopper eller naturlige Kopper. Kan heller ikke saadan Erklæring fremskaffes, maa Vaccination finde Sted.

§ 3

Saafernt der forekommer Tilfælde af Kopper, og Udbredelse af Sygdommen er at befrygte, kan Epidemikommisjonen paabyde, at alle Personer indenfor et nærmere angivet Omraade, som ikke straks godtgør at have haft Kopper, inden en fastsat Frist skal være vaccineret mod Kopper under en Bøde af 2 Kr. for hver Dag, det givne Paabud oversiddes. Paabudet sker, naar Foran-

Gadedøren eller Porten, og lige Sedler paahæftes alle Indgangene til den Families Værelser, hos hvilken den Syge opholder sig; og haver Politimesteren paa ethvert Sted nøie at overholde, at disse Sedler bliver staaende urørte, indtil Districtslægen, og i Kjøbenhavn Stadsphysicus, skriftligen tillader deres Nedtagelse. Et saadant Huus, hvori Kopperne have yttret sig, børn i øvrigt, uagtet den Syge endog bortføres fra samme, fremdeles ansees som mistænkt for Koppesmitte, og Stedets Læge drage Omsorg for, at de nødvendige Rensningsmidler, saasom mineralske Røgelse o. s. v., der afbenyttes, samt jevnlig undersøge, om Sygdommen der videre skulde udbrede sig.

14) Da de naturlige Kopper undertiden vanskeligen kunne kjendes fra andre Hudsygdomme, saa bør ethvert Udslet, som bestaaer af smaa Blegne og som viser sig strax efter en mere eller mindre kjendelig Sygdom, ansees som mistænkeligt for at være Kopper, og bør desaarsag anmeldes paa den i § 15 og 16 befalede Maade under de deri fastsatte Straffe i Overtrædelses-Tilfælde, naar Sygdommen siden findes at være Kopper.

Rigsdaler for hver Dag, det givne Paabud oversiddes. Embedslægen er forpligtet til at indfinde sig paa Stedet, inden denne Frist udløber. Paabudet skeer, naar Foranstaltningen indskrænker sig til enkelte Eiendomme, ved Paalæg til de Vedkommende, eller, forsaavidt angaaer Børn under 15 Aar, deres Forældre eller den, som træde Barnet i deres Sted; skal Foranstaltningen udstrækkes til en større Kreds, skeer Paabudet ved Bekjendtgørelse, der nærmere angiver Kredens Grændser og paa den for Øvrighedsbekjendtgørelser paa Stedet brugelige Maade bringes til almindelig Kundskab.

§ 9

Der paahviler den kongelige Kokoppeindpodningsanstalt i Kjøbenhavn Forpligtelse til stadig at vedligeholde ægte Koppevædske af fortrinlig Art og fri for al ska-

staltningen indskrænker sig til enkelte Ejendomme, ved Paalæg til de vedkommende eller, forsaavidt angaar Børn under 15 Aar, deres Forældre eller dem, som træder i deres Sted. Skal Foranstaltningen udstrækkes til en større Kreds, sker Paabudet ved Bekjendtgørelse i Overensstemmelse med § 8 i Lov Nr. 138 af 10. Maj 1915 om Foranstaltninger imod smitsomme Sygdommes Udbredelse.

Ved udbrydende Koppe-epidemi træffes der derhos af Overepidemikommisionen Foranstaltning til, at enhver indenfor et nærmere angivet Omraade kan blive revaccineret.

§ 4

Statens Seruminstitut i København er forpligtet til stadig at have Beholdning af Vaccine imod Kopper, som uden Vederlag skal udleveres Landets Læger.

delig Blanding samt dermed hurtigst muligt forsyne de Læger i Kongeriget med Bilande og Kolonier, som derom henvende sig til den.

Enhver Læge, som selv besørger Koppevædskens Forplantelse, bør af yderste Evne vaage over, at Vædsken holder sig ægte og reen. Han bør navnlig anvende den største Omhu for kun at benytte Koppevædske af Børn, om hvis almindelige Sundhed han har forvisset sig. Af Børn under 3 Maaneders Alder maa der ikke tages Koppevædske til Forplantelse, ei heller af Gjenindpodede.

Enhver, Barn eller Voxen, som lider af eller er mistænkt for smitsom Sygdom, maa kun indpodes og gjenindpodes med Koppevædske af Rør, og Restbeholdningen af denne Koppevædske maa ikke mere benyttes. Indpodningsredskabet skal udglødes, forinden det atter benyttes til nogen Anden.

Den, som ved ikke at iagttage tilbørlig Forsigtighed ved Koppeindpodningen bliver Skyld i, at en anerkendt smitsom Sygdom ved denne overføres til sunde Personer, straffes med Bøder fra 50—200 Rigsdaler, forsaavidt ikke større Straf er forskyldt efter Lovgivningens almindelige

7) Forstandere og Bestyrere for samtlige Underviisnings-Instituter, og alle saadanne Skoler, som ei henhøre til de ringeste Almue-Skoler, skulle være ansvarlige for, at ingen, som ei beviisligen er vaccineret, eller har havt de naturlige Kopper, optages som Lærling til Opdragelse eller Underviisning i bemeldte Instituter eller Skoler.

Forskrifter. Er han Embedslæge, kan Straffen under skærpene Omstændigheder stige til Embedsfortabelse.

§ 2

Den, der forestaaer en Skole, offentlig eller privat, skal ved at lade Lægeattest forevise forvise sig om, at den ovennævnte Forpligtelse er efterkommen med Hensyn til de Børn, der søge Skolen. Er dette ikke Tilfældet, eller undlade Forældre eller andre Vedkommende paa Skolebestyreren Begjæring at forevise Lægeattest, skal Skolebestyreren derom gjøre Anmeldelse til Skolecommissionen, som har at sende Anmeldelsen til Stedets Politimester; denne skal derefter undersøge Sagen og, saafremt Barnet befindes ikke at være indpodet, give Vedkommende Paalæg om under en Bøde af 1 Rigsdaler for hver Uge, Paalæget oversiddes, at foranstalte Indpodningen foretagen, i Kjøbenhavn inden 12 Uger og i Kjøbstæderne og Landdistrikterne ved næste offentlige Indpodning

Skolebestyreren skal i Skoleprotokollen have en Rubrik,

§ 5

Enhver Skoleleder skal — ved at lade Lægeattest forevise — forvise sig om, at de Børn, der søger Skolen, er vaccinerede mod Kopper. Er dette ikke Tilfældet, eller undlader Forældre eller andre vedkommende paa Skolelederens Begjæring at forevise Kopeattest eller Bevis for Udsættelse med eller Fritagelse for Vaccination, skal Skolelederen gøre Anmeldelse herom til Skolecommissionen, som har at sende Anmeldelse til Stedets Politimester — i Kjøbenhavn Politidirektøren.

Saafremt det viser sig, at Barnet ikke er vaccineret, eller at der ikke er meddelt Udsættelse eller Fritagelse i Henhold til § 1, skal det paalægges vedkommende under en Bøde af 2 Kr. for hver Uge, Paalæget oversiddes, at lade Vaccination foretage, i Kjøbenhavn inden 12 Uger og i det øvrige Land ved næste offentlige Vaccination. Ogsaa i saadanne Tilfælde finder Bestemmelserne i § 1 og § 2, 3die Stykke Anvendelse.

I Skoleprotokollen skal indrettes en Rubrik, hvori ind-

hvori indføres, om Barnet er indpodet og af hvem, eller, hvis Barnet ikke er indpodet, hvad der i saa Henseende er skeet. Det gjøres Skolecommissionen til Pligt en Gang aarlig at gennemsee denne Protokol og med sin Underskrift at bevidne, at dette er skeet, samt, forsaavidt Protokollen ikke findes behørig ført, eller hvis nogen anden Overtrædelse af denne Lovs Forskrifter bemærkes, at anmelde Saadant for Stedets Politimester. Overtrædelse af de Skolebestyreren i denne Paragraph paalagte Forpligtelser ansees med Bøder fra 5—20 Rigsdaler.

føres, om Koppeattest eller Bevis for Udsættelse med eller Fritagelse for Vaccination er forevist, eller hvis ikke, da de Bemærkninger, som Forholdene giver Anledning til. Skolekommissionen skal een Gang aarlig gennemsee denne Protokol og med sin Underskrift bevidne, at dette er sket, samt, for saa vidt Protokollen ikke findes behørig ført, eller hvis nogen anden Overtrædelse af denne Lovs Forskrifter bemærkes, anmelde saadant for Stedets Politimester.

Protokollen skal til enhver Tid være til Overøvrighedens Eftersyn.

§ 3.

Med Hensyn til de Børn, for hvem Forpligtelsen til Skolegang bortfalder i Henhold til Anordningerne af 29. Juli 1814 for Kjøbstæderne § 25, for Landet § 18, Lov af 2. Maj 1855 § 1 og Lov om Borgerskolevæsenet i Kjøbenhavn af 29. Decbr. 1857 § 4, samt saadanne, i Henseende til hvilke Lov af 13. April 1851 § 11 sidste Punktum kommer til Anvendelse, paa-ligger det Skolecommissionen

§ 6

Med Hensyn til de Børn, for hvem Forpligtelsen til Skolegang bortfalder i Henhold til Anordningerne af 29. Juli 1814 for Kjøbstæderne § 25, for Landet § 18, Lov af 2. Maj 1855 § 1 og Lov om Borgerskolevæsenet i Kjøbenhavn af 29. December 1857 § 4, samt saadanne, i Henseende til hvilke Lov af 13. April 1851 § 11, sidste Punktum, kommer til Anvendelse, paa-hviler det Skolekommis-

ved at lade sig forevise Attest at forsikre sig om, at den ovenomhandlede Forpligtelse er efterkommen, og, naar dette ikke er Tilfældet, derom at gjøre Anmeldelse til Politimesteren, som har at foretage det Fornødne i Overensstemmelse med foranstaaende Paragraph.

Enhver Skolecommission skal være forsynet med en Protokol, hvori de i denne Paragraph omtalte Børn indføres, og hvori skal være en Rubrik om Koppeindpodning er forevist. — Protokollen, der anskaffes for Communes Regning, føres af Skolecommissionens Formand, men maa aarligen forsynes med hele Skolecommissionens Underskrift. Protokollen skal til enhver Tid være til Overøvrighedens Eftersyn.

Overtrædelse af de Skolecommissionen i denne og foregaaende Paragraph paa lagte Forpligtelser ansees med Bøder fra 5—50 Rigsdaler.

I København har Skole-direktøren efter Modtagelsen og Gjennemgaaelsen af de i Anordningen af 20. Marts 1844 § 48 ommeldte Lister over skolepligtige Børn at tilstille Politidirektøren en Fortegnelse over de Børn som

sionen ved at lade sig forevise Attest at forsikre sig om, at den ovenomhandlede Forpligtelse er efterkommet, og naar dette ikke er Tilfældet, at gøre Anmeldelse derom til Politimesteren som har at foretage det fornødne i Overensstemmelse med foranstaaende Paragraph.

Enhver Skolekommission skal være forsynet med en Protokol, hvori de i denne Paragraph omhandlede Børn indføres, og hvori skal være en Rubrik til Indførelse af Oplysninger om, hvorvidt Koppeattest eller Bevis for Udsættelse eller Fritagelse for Vaccination er forevist. Protokollen, der anskaffes for Kommunens Regning, føres af Skolekommissionens Formand, men maa aarlig forsynes med hele Skolekommissionens Underskrift. Protokollen skal til enhver Tid være til Overøvrighedens Eftersyn.

I København har Skole-direktøren efter Modtagelsen og Gennemgangen af de i Anordningen af 20. Marts 1844 § 48 ommeldte Lister over skolepligtige Børn at tilstille Politidirektøren en Fortegnelse over de Børn, som ikke

8) Lige Forpligtelse paaligger alle Oldermænd og Laugsmestre, i Henseende til Læredrengenes Antagelse ved Laugene; saa og Directurer og Béstyrere af offentlige Stiftelser, i Henseende til de Personer, der indtages som Lemmer i samme, eller derfra nyde Understøttelse.

ikke ere eller blive optagne i offentlige eller private Skoler eller blive indkaldte til Overhørelse af Skolekommissionerne, og som ikke ere anførte paa tidligere Politidirektøren tilstillede Fortegnelser over saadanne Børn. Politidirektøren har derefter at foranstalte undersøgt, om de saaledes opgivne Børn ere indpodede og i andet Fald at foretage det Fornødne i Medfør af § 2.

§ 4

Direktørerne og Bestyrerne af offentlige Stiftelser, Tvangs- og Arbejdsanstalter samt Fattigboliger for flere Familier eller flere enkelte Personer ere under samme Ansvar, som i § 3 fastsat for Skolekommissionerne, pligtige at paasee, at de Personer over Syvaarsalderen, der optages som Lemmer, ere indpodede. Naar Forholdene ikke tillade Afvisning, indtil Beviset for Indpodningen er skaffet, bliver uopholdelig efter Indlæggelsen nærmere Undersøgelse at anstille, og, hvis behørigt Bevis for Ind-

er eller bliver optaget i offentlige eller private Skoler eller bliver indkaldt til Overhørelse af Skolekommissionerne, og som ikke er anført paa tidligere Politidirektøren tilstillede Fortegnelse over saadanne Børn. Politidirektøren har derefter at foranstalte undersøgt, om de saaledes opgivne Børn er vaccinerede eller har Udsættelse eller Fritagelse herfor, og i andet Fald at foretage det fornødne i Medfør af § 5.

§ 7

Bestyrerne af Børnehjem, Optagelseshjem o. lign. er pligtige at paase, at de Personer over Syv Aars Alderen, der optages i disse, er vaccineret.

Naar Forholdene ikke tillader Afvisning indtil Beviset for Vaccination er skaffet, bliver uopholdelig efter Indlæggelsen nærmere Undersøgelse at anstille og, hvis behørigt Bevis for Vaccination ikke til-

podningen ikke tilveiebringes, Indpodning at foranstalte.

vejebringes, Vaccination at foranstalte. Ogsaa i saadant Tilfælde finder Bestemmelserne i § 1 om Udsættelse med Vaccination og § 2, 3die Stykke, Anvendelse

§ 8

Udgifterne ved Fremstillingen af Vaccine mod Kopper og Vaccinationen mod Kopper paa Statens Seruminstitut i København afholdes af Statskassen.

Iøvrigt afholdes samtlige Udgifter ved den offentlige Vaccination, herunder Embedslægerens Udgifter til de ved Vaccinationen fornødne Desinfektionsmidler o. lign., af Kommunens Kasse, paa Landet Amtsrepartitionsfonden og paa Bornholm den for Købstæder og Landet fælles Amtsfond.

§ 10

Enhver, som ønsker det, kan blive gjenindpodet, i Kjøbenhavn uden Betaling paa Kokoppeindpodningsanstalten og udenfor Kjøbenhavn til de Tider, paa hvilke den offentlige Indpodning foregaaer, af vedkommende Embedslæge for en Betaling af 24 Skilling.

Ved udbrydende Koppepidemi træffes der derhos af Amtmanden efter Samraad

9) Enhver, som udskrives til Vor Krigstjeneste til Lands eller Vands, bør, naar han ei tilveiebringer Beviis om at være vaccineret, ved at fremlægge den anordnede Attest, eller fremviser umiskjendelige Tegn paa at have havt de naturlige Kopper, underkastes Vaccinationen ved hans Ankomst til Tjenesten.

10) Naar Confirmander melde sig, som ikke ere vaccinerede eller have havt de naturlige Kopper, bør Præsterne formane dem til, enten strax eller saasnart muligt at benytte det for deres Sundhed og Liv vigtige Forebyggelses-

med Physicus særlig Foranstaltning til, at Enhver indenfor det Distrikt, som af Amtmanden nærmere fastsættes, kan blive gjenindpodet. For den Gjenindpodning, der i saadanne Tilfælde finder Sted, tilkommer der Lægen en Betaling af 12 Skilling for hver Gjenindpodet, hvilken Betaling for dem, der med Attest fra Byraadets eller Sogneraadets Formand godtgjøre at være uformuende, afholdes i Kjøbstæderne af Kæmnerkassen, paa Landet af Amtsrepartitionsfonden og paa Bornholm af den for Kjøbstæder og Land fælles Amtsfond.

§ 11

Sager angaaende Overtrædelse af denne Lov behandles som offentlige Politisager.

§ 9

Den, som ikke efterkommer Bestemmelserne i denne Lov, straffes med Bøde. Selvom der paalægges vedkommende den i §§ 3 og 5 omhandlede Tvangsbøde, fritages han ikke for Ansvar efter denne Paragraf.

middel imod Koppe-Sygdommen, som Vaccinationen tilbyder. Saa maae og fra 7. Januar 1811 af ingen Præst foretage nogen Copulation eller Ægtevielse, med mindre de Copulerede, saavel Brudgom som Brud, beviisliggjøre, at de ere vaccinerede eller have haft de naturlige Kopper.

15) Enhver Huusfader eller Huusmoder skal, saasnart Tegn til Børnekopper vise sig i deres Huse, ufortøvet gjøre Anmeldelse derom, paa Landet for Stedets Præst eller Sognefogden, om han boer nærmere ved Stedet, hvilke igjen skal anmelde det for Districtslægen og Politimesteren, som strax har at indberette det til Amtmanden; i Kjøbstederne for Byfogden eller Stedets Læge; og i Kjøbenhavn for Politimesteren eller Stadsphysicus, paa det at de fornødne Foranstaltninger mod Sygdommen strax kan vorde føiede. Mangel af en saadan Anmeldelse paadrager den skyldige Huusfader eller Huusmoder Straf fra 8 Dages Fængsel paa Vand og Brød indtil 3 Maaneders Arbeide i Forbedringshuset efter Forseelsens Beskaffenhed og Domstolens Skjøn.

16) Ligeledes skal det og i Kjøbstederne være Pligt for enhver Huusvært, eller den, som i hans Sted har Opsyn i Huset, nøie at underrette sig om og uopholdeligen for Districtslægen at anmelde denne Sygdoms Udbrud. Befindes han at have efterladt saadan Anmeldelse, uagtet Sygdommen har været ham bekjendt, straffes han med Mulct fra 10 Rdlr. til 100 Rdlr. efter hans Vilkaar og Forseelsens Grad. Som Følge heraf berettiges Huusverterne til enhver Undersøgelse, hvorved de kan sættes i Stand til at opfylde den dem paaliggende Pligt.

17) Saasnart Lægerne, enten paa den i fornævnte §§ befalede Maade eller ved egen Erfaring komme til Kundskab om Koppesygdommens Udbrud, skal de, foruden at indberette det til Amtmanden, uopholdeligen give den vedkommende Stifts- eller Land-Physicus saadant tilkjende; ligesom de ogsaa i dette Tilfælde strax bør gjøre Indberetning til Commissionen for Vaccinationen.

18) De Forsigtighedsregler, som ved Forordningerne af 17. April 1782 for Danmark og 5. September 1794 for Norge ere foreskrevne i Henseende til andre epidemiske Sygdomme, skal ogsaa være udvidede til Koppe-Sygdommen, forsaavidt ikke ved denne Anordning anderledes er be-

1810

stemt. Disse Forsigtighedsregler ere, at ingen Uvedkommende maae indfinde sig hos den Syge; at Sørgestuer og alle andre Almue-Samqvem forbydes; at de Døde begravnes inden 48 Timer efter Døden, med det samme Tøi, hvori de ere bortdøde, og i Kister, som indvendigen ere begede eller tjærede, samt nedgraves 4 Alen under Jorden; og endeligen: at hverken Liigfølge eller Begravelsesgilde til-lades.

19) Naar der til nogetsteds i Vore Riger indkomme Skibe, som enten have Koppe-Patienter, eller Klæder, hvoraf disse have gjort Brug, inden Borde, bør de henlægges under Qvarantaine saalænge, indtil de Syge ere blevene afhentede, og dissers Klæder behørigen ere røgede og rensede ombord, samt lige Forsigtighed er iagttaget ved det Rum, hvori de Syge have opholdt sig.

20) Paa det at Koppesygdommen ei ved den hidtil brugte Inoculation skal kunne vedligeholdes og dens farlige Smitte paa ny udbrede sig, forbydes herved paa det strængeste al videre Indpodning af Smaaekopperne eller de saakaldte Børnekopper. Skulde nogen Læge desuagtet dri-ste sig til at foretage nogen Inoculation af disse Kopper, da skal det være ham forbudt videre at practisere nogetsteds i Vore Riger og Lande, og skal han derhos, om han er Embedsmand, have det ham anbetroede Embede forbrudt. Ligeledes skal og enhver, der enten paa sin egen Person eller paa sine Børn eller andre, lader foretage Indpodning af forommeldte Kopper, ansees som Vore Befalingers forsætlige Overtrædere og straffes, om han er Embedsmand, med Afsættelse fra sit Embede, og i andet Fald med Pengebøder eller anden Straf efter Omstændig-hederne.

21) Ligesom der for Vor Residentsstad Kjøbenhavn er indrettet et Locale i det almindelige Hospital, hvori Koppe-Patienter ved en udbrydende Epidemie kunne henlægges til Kuur og Pleie, saaledes skal ogsaa i Tiden foranstaltes, at der i de øvrige Kjøbsteder, saavidt muligt haves et lige Locale i Beredskab.

22) Alle Senge og Gangklæder, som tilhøre Koppe-Patienterne og som ikke strax kan lægges i Vand for at vaskes, bør følge med Patienten til ethvert saadant Koppe-Hospital, for der at røges og renses. Ligeledes bør i det

1810

Værelse, hvor Koppe-Patienten har opholdt sig, foretages den forommeldte Rensning.

23) Naar spæde Børn, som behøve Moderens Die, indlægges til Kuur paa et saadant Hospital, tillades det Moderen, om hun ønsker det, at forblive hos Barnet.

24) Uagtet det skal gjelde som en almindelig Regel, at de, som i Kjøbstederne blive angrebne af de naturlige Koppe, skal henbringes til Afsondring i det dertil indrettede Hospital, tillade Vi dog, at de Familier, hvis Formue sætter dem istand til at give Koppe-Patienterne den fornødne Pleie, og som kan udrede de med disses Afsondring forbundne Omkostninger, maae beholde Patienterne hjemme, og lade dem der udholde den fornødne Qvarantaine, saafremt Stedets Læge finder deres Bopæl beqvem dertil.

25) I saa Tilfælde skal Stedets Læge foranstalte, at ikke alene de i § 13 omtalte Sedler blive opslaaede paa Huset, men endog at Gadens Navn og Husets Nummer bliver bekendtgjort i de offentlige Tidender, som udgives i denne eller en anden Kjøbstad i Stiftet. Naar derimod Patienter og dennes smittede Klæder blive henbragte til Hospitalet, skal ingen saadan Anmeldelse i de offentlige Tidender skee.

26) Naar en i en Kjøbstad udbrudt Koppe-Sygdom aldeles er ophørt, skal Stedets Læge bekendtgjøre saadant i de offentlige Tidender, og derhos udlove en Præmie af 10 Rdlr. til den, som fremkommer med den første beviislige Angivelse om nyt Udbrud af denne Sygdom.

27) Alle foregaaende Anordninger og Forskrivter angaaende Vaccinationen ophæve Vi herved.

Hvorefter alle Vedkommende sig allerunderdanigst have at rette.

Givet i Vor Kongelige Residentsstad Kiøbenhavn den 3die April 1810.

Frederik R.

(L. S.)

Kaas.

Cold. Knudsen. Bülow. Monrad.

1871

1931

§ 12

Forordningen af 3. April 1810, Plakaten af 19. Novbr. 1811, Forordningen af 30. April 1824 § 10, Plakaten af 14. Septbr. 1824, Plakaten af 23. April 1840 og alle dertil sig sluttende Bestemmelser ophæves.

For de Børns Vedkommende, som paa den Tid, denne Lov træder i Virksomhed, maatte være udgaaede af Skolen, finde dog de nugældende Bestemmelser forsaa vidt Anvendelse, at Vaccinationsattest maa forevises inden Confirmationen.

§ 13

Denne Lov, som ikke gjælder for Færøerne, træder i Kraft d. 1ste April 1871.

Hvorefter alle Vedkommende sig have at rette.

Givet paa Amalienborg,
den 4de Februar 1871

Under Vor Kongelige
Haand og Segl

Christian R.

(L. S.)

/ F. Krieger.

§ 10.

Lov af 4. Februar 1871 om Indpodning af Kokopper ophæves.

§ 11

Denne Lov, som ikke gjælder for Færøerne, træder i Kraft den 1. April 1931.

De Statens Seruminstitut ved nærværende Lov paa lagte Forpligtelser paa hviler den kgl. Kokoppeindpodningsanstalt, indtil denne Anstalt nedlægges, jfr. § 4 i Lov Nr. 72 af 1. April 1910 om Udvildelse af Statens Seruminstitut m. m.

Hvorefter alle vedkommende sig have at rette.

Givet paa Christiansborg,
den 31. Marts 1931

Under Vor Kongelige
Haand og Segl

CHRISTIAN R.

(L. S.)

/ Bertel Dahlgaard.

OM ADAM NIELSENS KIRKEKLOKKER, STØBT I KOLDING I AARENE 1600—1616

Af Apoteker *Arnold Hansen.*

I Aarene omkr. 1600-Tallet blev Danmarks Klokkebestand forøget med adskillige, som hidrørte baade fra inden- og udenlandske Støbere. Af de fremmede Mestre kan nævnes Mathias Benninck, Reinhold Benninck, Bernt Bodemann, Arent Kleimann, Cort Kleimann, Heinrich Neimann og Anton Wise, alle fra Lübeck, samt Albrecht Have fra Stralsund og Dirick Borstelmann fra Hamburg. Det er en Del nordtyske Stæder og da navnlig Lübeck, som til Danmark har leveret ikke saa faa Kirkeklokker, hvoraf mange benyttes den Dag i Dag.

Klokkeindskrifterne fra denne Tidsperiode fortæller i de fleste Tilfælde, hvor Klokkerne er støbt, og hvem Mesteren er, og de meddeler ogsaa, at talrige Støbninger har fundet Sted her i Landet. Og ikke alene er mange Støbninger foretaget herhjemme, men Støberne har i mange Tilfælde været bosiddende Mænd, det fortæller Klokkerne ogsaa. Ikke saa faa af vort Lands Klokkestøbere stammede sydfra. Der er dog ogsaa Klokker, som er støbt af udlændinge efter Bestilling, naar de var paa Besøg indenfor vore Grænser. Claus von Dam, der virker i Danmark i 20 Aar, midt

i det 17. Aarhundrede, er »von Hamburg bürtig«, og Caspar König, der virker i Viborg efter 1730, kalder sig »dantiscus«, d. e. den, der er fra Danzig. Og de er ikke de eneste. Klokkestøbningen er delvis udført ved tyske Kræfter. Enkelte Klokker er leveret til Danmark i Slutningen af det 16. Aarhundrede af Michel Westphal, der paa en Klokke kaldes »von Rostock«, hvorfor han muligvis har haft sit Værksted der og ikke her i Landet.

Paa mange Klokker findes Støbermærker (Bomærker) tillige med Mesterens Navn. Der kan dog ogsaa findes andre Mærker paa Klokkerne, der bestemt ikke vedrører den paagældende Støber.

Fra gammel Tid har Sagnene haft travlt med at fortælle om Klokker, der fik en dejlig Klang, fordi fromme Mennesker under Støbningen kastede Sølv i Støbemassen. Ja, de fremstiller det næsten som en Gud velbehagelig Gerning at ofre saa meget Sølv, at Giveren for at skaffe det maa gøre sig skyldig i Svig, og hvor forfærdeligt Klokkerne hævnede sig, naar de blev bebragte for det dem tiltænkte Sølv. Hvis der virkelig ved en saadan Lejlighed er puttet Sølv i Formen, er dette Offer ad en Omvej vandret i Støberens Lomme. Digteren Sophus Bauditz har behandlet et saadant Emne i en af sine Fortællinger.

Paa Christian den Fjerdes Tid, det Tidsafsnit der her berettes om, vidste man godt, at Sølvet ikke forhøjer en Klokkes Vellyd, og det er heller ikke ved Analyser paavist Sølv i Klokkerne, der kun skal bestaa af Kobber og Tin. I en Opskrift, der foreligger med denne Konges Haand, hedder det: »Naar man vyll støbe en klokke, som skal have en god Klang, daa skall man til huer fyer skippund reint kobber sette ett skipundt tyr till.«

Naar der nedenfor skal berettes lidt om nogle Klokker, som blev støbt i Kolding i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede, skal der lige gøres opmærksom paa, at der omtrent samtidig virkede enkelte andre Klokkestøbere her til Lands. I København støbte Borkart Gelbgiesser fra ca. 1585—1613 35 Klokker, hans Produktivitet i saa Henseende nærmer sig den berømte Mester Johannes Fastenove.

1597 støbte Jens Hansen en Klokke til Sct. Knuds Kirke i Odense. »Jens Hansen i Søby støbte mig« er en af Linierne i Indskriftens Rim, men hvilket Søby, der menes, er ikke klarlagt.

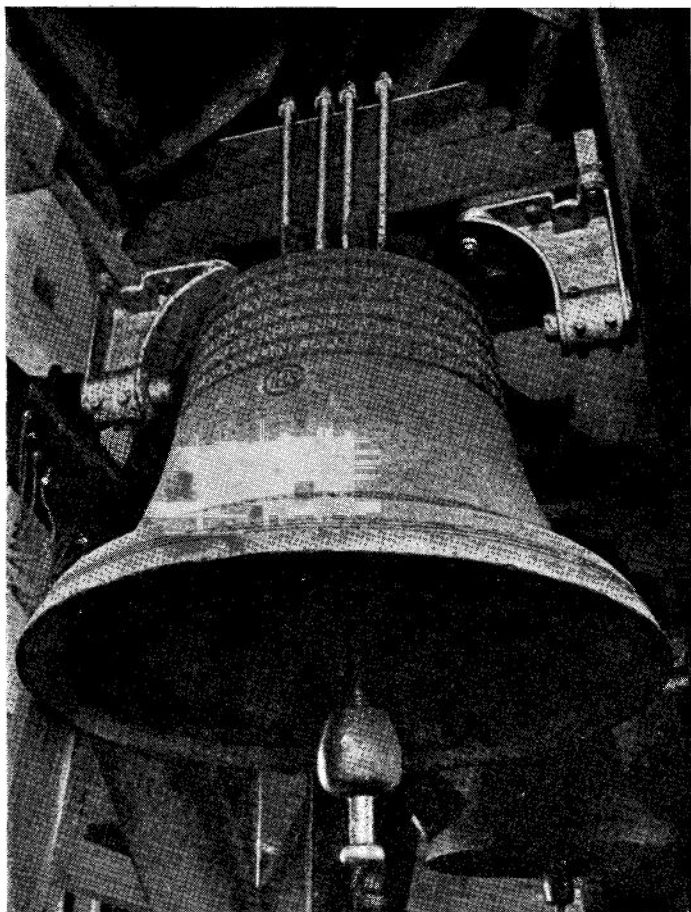
En Støber Hans Pop i København støbte i 1608 en Klokke til Ny Sogn paa Holmsland, men ellers levede han af det »Rothgiesser Arbejde«, som behøvedes ved Flaaden og Bremerholm.

I det danske Hertugdømme Slesvig har der i Tidernes Løb været flere Klokkestøbere, saaledes virkede Melcher Lucas Brant i over et halvt Aarhundrede i Husum fra 1560'erne til 1620. Han blev kendt som en dygtig Fagmand, der i 1599 støbte en stor Stormklokke til Ribe Domkirke.

Stormklokken i Kolding.

Vi vender os nu til Kolding By, hvor der omtrent samtidig med ovennævnte Mestre virkede en dygtig Klokkestøber, som har efterladt sig smukke Arbejder fra Aarene 1600—1616, og som bar det gode danske Navn Adam Nielsen.

Koldings nuværende Stormklokke i Sct. Nicolai Kirke fremstilledes i 1613 ved Omstøbning af Byens gamle Klokke. Den fortæller selv, at den blev støbt af Adam Nielsen i Kolding paa Byens Bekostning. Pengemidlerne til Omstøbningen var dog — i hvert Fald

Stormklokken i Kolding.

delvis — bragt til Veje ved en særlig Skat og ved en enkelt Mands storstiledede Gavnildhed, og han kunde godt have fortjent at blive nævnt paa Klokken, hvilket dog ikke er Tilfældet.

Med Hensyn til den særlige Skat staar der i Kolding

Bys Bog Folio 171—172, at »2 Skatmestre den 26. September 1615 gjorde Regnskab — — desligeste til den nye Stormklokke at lade omstøbe«.

En Mand ved Navn Jens Fønbo havde givet 100 Daler til Omstøbningen. Dette fremgaar af flere Bemærkninger i Bøger, som opbevares paa Landsarkivet i Viborg. Om Jens Fønbo er der en lille Bemærkning i Bysbogen Folio 144, hvor der er Tale om »den Bekostning, som uar giordtt paa den Trette, som Jens Fønboes død och Affgang, som drucknett udj en Aae westen Kolding, som byens Kemner haffde forfuld, paa byens wegne«. Denne Bemærkning stammer fra Regnskabsaflæggelsen 5. Juni 1610 for Tiden 1609—10.

Der hviler Skær af Mystik over Jens Fønbos Død. Han er altsaa druknet i en Aa vest for Kolding. Har han taget sig selv af Dage, eller hvad er der sket? Kan hans Dødsmaade være Aarsag til, at hans Navn ikke maatte nævnes paa Klokken? Vi ved det ikke. Det har ikke været muligt at finde Oplysninger herom.

Der er blevet brugt mange Penge til Stormklokkens Omstøbning, men efter alt at dømme, fik vi Svenskeklokken til Byen ved at betale denne med en Malmasse, der blev tilovers. Svenskeklokken, som rimeligvis var Krigsbytte fra Kalmarkrigen, blev ført ad Søvejen fra København til Kolding i Aaret 1612. Den kom til Kolding Juleaften dette Aar, og er altsaa paa en Maade en Julegave til Kirken.

Klokkestøber Adam Nielsen i Kolding fik flere Gange udbetalt à conto Beløb for sit Arbejde. Han kaldes i Byens Regnskaber Adam Grydestøber. Der blev ogsaa udbetalt Penge for Stangjern og andet f. Eks. »for Akslen at paasætte« og for Beslagning samt for 400 Mursten til Brug ved Omstøbningen. Klokken støbtes i en Grube paa et muret Underlag.

Porøse Mursten og Ler brugtes til Fremstilling af det Legeme, som gav Klokkens Indre sin Form.

Trods ivrig Eftersøgning i det Arkivmateriale, der opbevares i Viborg Landsarkiv, er det ikke lykkedes at finde Oplysninger om Adam Nielsen. Derimod er der i Kolding Bys Bog i en Tilførsel fra 1567, Folio 54, fundet en Niels Grydestøber nævnt. Det er vist ikke helt utænkeligt, at det kan være Adam Nielsens Fader, men det lader sig næppe bevise. Det er muligt, at Adam Nielsen har lært Professionen hos sin Fader. Klokkestøberne optraadte ikke i Danmark som noget Lav, dertil var de for faa og for spredte. Hvis man skal nævne et Lav, hvoraf de kunde være Medlemmer, maatte det være Grydestøbernes, men heller ikke disse træffer vi som særlig Korporation. Deres Faatallighed har imidlertid, som det synes, langt fra ladet dem forsvinde i Mængden; der foreligger forskellige Meddelelser, der formentlig viser, at baade Klokke- og Grydestøbere har arbejdet sig op til at betyde noget. Vi træffer deres Profession nævnt i flere Byer som Tilnavne til Borgmestre, Raadmænd, Kirkeværger og Byfogeder. Skulde det nu end være, at de ikke samtidig med at være Øvrigheds personer har udøvet deres Haandværk, eller endog at deres Navn kun betyder, at de f. Eks. er Sønner af Klokke- og Grydestøbere, viser det dog, at de vedkommende Haandværkere var i Besiddelse af Betingelser for at arbejde dem selv og deres Slægt opad. Klokkestøberne har haft en anselig Plads i det almindelige Omdømme.

Grydestøbernes Fag var ikke saa godt i Slutningen af 1500'erne som i Middelalderen, hvor det havde indtaget en betydelig Stilling. Foruden at støbe Klokker og Malmgryder fremstillede de ogsaa mindre Metalgenstande som Tøndehaner og deslige. En Del Klokke-

støbere har ogsaa ernæret sig som Bøssestøbere, der forfærdigede Kanoner. De har altsaa virket baade i Krigsmagtens og i Fredens Tjeneste.

Adam Nielsen var en meget dygtig Klokkestøber. De 9 Klokker, som han har efterladt sig, er alle støbt i Kolding i Aarene fra 1600 til 1616. Foruden Stormklokken og Bønklokken i Kolding har han leveret Klokker til Bække, Hvejsel, Aggersborg, Vejlbj by paa Fyn, Tranbjerg ved Aarhus, Ravnstrup og Sjørslev. Paa de fleste findes Støberens Bomærke og Kristi Monogram. Klokkerne i Bække, Hvejsel og Aggersborg bærer Indskriften: Psallam Deo (jeg vil lovsynge Gud), hvorimod Klokkerne i Vejlbj by, Sjørslev, Tranbjerg og Ravnstrup helt eller delvis er forsynet med den latinske Inskription, som kendes fra hans Klokker i Kolding. Skønt det ikke er lykkedes at finde noget om Adam Nielsen i de gamle Protokollers guldene Blade, synes hans stadige Valg af disse smukke og manende Ord dog at vidne om, at han har været en alvorlig og samvittighedsfuld Mand, der gerne vilde give Samtiden og Efterslægten noget at leve og bygge paa. Ofte nærrede Klokkestøberne Interesse for bestemte gudelige Ord.

Stormklokken, som nu hænger i det nordøstlige Hjørne af Taarnet, ejes af Kolding Kommune og er den største af Koldings Sct. Nicolai Kirkes Klokker. Den er ca. 110 cm høj¹⁾, 115 cm i største Tværmaal og stemt i f (f₀-a₀-h₀).

Øverst paa Stormklokken er der 6 Hanke uden Prydelser. Deres Bredde er $4\frac{2}{3}$ cm. Baade Stormklokken

1) Klokkernes Højde er angivet med Kronen iberegnet, undtagen for Tranbjerg og Aggersborg Klokkernes Vedkommende. August Nielsen forstaar ved Højden den indvendige.

og Bønklokken er plane ovenpaa. Mellem Hankene er Ribber, som udgaar fra Midtbuen.

Stormklokken har ligesom andre Klokker ikke alene Mund og Mæle, naar Klokkerebet trækkes — nej, den taler ogsaa, naar den tier — ved sin Inskription — om svundne Tider. Klokken bærer følgende Indskrift:

:: COELVM : ET : TERRA : TRANSIVNT : VERBVM :
 DOMINI : MANET : IN : ÆTERNVM :: SI : DEVS :
 PRONOBIS : QVIS-CONTRA : NOS :: ANNO 1613 :: WDI
 : CHRISTIANI : DEN : 4 : DANMARCKIS : NORGIS :
 ETC : KONNINGS : ETC : TIID : DER : ERLIG : OC
 : VELBYRDIG : CASPER : MARCKDANER : TIL :
 SIØGAAR : WAR : LENSMAND : PAA : COLDING HWS
 : ANCKER : MOGENSEN : OC : IEP : HANSØN :
 BØGWAD : BORGEMESTERE :: M : POVEL : POVELSØN
 : SOGNEPREST : KIRCKEWERGER : OC : PROVISTE :
 I : BRVSKHERRIT : H : JENS : SØR : HVNNEWAD :
 CAPELANE : GREGERS : OTTESEN : OC : ANDERS :
 AND : NYGAARD : BYENS : KÆMMENER : ER : DENNE
 : KLOCK : BLEFVEN : STØBT : PAA : COLDING :
 BYES : BEKOSTNING : AF : ADAM NIELSEN :
 I : KOLDING ::

Derpaa følger Kristi Monogram. Indskriften fylder 5 Linier, mellem hver Linie er 3 ophøjede Striber, ligeledes over og under Inskriptionen, hvis hele Højde er $21\frac{1}{4}$ cm, mens hvert enkelt Bogstavs Højde er $2\frac{3}{4}$ cm. Monogrammet findes i en Cirkel, hvis Diameter er 8 cm. Imellem Støberens For- og Efternavn er — ligesom paa de fleste andre Klokker han støbte — indskudt hans Mærke, der nærmest ligner et w, hvor den midterste Streg er forlænget og bærer en Pilespids. Over Slagringen er der 3 ophøjede Striber,

hvoraf den midterste er bredest, og paa selve Slagringen er ligeledes 3 Striber. Slagringen er den nederste Del af Klokken, paa hvis indvendige Sted, Slaget, Knebelen rører under Ringningen. Klokkens Rand er jævn.

Den latinske Indskrift paa Stormklokken oversættes saaledes: Himmel og Jord skal forgaa, Herrens Ord bliver i Evighed; naar Gud er for os, hvem kan saa være mod os?

Det er naturligt, at Byens Klokke, som fik sin Plads i Kirkens Taarn, forsynedes med Kongens, Lensmandens samt den lokale verdslige og gejstlige Øvrigheds Navne og Oplysning om, hvilket Aar den støbtes og hvem, Støberen var. At Stormklokken er Byens Klokke viser sig bl. a. ved, at det er Byen, der faar Indtægten, naar der ringes over Lig med denne Klokke. Saadan har det altid været Tilfældet.

Stormklokken var i gamle Dage det frie Borgerlivs Symbol, og fik den end Plads i Kirketaarnet Side om Side med andre Klokker, regnes den dog for Stadens Ejendom. Den benyttedes tidligere ofte i verdsligt Øjemed. Fremfor alt kaldte den til Tinge, eller dens Lyd forkyndte Krig, Overfald, Ildløs eller anden Fare, og selv naar Folks Skatter var forfalden til Betaling, ringede Vægteren med den. Da Koldinghus brændte Natten til den 30. Marts 1808, rørtes Trommerne i Byen, og Stormklokken klemte, saa den kom ud af sit Leje og maatte repareres. Stormklokken ringede ogsaa, naar Naturkatastrofer truede Byen, f. Eks. da Stormfloden kom i November 1872. Dens Malmtoner har været ledsagende Musik til store Begivenheder, glædelige Stunder, skæbnesvangre og alvorlige Øjeblikke for Danmark, for Byen og for den enkelte. Stormklokken

ringer ogsaa de store Højtider ind i Sct. Nicolai Sogn, og dens Røst høres endvidere før Højmesse gudstjenesterne og undertiden ved Begravelser. Bedeslagene slaas altid paa den, og Aftenen før Store Bededag sender den i en hel Time sine kønne Malmtoner ud over Byen.

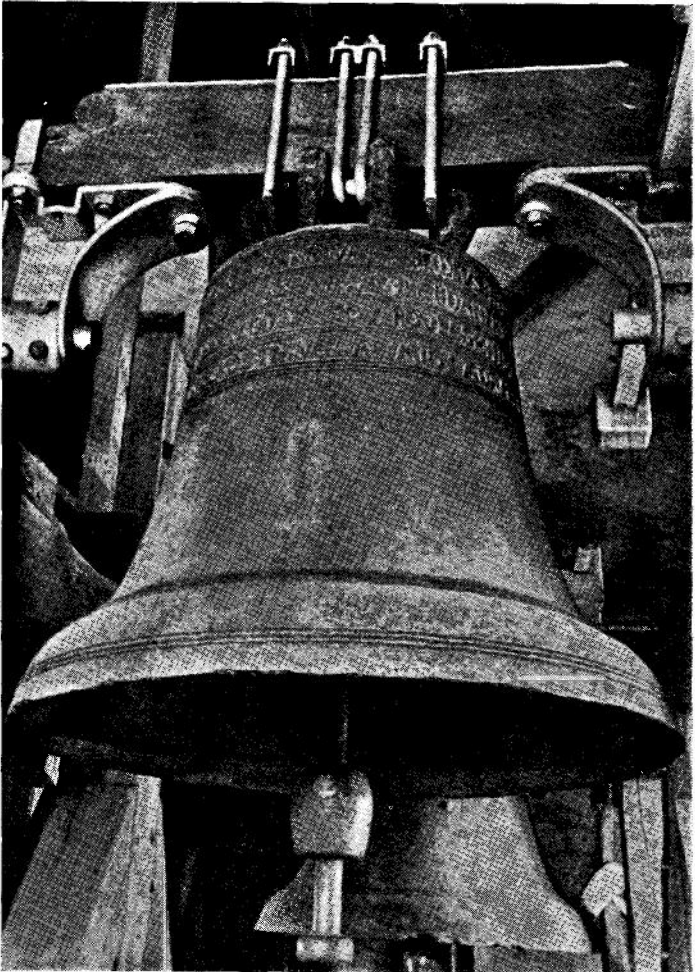
Bønklokken i Sct. Nicolai Kirke i Kolding.

I Kolding Sct. Nicolai Kirketaarns nordvestlige Hjørne hænger en anden Klokke, som blev støbt i Kolding i 1615 for Kirkens Midler af Adam Nielsen.

Denne Klokke, der er Kirkens mindste, bærer det smukke Navn »Bønklokken« eller »Lilleklokken«. Den er 86 cm høj, og dens største, nedre Diameter er 80 cm. Bønklokkens og Stormklokkens Facon er ens. De er begge plane ovenpaa; mellem Hankene er Ribber, som udgaar fra Klokkernes Midtbuer, og disse Ribber ender paa Bønklokken hver med et Kors, som kun er hævet ganske svagt over »Kronepladen«. Korsenes Tværstykker er af forskellig Længde, og de ender hver med en Knop. Kronepladen er den øverste Del af Klokken; herfra stiger Hankene op. Disse er 4 cm brede og uden Prydelser.

Klokken bærer en latinsk Indskrift, der kan oversættes saaledes: »Kommer og tilbeder Herren. Naar Gud er for os, hvem kan saa være mod os?« Endvidere fortæller Bønklokken, at den blev støbt af Adam Nielsen i Kolding i Aaret 1615 paa Kirkens Bekostning, og i Inskriptionen nævnes Lensmanden, Borgmestrene samt Sognepræsten, der tillige var Kirkeværge og Provst. Paa Klokken staar:

Bønklokken i Kolding.

VENITE : ADORATE : DOMINVM : SI : DEVS : PRO :
 NOBIS : QVIS : CONTRA : NOS :: ANNO : 1:6:1:5 ::
 WDI : ERL : WELB : CASPAR : MARCKDANERS : TIID

: ANCKER : MOGENSØN : OC : JEP : BØG :: WAD :
 BORGEMEST : LOD : M : POV : POVELSØN : SOGNEP :
 OC : KIERKEW : DENNE : KLOCK : STØBE : PAA :
 KIRCKENS : BEKOSTNING : AF : MIG : ADAM NIELSEN
 : I : KOLDING ::

Indskriften fylder fire Linier, og derunder findes Kristi Monogram i en Cirkel, hvis Diameter er 8 cm. Mellem Støberens For- og Efternavn findes Adam Nielsens Støbermærke anbragt. Bønklokkens Rand er omtrent jævn.

Bønklokken, hvis Tone er stemt i g-b, er den Klokke, man paa de almindelige Søn- og Helligdage hører ringe anden Gang til Aftensang. Paa Højhelligdage og Helligaftener er dens Røst med i det jublende Kor, naar der kimes, og ligeledes naar Tonerne fra de ædle Malme afslutter Kimningen med Ringning.

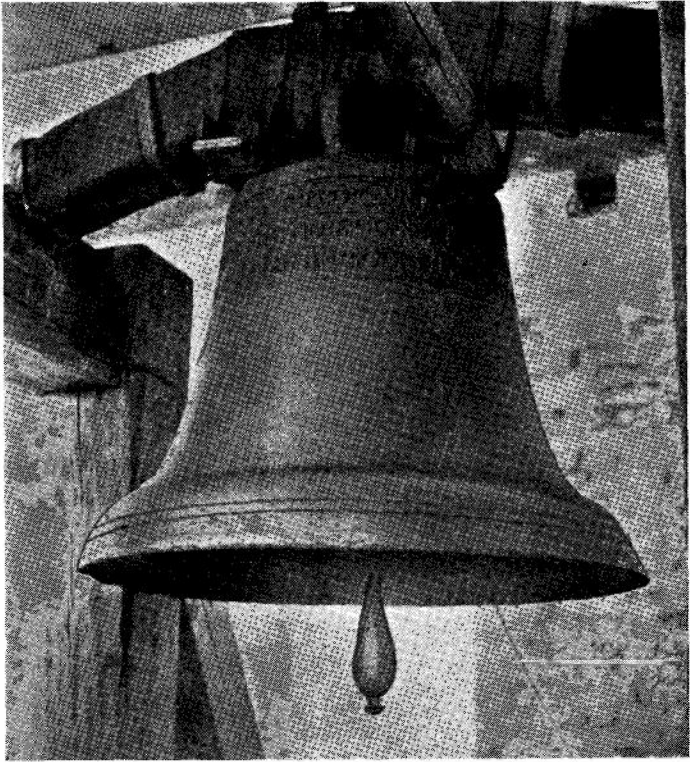
Bønklokken har ringet i gode og onde Tider; den har kimet i Festglæde og ringet malmtungt, naar Sorgen var Gæst. Ja, hver Gang der bliver ringet fra Sct. Nicolai Kirke i Kolding ved en Begravelse, kan man være sikker paa, at Bønklokkens Røst er med til at melde om Støvets Oprejsning ved Livets Sejr over Døden.

Andre Klokker

fra Adam Nielsens Støberi.

Foruden de 2 Klokker i Kolding findes der endvidere 7 Klokker, heraf 1 paa Fyn og 6 andre Steder i Jylland, som er udgaaet fra Adam Nielsens Værksted i Kolding.

Den ældste af Adam Nielsens Klokker hænger i Kirketaarnet i *Bække* i Andst Herred, Ribe Amt, ca.

Kirkeklokken i Bække.

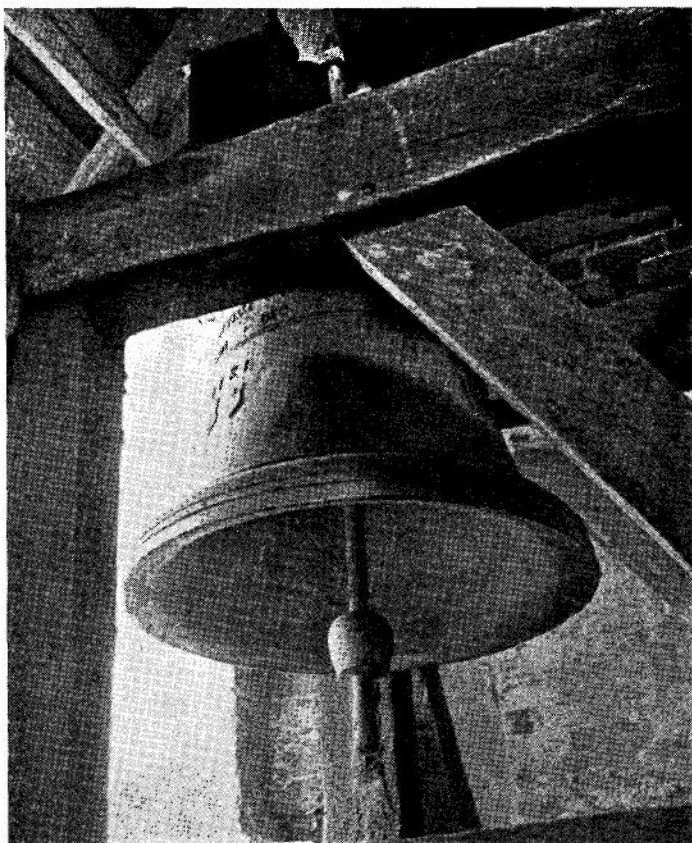
27 km fra Kolding; den er 60 cm høj, 78 cm i største Tværmaal og bærer følgende Indskrift:

ANNO : CHRISTI : MDC : VNDER : KONNING :
 CHRISTIAN : DEN : III : VDI : CASPER :
 MARCHEDANERS : LENSMANENS : TID : ER : DENNE
 : KLOK : STØBT : TIL : BECCHE : KIRCHE :
 VDAF : MEG : ADAM : NIELSEN :: H : STAFEN :
 SØRENSEN : SOGNE : PREST : POVEL : SØRENSEN :
 KIRKEVERGE : PSALLAM : DEO

Længere nede paa Klokken ses Jesu Monogram IHS (Jesus Hominum Salvator eller Jesus Menneskenes Frelser). Monogrammet findes ikke i nogen Cirkel, hvilket ellers plejer at være Tilfældet paa hans Klokker. Klokkens Rand er hist og her lidt ujævn. Over Slagringen og mellem Linierne i Indskriften er 3 op-højede Striber og paa Slagringen findes 2. Nederst paa Klokken er der en bred ophøjet Rand, og hele Slagringens Yderside er noget ujævn. Bogstavtyperne er — ligesom paa hans andre Arbejder — smukke og tydelige. Klokken er i 1955 blevet forsynet med en ny Egetræs-bom (ikke Vuggebom), leveret af Svejsieriet Thubalka.

I 300 Aar hang Klokken i en Stabel paa Korets Gavl; men saa byggedes der en Stabel i Kirkegaardens nord-østlige Hjørne, og der hang Klokken i 30 Aar. Efter Sigende blev den flyttet fra Koret, fordi Folk, der boede Vest for Kirken, klagede over, at de ikke kunde høre den. Klokkeringningen har tidligere spillet en stor Rolle for Sognets Folk. Klokken angav Tider og bragte Efterretninger, som man nu lettere faar ad anden Vej. Det havde Betydning, om Ringningen kunde høres Morgen og Aften, ved Gudstjeneste, Begravelse, Sjæleringning, Brand o. m. Mange Gange og for mange Slægter har den gamle Klokke udslynget sit »Psallam Deo«. Ringning straks efter Dødsfald er en Skik, der har sin Oprindelse helt fra Tiden før Reformationen; den er bevaret i visse Dele af vort Land, bl. a. mange Steder i det sydlige Jylland. I Bække Sogn finder den Sted førstkommande Formiddag Kl. 11 efter et Dødsfald, der altsaa bekendtgøres paa denne Maade.

Den paa Klokken nævnte Præst er omtalt i John Kvists Bog om Bække Sogn, hvor der ogsaa meddeles,

Kirkeklokken i Hvejsel.

at Kirkeværgen Poul Sørensen, hvis Navn staar paa Klokken, var Kromand paa Stedet.

I 1601 støbte Adam Nielsen 2 Klokker med kun 3 Ugers Mellemrum. Vi ved det, fordi han forsynede dem ikke alene med Aarstal, men ogsaa med Dato. De blev leveret til Kirkerne i Aggersborg og Hvejsel. Aggersborgklokken støbtes i Juni og den til Hvejsel

i Juli. Hvejselklokken omtales først. Den findes ikke saa forfærdelig langt fra Bække, nemlig i Nørvang Herred her i Amtet.

Klokken i *Hvejsel* er 96 cm høj (Kronen medregnet) og dens største nedre Tværmaal 92 cm. Dens Tone er a_0 , og Randen er jævn. Inskriptionen lyder saaledes:

ANNO · CHRSTII · 1601 · DEN · 16 · IVLII
 LOD · ERLIG · OC · VELBYRDIG · MAND · PALLE
 FASTII · TIL :: MINDSTRVP · STØBE · DENNE · KLOCK
 TIL · SIN · SOGNEKIRKE · HVEYSEL · KIRKE · AF
 MIG :: ADAM NIELSEN · KOLDING · PSALLAM · DEO

Indskriften tager 3 Linier, hvoraf den nederste ikke er helt udfyldt. De ophøjede Striber, Bomærket og Kristi Monogram i en Cirkel findes anbragt paa Klokken paa den Maade, Klokkestøberen som oftest plejede. Under Indskriften staar paa den modsatte Side af Monogrammet:

P. F. K. I.

og herunder findes Giverne Palle Fastis og Frues Vaabener, der er $7\frac{1}{2}$ cm høje og 6 cm brede. I Fastis Vaaben ses en tretrinet Stormstige; det andet Vaaben er delt i 2 Dele; i det øverste Felt er der en Stjerne, i det nederste Felt, som er lidt ophøjet, 3 Bølgestriber. Det er Fastiernes og Juelernes Vaaben, der ligeledes findes paa Kirkens smukt udskaarne Prædikestol. Adelsmanden Palle Fasti, som levede paa Herregaarden Store Mindstrup, var god ved sin Kirke og skænkede den baade Klokke og Prædikestol.

Navnet Fasti og Fastiernes Vaaben bringes i Forbindelse med hinanden i en Tradition, der beretter, at den ene af de to Brødre, som deltog i Stormen paa en

Kirkeklokken i Aggersborg.

Fæstning, bad den anden sætte Stormstigen »fast i« Muren, saa vilde han selv først bestige den. Kongen, der havde hørt Raabet »fast i«, gav ham siden dette Tilnavn og en Stormstige til Vaaben. Stigen er rød i hvidt Felt. Palle Fasti blev gift den 11. August 1588 med Karen Juel Nielsdatter, og han døde 1628 som

sidste Mand af Linjen og vistnok af hele Slægten.²⁾

Kirkeklokken i *Aggersborg*, Ø. Hanherred, ikke langt fra Løgstør, vejer 488 kg. Dens indvendige Højde er 67 cm og Diameteren 92 cm.

Indskriften lyder:

ANO · CHRISTI · 1601 · DEN · 24 · JUNI
 LOD · ERLIG · OG · VELBYRDIG · MAND · PREBEN
 BILD · TIL · AGERSBORG · KON · MAJS
 BEFALINGSMAND · PAA · HINDSGAFVEL · STØBE
 DENNE · KLOCK · TIL · SIN · SOGNEKIRKE
 AGERSBORG · KIRKE · AF · MIG · ADAM NIELSEN
 VDI · KOLDING · PSALLAM · DEO

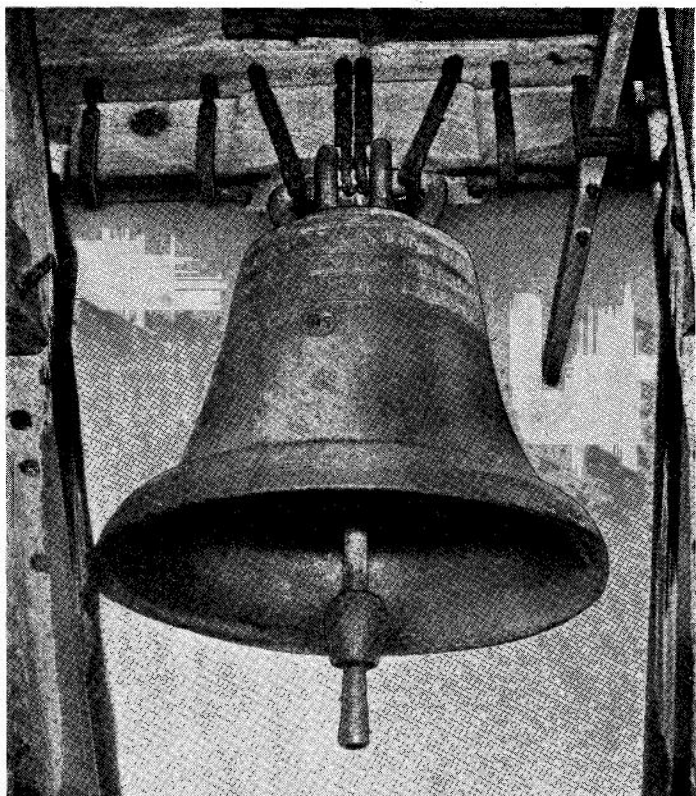
Paa den ene Side Jesu Monogram, paa den modsatte Bogstaverne PB AK samt Preben Bilds og Hustru Anne Kaas' Vaabenskjolde.

Preben Bild til Aggersborggaard, Lindholm, Lundgaard og Taarupgaard fødtes 22. Februar 1556 paa Stenvigsholm. Han havde en daarlig Haand, som var blevet beskadiget i en Duel. 1593 ægtede han paa Københavns Slot Anne Kaas, der da var i Dronningens Jomfrukammer. Hindsgavl Len overleveredes til ham i 1597. Han døde allerede 5 Aar efter, hvorimod hans Hustru endnu nævnes i en Invitation i 1642.

Den eneste Klokke uden for Jylland, som skyldes Adam Nielsen, findes i *Vejlby* Kirke paa Fyn i Vends Herred, ikke langt fra Middelfart. Den hænger indenfor Taarnets østlige Lydhul, og dens Maal er følgende: Højde 87 cm (heraf er Kronehøjden 17 cm) og største Tværmaal 88 cm, Kronens Hanke 4 cm brede. Mellem Hankene de sædvanlige ophøjede Striber, som ender med et Kors. Øverst paa Klokkelegemet er Inskrip-

2) Vejle Amts Folkeblad 20. Maj 1950.

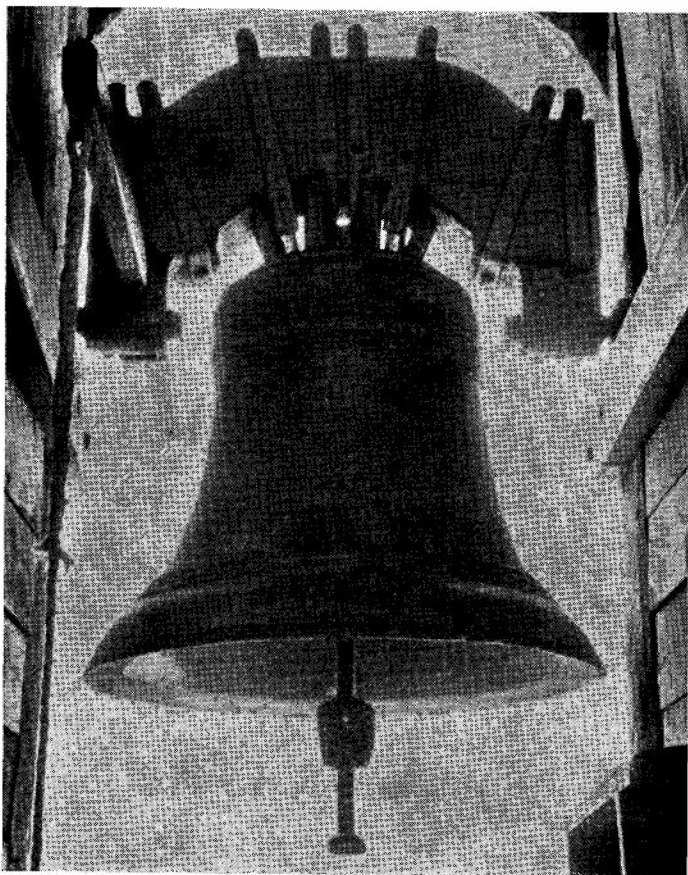

Adam Nielsens Klokke i Vejlbj (Fyn).

tionen, der fylder 3 Linier adskilt med ophøjede Striber. Over og paa Slagringen er ophøjede Striber. Indskriften, der bl. a. fortæller, at Klokken er støbt Aar 1610, lyder saaledes:

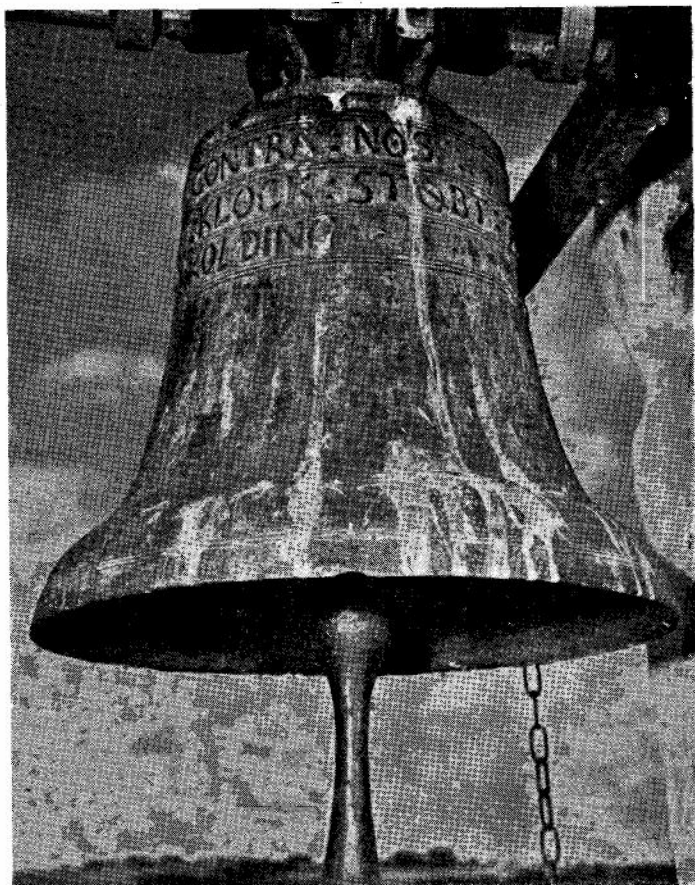
:: VERBVM : DOMINI : MANET : INETERNVM :: SI
 DEVS : PRONOBIS : QVIS : CONTRA : NOS :: ANNO
 1:6:1:0 :: HAFVER H : PEDER : HANSEN :
 SOGNEPREST : TIL : WEYLBY : KIRKE : ANDERS :

Kirkeklokken i Tranbjerg.

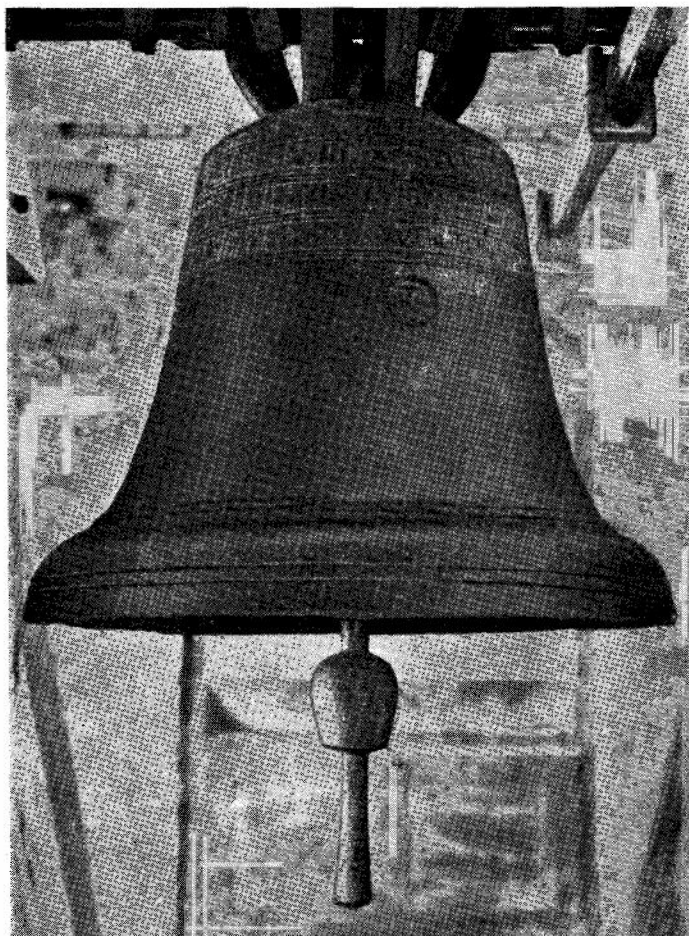
NIELSEN : OC : PEDER : IBSEN : KIRKE : VERGER :
 DER : SAME : STES : LADET : STØBE : DENNE :
 KLOC : AF : MIG : ADAM : [Støbermærke] NIELSEN :
 I : [under Skriftbaandet følger:] KOLDIN [Her er Jesu
 Monogram anbragt] G

Klokkens Rand er temmelig jævn. Tonen er giso.

Kirkeklokken i Ravnstrup.

I 1614 støbte Adam Nielsen 2 Klokker, den ene til *Tranbjerg*, Ning Herred, ca. 8 km Sydvest for Aarhus, den anden til *Ravnstrup*, Nørlyng Herred, ca. 8 km Vest for Viborg. Paa *Tranbjergklokken*, der er 84 cm i største Tværmaal, hvis indvendige Højde er 65 cm, og hvis Tone er h_0 , staar, at den er støbt nævnte Aar af Adam Nielsen og endvidere Ordene:

Kirkeklokken i Sjørølev.

VERBVM : DOMINI : MANET : IN : ÆTERNVM

Klokken i *Ravnstrup* er Adam Nielsens mindste,
kun 48 cm i Diameter. Foruden Indskriften:

SI : DEVS : PRO : NOBIS : QVIS : CONTRA : NOS

staar der paa Klokken, at den er støbt i Kolding 1614.

Der er store Besværligheder forbundet med at komme op til Klokken i Ravnstrup, da Taarnet er uden Trapper indvendigt. Det kan kun lade sig gøre ved paa Artist-Manér at svinge sig rundt i Spær etc. Klokken hænger højt oppe i et Lydhul, og den ringes nede fra Kirkegaarden ved Hjælp af en lang Jernkæde, der er fæstet til Tværstangen paa Bommen. Det er mærkeligt, at der kun er en saa lille Klokke i dette store, massive Taarn.

Den sidste af Adam Niensens Klokker hænger i *Sjørsløv* i Lysgaard Herred i Nærheden af Viborg. Den er støbt i 1616 og har bl. a. Indskriften: Si Deus pro nobis o. s. v., Jesu Monogram, Mette Brahes og Støberens Navn. Mette Axelsdatter Brahe var gift med Peder Marsvin, der deltog i Kalmarkrigen og døde 1614.

Ovenstaaende Oplysninger kan maaske ad Aare suppleres med flere andre. Beretningen lader jeg slutte for denne Gang med Ønsket om, at Adam Niensens flammedøbte Malme endnu i mange Sekler maa synge Evighedens Salme ud over By og Land.

Kilder og Henvisninger.

P. S. Rung-Keller: Danske Sognekirkers Klokker og deres Støbere. København 1943.

Kirkehistoriske Samlinger, 3. Række, 4. Binds 1. og 2. Hefte.

Arnold Hansen: Klokkerne. Afsnit i Jubilæumsbogen: Kolding Set. Nicolai Kirke gennem 700 Aar. Ved P. Tobiassen og Sigvard Skov. Kolding 1950.

Da mine Optegnelser om Klokkerne i Aggersborg og Tranbjerg var bortkommet, har Svejsemester August Nielsen, Thubalka, Vejle, været saa venlig at stille sine til min Raadighed.

Skriftlige Oplysninger fra Organist Rung-Keller.

FASTELAVNSOPTOG I KOLDING

Af museumsinspektør, cand. mag. *Henning Henningsen*,
Kronborg.

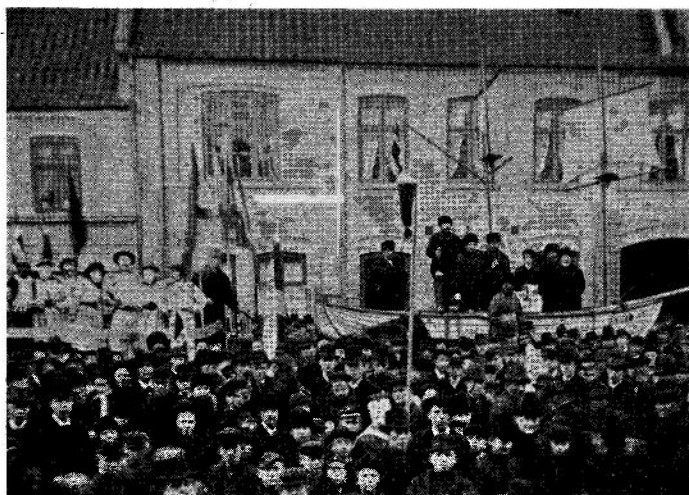
Det morsomme gamle fotografi, som netop er erhvervet af Museet på Koldinghus, fører os lige midt ind i fastelavnen, som den fejredes af sømændene i flere danske søkøbstæder i ældre tid, ja nogle steder endnu. Billedet giver desværre ingen oplysninger om hvilket år det nøjagtigt er fra, men ud fra det vi kender til bådeoptogene i Kolding kan vi uden vanskeligheder læse en hel del ud af det.

Bag den store mængde af nysgerrige af begge køn og alle aldre ses to af de hestetrukne vogne i optoget. På den forreste er anbragt en klinkbygget, spidsgattet båd, som i dagens anledning er forsynet med to skonertriggede master, ovenikøbet med merssejl på begge master; den kaldes lidt fordringsfuldt briggen »Niels Juel«. Under gafflen vajer dannebrog. Besætningen er skæggede skippere, med kabuds, varme veste, stortrøjer og lange støvler. Den ene af dem med råberen i hånden (nr. 2 fra agter) agerer sikkert lods; hans opgave har været at give kommandoorder angående manøvreringen under sejladsen gennem byens gader, f. eks. når der skulde rundes et hjørne, når stængerne skulde stryges, eller når der skulde kastes anker. Nr. 3 fra agter er sikkert kaptajnen på briggen; det

var skibsfører R. Knudsen, som i det virkelige liv førte Vejle-barkskibene »Activ« (forlist 1886) og »Vejle« (forlist 1887). Manden agter er rorgænger; de øvrige af mandskabet har formentlig haft travlt med at sætte sejl, brase ræerne, tage sejlene ind og stryge stængerne, når vognen passerede ledninger og andre forhindringer. Den unge mand med hvidt forklæde og en øl i hånden har vel været kusk. Udenbords, på vognen, står lodhiveren med sit lod, en sandpose i en line. Denne var altid en af de muntre personer undervejs på turen; han tog lodskud på brostenene og ledsagede sine bevægelser med morsomme bemærkninger og kraftige opfordringer til publikum om at spytte i bøssen.

Fladvognen til venstre er forsynet med gelænder. På den ses foruden kusk tre sømænd med blanke hatte, hvide skjorter, matroskraver og røde skærf; hver har sin pige — forklædte sømænd — med. Pigerne har ligeledes blanke hatte, matroskraver og skærf, samt sribede nederdele. De tre par har undervejs forlystet publikum med at danse sømandsreel til harmonikamusik. En af deltagerne (længst t. v.) synes at være udklædt som neger, hvad der ikke må undre os, for der var altid flere morsomme figurer og klovner med. I menneskemængden skimtes således i midten i forgrunden en sømand i matrostøj og med hvidmalet ansigt; han holder en lang stage med en stor pose i enden; med den kunde han nå op til vinduerne på 1. sal og modtage pengegaver fra tilskuerne, som sad og betragtede løjerne oppefra. Og lidt t. h. for ham ses det hvidmalede hoved af en klovn med spids klovnehat.

Foruden disse to vogne har der i optoget været mindst én, sandsynligvis to til. Den ene var en flad-

Fastelavnsbåden i Kolding i slutningen af 1800-tallet.
Foto af I. Caprani, Kolding, på Museet på Koldinghus.

vogn, hvor man til forlystelse for tilskuerne foretog »liniedåb« af drenge, der indfangedes undervejs. Neptun residerede på den med trefork i hånden, krone på hovedet og langt skæg og med sin dronning. Barberen sæbede ofrene ind med en kalkkost, dyppet i sæben, som var flødeskum, skænket af mejeriet, og derpå ragede han dem med en trækniv, $\frac{1}{2}$ m lang. Bagefter dukkede han dem i en balje med savsmuld, og Neptuns skriver gav dem en dåbsattest til minde om dåben. Som man ser en tillempet efterligning af den rigtige sømandsdåb ombord under passeringen af ækvator. På den anden vogn var der en bjørnetrækker med en dansende bjørn, en sømand, klædt i bjørneskind.

Således drog optoget gennem alle byens gader den vinterlige fastelavnsmandag, med flag og musik og vældigt humør. Overalt kastede man anker — ankret

ses liggende over »Niels Juel«s lønning —, og der blev givet en lille forestilling på de forskellige vogne, mens klovnerne raslede med bøsser og pengeposer og samlede ind. Så hev man ankeret ind under en kraftig opsang og drog videre. Dagen endte med skipperbal for de deltagende.

Fastelavnsbåden i Kolding er i og for sig ret ung. Den synes at have været ude første gang til fastelavn 1887, og formålet med den var at samle penge sammen for at kunne starte en Sømandsforening, som skulde have til opgave at understøtte gamle sømænd og deres efterladte. Der indkom 180 kr., og foreningen blev stiftet. Der nævnes lignende optog fra byen 1888, 1895, 1901 og 1912. Senere har der så vidt vides ikke været optog. Nogen fast, gammel tradition har der ikke kunnet udvikle sig.

Det vil føre for vidt her at fortælle fastelavnsbådens komplicerede udviklingshistorie, men et par oplysninger bør gives som baggrund for beskrivelsen af det gamle fotografi. Her i landet træffer vi lignende folkelige sømandsprægede bådeoptog 65—70 forskellige steder, især i havnebyerne, ikke mindst i Storebælts-egnen, på Sydfyn og øerne syd derfor, men også ved Øresund og i østjyske købstæder. De ældste vidnesbyrd vi har er fra Kerteminde 1729, fra Fåborg 1768, fra Stige ved Odense 1775 og fra Helsingør ca. 1800, men skikken er utvivlsomt meget ældre og har nok været mere udbredt, end man nu kan fastslå. Også i udlandet træffer man talrige sømands- og fiskeroptog med både sat på hjul, især i Tyskland, Frankrig, England og Italien, men kun de færreste af dem er så sømandsagtige som i Danmark, og de er heller ikke specielt knyttede til fastelavnen som hos os. Vi må formode, at fastelavnsbåden som folkeligt optog går

tilbage til de i renæssancetiden så yndede »triumfer«, store processioner, arrangeret af fyrster og høje herrer, med talrige udklædte figurer, forestillende guder, symbolske skikkelser, årstider, verdensdele osv. Blandt disse fandtes mange skibe på hjul. Men ved siden af træffer man »narreskibe« i folkelige fastelavnsfester, således i senmiddelalderen i Nürnberg, og helt tilbage til oldtiden kan man følge bådeoptogene.

At disse optog hos os er blevet fastelavnsfester skyldes dels, at den danske fastelavn i by og på land har været særdeles afvekslende og righoldig på morsomme optog, men især, at søfolkene altid var hjemme om vinteren i sejlskibstiden, når isen dækkede søen og skibene var oplagte. For at få lidt morskab i den lange triste arbejdsløshedsperiode og for at »vise flaget« ved et standspræget optog, som landkrabber ikke kunde gøre dem efter, tog søfolkene gerne deres pyntelige festdragt på eller klædte sig ud og drog med båden gennem byen. Der vankede altid nok at spise og navnlig at drikke undervejs, og for de indsamlede penge kunde man om aftenen forlyste sig med spisning og bal, — en kærkommen afveksling i den grå hverdag. Ret beset er fastelavnsbådsoptoget et »tiggeroptog«, nøjagtig som f. eks. landbougdommens optog gennem sognet fra gård til gård, med udklædninger, morsomme figurer, musik og sang. I senere tid måtte man i reglen have et mere socialt præget formål med indsamlingen; pengene gik til hjælp til gamle søfolk (som her i Kolding) eller til andre nyttige ting. Så kunde man lettere få politiets tilladelse til rundturen, og folk gav mere villigt. Undervejs vankede der alligevel nok af de våde varer og andet godt fra det taknemlige publikums side. Morskaben har sikkert været lige stor blandt deltagerne som blandt tilskuerne. Det

var en herlig underholdning i en tid, der hverken kendte biograf, radio eller fjernsyn.

I tidens løb er traditionen uddød de fleste steder, eller optoget er henlagt til byfesten om sommeren, men trods de ændrede forhold i tiden, og trods det at skibene nu sejler også om vinteren, holdes den dog stadig i hævd i visse byer. Bekendt er således »sluppen« i Århus, som med få afbrydelser har været ude i hvert fald de sidste 150 år hver fastelavnsmandag, og bådeoptogene i Kerteminde, som i mindst 250 år har været præget af et fast og malerisk ceremoniel, der ikke kan undlade at gøre indtryk på tilskuerne. Her, som forøvrigt flere andre steder, ender optoget med et »dystløb« i havnen, en turnering til vands, hvor de dystende fra to både, der passerer hinanden, trods vinterkulden tappert »skyder hinanden i strande« med lange lanser med en knap i enden.

Interesserede henvises til Henning Henningsen: Bådeoptog i danske søkøbstæder og i udlandet (Danmarks Folkeminder nr. 62, København 1953), hvor skikken er udførligt behandlet.

MIDDELALDERBRO I VEJLEADALEN OG TRÆLBORG VOLDSTED

Af Læge *K. V. Christensen*, Ødsted pr. Vejle.

Umiddelbart Vest for Ravning Bro udvider Vejle-
aadalen sig til en Bredde af 1,5 km. I det flade
Engdrag fandtes i Sommeren 1953 paa Gaardejer
Svend Aage Pedersens Mark, Matrikuls Nr. 1 E m. fl.,
Vork Mark, Egtved Sogn, en Egestolpe paa 2,10 m

Fig. 1.

Længde og en Bredde af 29 cm paa alle Kanter. Stolpen var fint tilhugget og i Snit af kvadratisk Form med en Tilspidsning paa 85 cm Længde, alle Kanterne velbevarede. Øverste Ende af Stolpen syntes afbrækket, var meget uregelmæssig med Spidser og Splinter, den sad $\frac{3}{4}$ m under Jordoverfladen. Se Fig. 1.

Ved Afsøgning i Terrænet med Staalsonde omkring Stolpen fandtes yderligere 3 af samme Form siddende i samme Niveau i den bløde Engbund, de blev alle gravet af og opbevares, de sad 200 m Syd for Aaen og ca. 90 m Vest for Vejen over Ravning Bro. Placeringen af Stolperne vist Fig. 2.

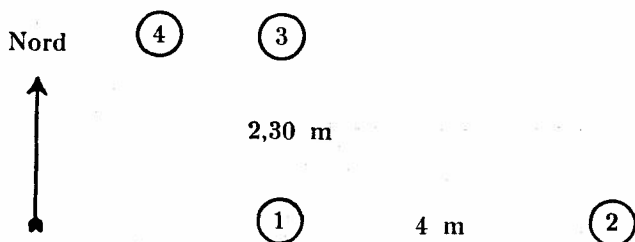

Fig. 2. De første 4 opgravede Stolpers indbyrdes Anordning.

Ved Optagning af Stolpe Nr. 3 viste det sig, at der 55 cm ved Siden af den sad endnu een, hvis Længde kun var 68 cm og 27 cm bred.

Ved yderligere Eftersøgning Sommeren og Efteraaret 1954 med Sonde og ved Gravning i den meget bløde Eng Syd for Aaen og ned imod denne viste det sig imidlertid snart, at der i meget vekslende Niveau fandtes Træstykker spredt rundt omkring, nogle var simpelthen Rødder af Eg, Birk, El, Gran, andre var Stubbe af nævnte Træsarter, simple Hegnspæle i Massevis spredt rundt i Eng og Mosebund i et Areal paa flere Hundrede Kvadratmeter.

Tilfældet og Heldet vilde dog, at vi ogsaa blandt alt det nævnte fandt smukke, fint kanthuggede og velbevarede Stolper af ganske samme Dimensioner som de fire Aaret i Forvejen; de blev dog alle siddende i Jorden, men Endestykket blottedes ved Gravning, inspiceredes og maalttes, afmærkedes med Pinde, men lodes iøvrigt urørte.

Vi havde nu de fire første 200 m Syd for Aaen, to synlige i Sydkanten af denne og 18 mellemliggende. De kunde bringes i Flugt med hverandre, og man fandt nu den indbyrdes Afstand i Øst—Vest nogenlunde konstant — nemlig mellem 3,80 m til ca. 4 m.

Afstanden mellem de enkelte Stolper i Nord—Syd var derimod meget varierende, den korteste Afstand var 83 cm, den længste 6 m. En Ejendommelighed ved Pælesætningen var, at der mange Steder fandtes to Pæle ved Siden af hinanden med 40—50 cm Mellemrum, se Fig. 3.

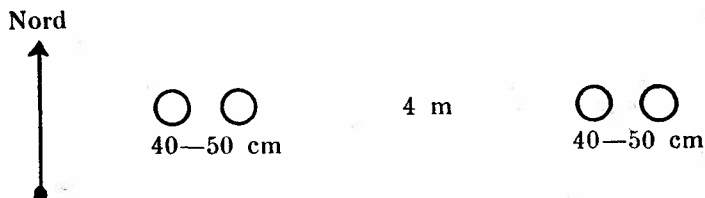

Fig. 3. Viser Stolpernes parvise Anbringelse.

Samme parvise Anbringelse ses i Aakanten, Fig. 4, og kan ogsaa paavises Nord for Aaen, hvor Forholdene iøvrigt er vanskeligere, fordi Jordbunden her er mere haard og Stolperne svære at lokalisere.

Den første, vi finder her, sidder i en næsten tilgroet Grøft 100 m fra Aaen mod Nord og 110 m Vest for Vejen; dens øverste Ende er synlig midt i Grøften, se Fig. 5.

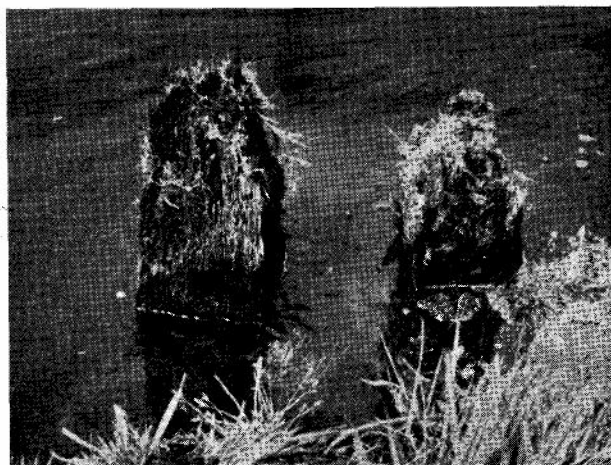

Fig. 4.

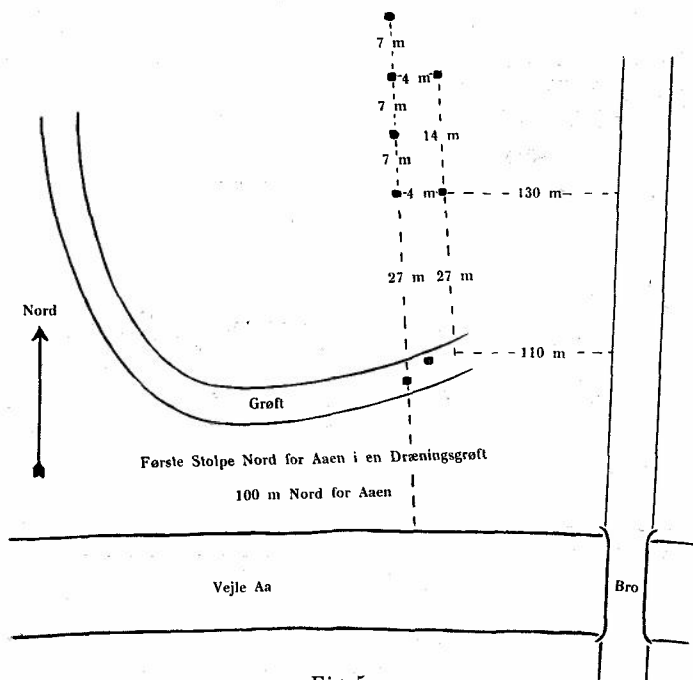

Fig. 5.

Fig. 6.

Ved Eftersøgning og Gravning videre mod Nord lykkedes det at lokalisere 7 til af nøjagtig samme Type; man gravede ned til dem og maalte Dimensionerne og var her ikke generet af andet Træ, men til Gengæld var Ordningen ikke saa regelmæssig som Syd for Aaen, se Fig. 6.

En Hjælp til større Anskuelighed fik vi i 1955—56, da der blev anlagt Dambrug Syd for Aaen. I to af Dammene, hver paa 65 m Længde og 4 Bredde og i en Dybde af $\frac{3}{4}$ til 1 m, kom nu en Række i hver af de to parallelt fortløbne Damme Side om Side til Syne.

Afstanden mellem Rækkerne var ogsaa der 3,80—4 m, og den indbyrdes Afstand varierende. Se Fig. 6.

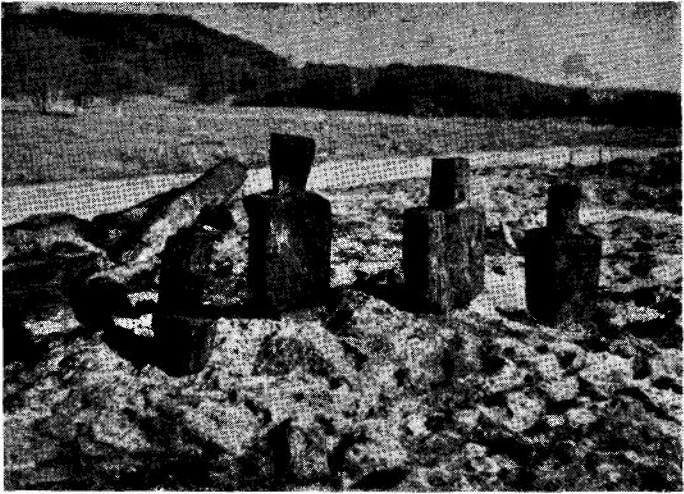

Fig. 7.

Da imidlertid Aaen de samme to Aar blev reguleret og udvidet med Gravemaskine, gravedes ialt 19 typiske Stolper op af Aakanterne og selve Aaen, 13 Stk. i Sydkanten og 6 Stk. i Nordkanten paa et bestemt Sted. — Sammen med alle disse Stolper af ens karakter fremdroges yderligere paa dette Sted en Mængde Træforarbejde — altsammen af fineste, velbevarede Moseeg. Se Fig. 7.

Vil vi danne os et blot nogenlunde sandsynligt Billede af dette Træværks Anvendelse, maa vi tænke paa ældre Tidens Stemmeværker, Stigborde, Spange, provisoriske smalle Overgange til Overbæring af Høj og Afgrøder, primitive af Konstruktion og med Nedbrydning eller Optagning om Vinteren for Øje.

Endelig maa vi formode, at der paa saa stort et Omraade, som Vejleaa dalen her frembyder, ogsaa har været drevet Fiskeri med Anvendelse af Pæle til Garn til Fortøjning af Smaafartøjer, Ruser etc. Ogsaa

selve Aaens Forløb er i Tiderne ændret mange Steder, og som Følge heraf maa Gangbroer, Spange over Aaen, Grøfter og Kanaler ogsaa have ændret Plads. Bærestolperne er simpelthen bleven siddende i Jorden, hvorimod Tværliggerne er taget i Brug til andet Formaal eller gaet til grunde.

Den parvise Anordning af Stolperne tyder unægtelig paa et større Broanlæg i Dalen, ligesom de store Maal og deres Anbringelse her med samt den komplette Forsvinden eller Destruktion af det ovenover Jorden, f. Eks. Tværliggere, taler stærkt for en Bro.

Det skal i denne Forbindelse nævnes, at paa hele den ca. 8 km lange Strækning, hvor Aaen reguleredes og blev uddybet, fandtes der kun et Sted foruden her Stolper af nøjagtig samme Form — nemlig i den snævre Aadal Nord for Voldstedet Kolborg i Vork, Egtved Sogn, ligeledes parvis anordnede som dobbelte Bropiller saavel Nord som Syd for Aaen (se Fig. 4).

Desværre fik vi her ikke taget Fotografier af Pælene in Situ, Opgravningen med Gravemaskine skete om Vinteren i Januar—Februar Maaned i Snevej, men vi overværede den meget haardhændede Optagning; her var Forholdene afklarede, og intet andet Træværk forvirrede Billedet.

Er der da kun fundet Træværk under hele denne Kampagne? I Foraaret 1957 fandtes ved Aaens Sydbred ca. 100 m Øst for Ravning Bro en ottekantet Snustobaksdaase af Kobber med graveret Motiv og Aarstallet 1685 i Laaget. Motivet er en Portbygning flankeret af 6 Taarne med Spir, 3 udfra hver Ende af Bygningen; det hele omgivet af et Bladrankemotiv bredende sig ud fra to stiliserede, højtstammede Træer med bred Krone. Nedenunder dette ejendommelige Billede ses et andet Motiv bestaaende af et énmastet

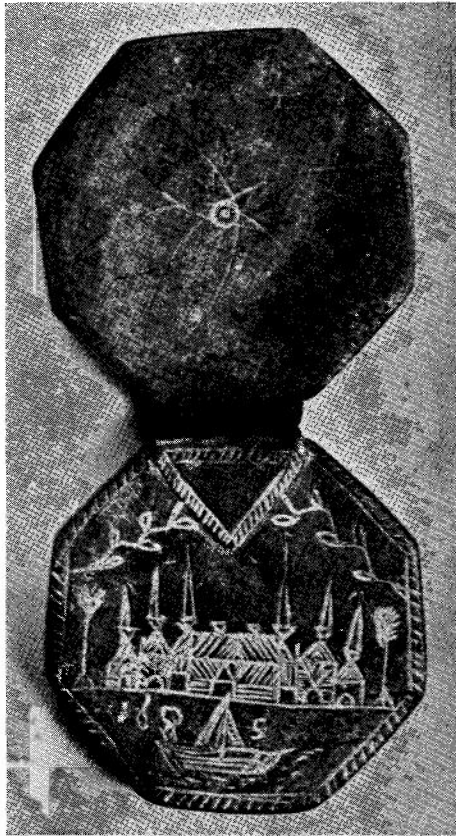

Fig. 8.

Skib med Rigning til Masten fra begge Rælinger; Skibet flyder paa Vand markeret ved bølgeformede Streger. Daasens Bund er udstyret med det kendte Elipsomotiv omkring Bundens Centrum. Dens Højde er 3 cm, Diameteren 4,5 cm, se Fig. 8. Et Fund af en ganske anden Karakter samme Aar var en 57,5 cm lang Døllebajonet med trekantet Tværsnit af selve Klingen, en Dølle paa 8 cm Længde med en Diameter paa 3 cm.

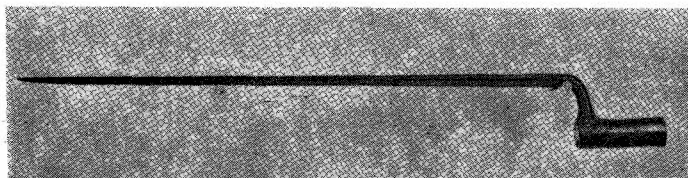

Fig. 9. Døllebajonet.

Dette svære, forældede Vaaben sat med Spidsen i Jorden ca. 50 m Sydøst for Raving Bro; der fandtes intet andet paa dette Sted, ej heller fandtes paa selve Vaabnet noget Nummer eller Fabrikationsmærke eller andet til Datering af Vaabnet (Fig. 9).

At omtale de meget talrige Fund af ossa — Knogler — af Dyr, specielt komplette Skeletter af en Art smaa Heste, dog uden Levn af Seletøj, Spænder eller andet Tilbehør, der Tid efter anden er gjort og gøres ved Gravning af Fiskedamme, Grøfter o. l. vil føre for vidt. Dog skal nævnes Fundet af et Mandskranium. Kraniet fandtes i Oktober 1958 ved Grøftegravning Nord for Aaen 30 m Vest for Stolperækken her og 50 m fra Skovkanten; det var sønderdelt af Spaden og laa 1,35 m under Jorden, men ikke nede ved Sandbunden, det var mørkt som hos Moselig, de enkelte Knogler skøre og møre i Kanterne. I os frontis — Pandebenet — var en 7 cm lang fissur — Revne — fra venstre til højre, over højre Øje, og tyder paa, at Kraniet har været udsat for Vold i levende Live. Se Figur 10. Ved Siden af Kraniet 3 smaa flade Stykker Elletræ; ellers lykkedes det ikke, trods Eftersøgning, at finde andre Knogle eller Sager i Nærheden.

Ved dette Fund har vi nærmet os Skoven mod Nord og kastet Blikket mod de højest liggende Trætoppe her, hvor et andet lokalt nærliggende Emne trænger sig paa for Amatørarkæologen, som uden at ville sætte

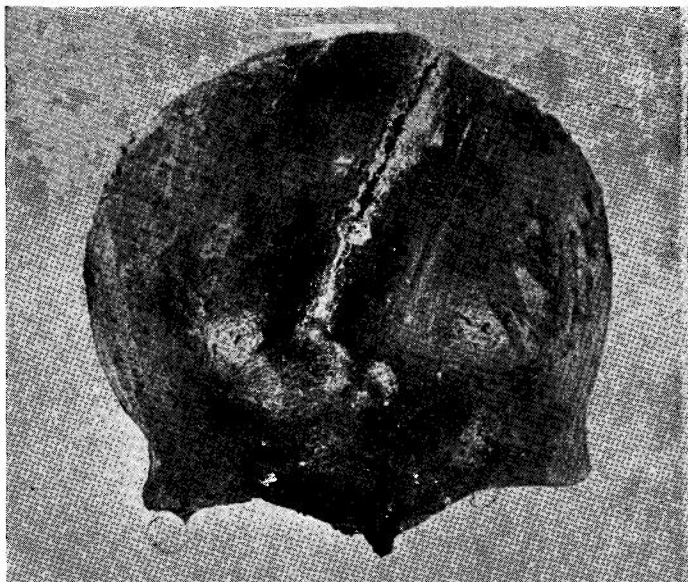
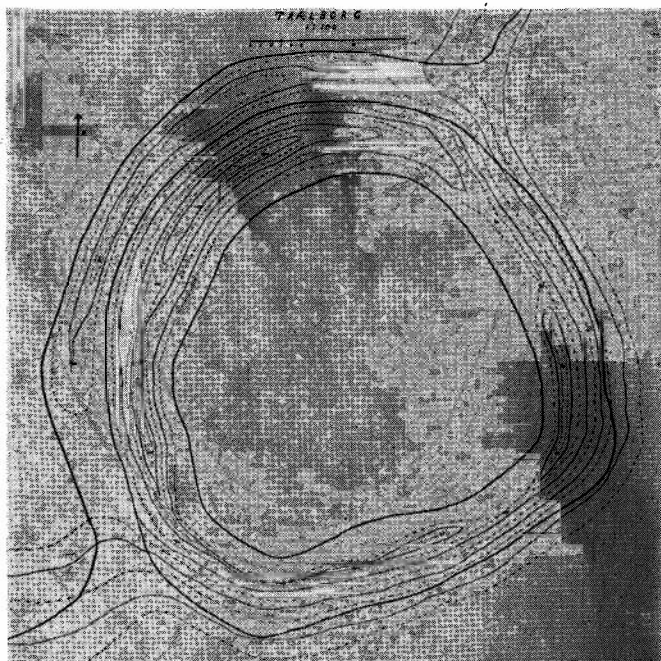

Fig. 10.

noget som helst Fund i Aadalen i Relation eller i romantisk Belysning af

TROLDBORG RING

dog i denne Forbindelse vil omtale denne. — Ringen er et Voldsted, og som Navnet siger bestaaende af en ringformet Vold omkring et stort Areal, bærende det mere arkæologiske velklingende Navn TRÆLBORG. Dets Beliggenhed er paa en naturlig Sandbanke 245 Fod over Havet, 800 m Øst for Abildgaard, Matrikuls Nr. 1 A, tidligere Bredsten Sogn, nu Nørup, Tørrild Herred, i dennes Skov og desværre overvokset med store Grantræer — til Gengæld har Stedet aldrig været overpløjet eller dyrket — mellem to dybe, stejle, vandførende Slugter, hvoraf den østlige bærer det dystre

Fladenivellement og Opmaaling af Trælborg Voldsted 1954.

Navn Fandens Dal, løbende Stik i Nord—Syd langs Vejen og kun 100 m Øst for Voldstedet.

Den vestlige Slugt gaar i Nordvest—Sydøst Syd om Stedet og i en spids Vinkel nærmende sig Fandens Dal mod Syd.

Afstanden mellem denne Slugt og Stedet er 300 m. Voldstedet er saaledes mod Øst, Vest og Syd skærmet af dybe Slugter og mod Nord af en dyb Dalsænkning i Terrænet — kun mod Nord—Vest lettere tilgængeligt over fladt Terræn.

I dette stærkt bakkede Terræn ligger Voldstedet i den saakaldte Engelsholm Sønderskov, omgivet af og overvokset med høje Grantræer 600 m Nord for Vejle

Aa med en vid Udsigt mod Syd, men skærmet af høje Bakkedrag mod Nord. (Se Maalebordsblad.) Om dette fra Naturens Haand stærkt befæstede Sted meddeler Folketraditionen ifølge Evald Tang Kristensen, *Danske Sagn*:

»Naar man færdes ad Vejen fra Ravning St. og op til Ravning By, har man en meget dyb og snæver Dal paa sin venstre Haand, der nærmest ligner en meget gammel Hulvej. Den kaldes Fandens Dal, og oppe paa den vestlige Skrænt findes en Forhøjning, hvorpaa der skal have ligget en Borg.

Den er paa Abildgaards Mark, og Pladsen kan godt se ud til at have været en Borgplads.«

Nogen direkte Vej til Stedet findes ikke. Fra Vejen mod Ravning fører der i Dag en gammel Vej Nord om Fandens Dal ind i Skoven til venstre, herfra gaar den et langt Stykke langs denne Dals Vestskrænt, bøjer Syd om Voldstedet og op mod Nordvest, hvor den forsvinder i opdyrket Mark.

En anden endnu ældre Hulvej fører fra Landevejen ved Fiskedammene ved Ravning St. Nord om Dammene og ligeledes Syd om Voldstedet og imod Nordvest, hvor den 30 m Vest for før nævnte gamle Vej udslettes i nyplantet Granskov. Se Tegning. Fig. 11.

Ved en Opmaaling Vinteren 1954 viste det sig, at Volden ikke er cirkulær, men uregelmæssig og nærmest oval i Nordvest—Sydøst, noget varierende i Højde og Bredde. Indenfor denne faste Jordvold findes et ganske plant Areal paa 1728 Kvadratmeter.

Ved at benytte dette Areals Midtpunkt som Kote 0 faar vi mod Nordvest Voldens største Højde angivet ved Kote 180, og herfra mod Vest og Sydvest jævnt Fald angivet ved Koterne 160, 140, 135, 125, 90, 60;

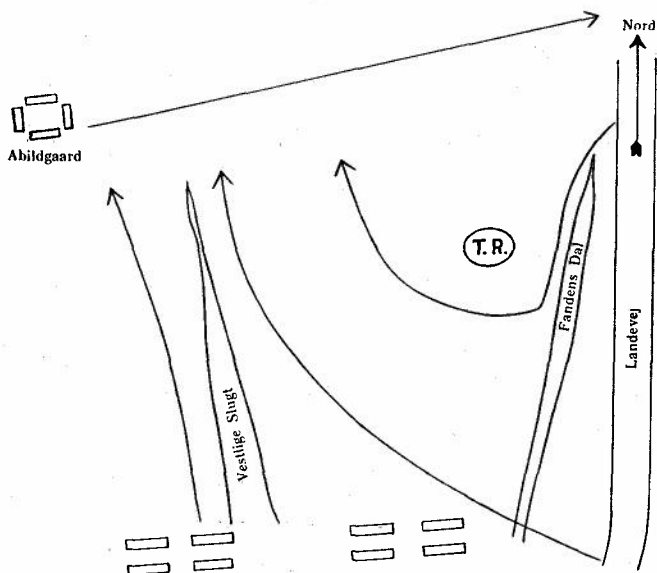

Fig. 11.

i Syd har vi Koterne 60, 70, 95, i Sydøst Kote 25, svarende til Voldens laveste Højde, i Øst og Nordøst vekslende Højde angivet gennem Koterne 80, 90, 40, 40, 70, for at slutte med Kote 120 stik Nord.

Voldens Brede — maalt ved Foden — er ligesom Højden størst i Nordvest, hvor den maaler 8,40 m aftagende til Øst indtil 4,80 m, for i Sydøst næsten at flyde ud i samme Niveau som den indvendige Flade.

Mod Syd stiger Bredden atter 3,60 m—4,80 m for at slutte med 6,60 m i Vest. Dens Yderside maaler i Vest — hvor den bedst kan maales — 3,60 m, dens Inder-side her derimod 5,40, Indersiden er saaledes betydelig længere og mere jævnt skraanende end Ydersiden.

Om hele Nordvestsiden af denne Vold findes en flad Grav, hvis Dybde er 50—60 cm og Brede 2,40 m.

I Sand og Jord fra en Grævlingegrav ved Voldfodens

Sydside fandtes 8 ukarakteristiske Lerpotteskaar og 4 forkullede Træstumper af 3—4 cm Længde og 2—3 cm Bredde, ligesom en Del mindre Kampsten herved kom til Syne i Indgangen til Graven. Kampstenenes Anordning ligner Brolægning, maaske anvendt som Støtte for Træpalisade. Indgangen til Pladsen — kan ifølge Belligenheden — kun have været i Nordvest. At selve Pladsen har haft primitive Træbygninger maa formodes i Betragtning af dens ret store Areal; om deres Udseende, Placering og Formaal ved vi intet sikkert, og en Gravning paa det overvoksede Sted er problematisk.

Vil vi trænge nærmere ind paa Stedets Data, dets Skæbne og Formaal, maa vi ty til de sparsomme historiske Facts angaaende Gaarde, Personer, Landsbyer etc. i Omegnen.

Ved at gaa kronologisk frem finder vi da: Ifølge Kongens Skøde af 14. Februar 1549 faar Erik Lange til Engelsholm en Gaard i Nørrejyland, Tørrild Herred, Bredsten Sogn, kaldet Abild-Gaardsholt.

I Kancelliets Brevbøger af 13. Marts 1591, Koldinghus, har Sognepræst i Bredsten, Hr. M. Niels Villumsen, berettet, at Erik Lange har ødelagt to Gaarde og et Bol i Bredsten Sogn, kaldet Abildgaardsholt og Brundem.

I Præsteindberetningen af 1638 læser vi: Vest for Ravning ligger en stor Ladegaard, som tilhøre Jørgen Brahe til Engelsholm, kaldet Abildgaard, paa hvis Mark findes Voldstedet Trælborg.

Her nævnes for første Gang selve Voldstedet ved Navn i Forbindelse med en stor Ladegaard.

Vi har nu faaet at vide, at Gaard ved Navn Abildgaardsholt i 1549 af Kongen skødes til Erik Lange og allerede 42 Aar efter i 1591 er ødelagt.

Er det denne Gaard, som har ligget paa Voldstedet? Usandsynligt er det vel ikke, at en af Datidens maadeligt befæstede Adelsgaarde som et mindre Castrum Curium her har haft sine Bygninger indenfor Volden; den maa i saa Fald have været forfalden og medtaget, hvis den allerede mindre end hundrede Aar derefter — i 1638 — skulde have henligget som et simpelt Voldsted ved Navn Trælborg.

Stedet er efter Karakter og Beliggenhed ældre; den afladede Bakketop, den lave, ringformede Vold, den flade Grav, dets vanskelige Tilgængelighed minder meget om et Tilflugtssted for nærliggende Beboere.

Ved mange af den tidligere Middelalders simple Adelsgaarde finder vi netop et saadant Sted, hvorhen Herremanden med sine Folk kunde flygte i urolige Tider, naar Ufred og Overfald truede selve den ubefæstede Gaard.

Rent arkæologisk maa vi betegne Stedet som et tidligt middelalderligt Motteanlæg opført af en eller anden Herremand, som her fandt et efter Datidens Forhold passende og betryggende Tilflugtssted, mens Gaard og Kvæg overlodes til Skæbnen.

Kan en eventuel Gravning, en Analyse af Voldens Opbygning, et fremdraget daterbart Fund bringe os et Skridt nærmere til Datering og Erkendelse af dette interessante Sted, er Hensigten med denne Artikel naaet.

Litteratur anvendt ved Artiklen:

Middelalderbro i Vejleaa dalen og
Trælborg Voldsted.

Danske Magazin B IV, Pag. 326—27 1750.

Bonatz, Poul, und Leonhard, F.: Die Blauen Bücher:
Brücken.

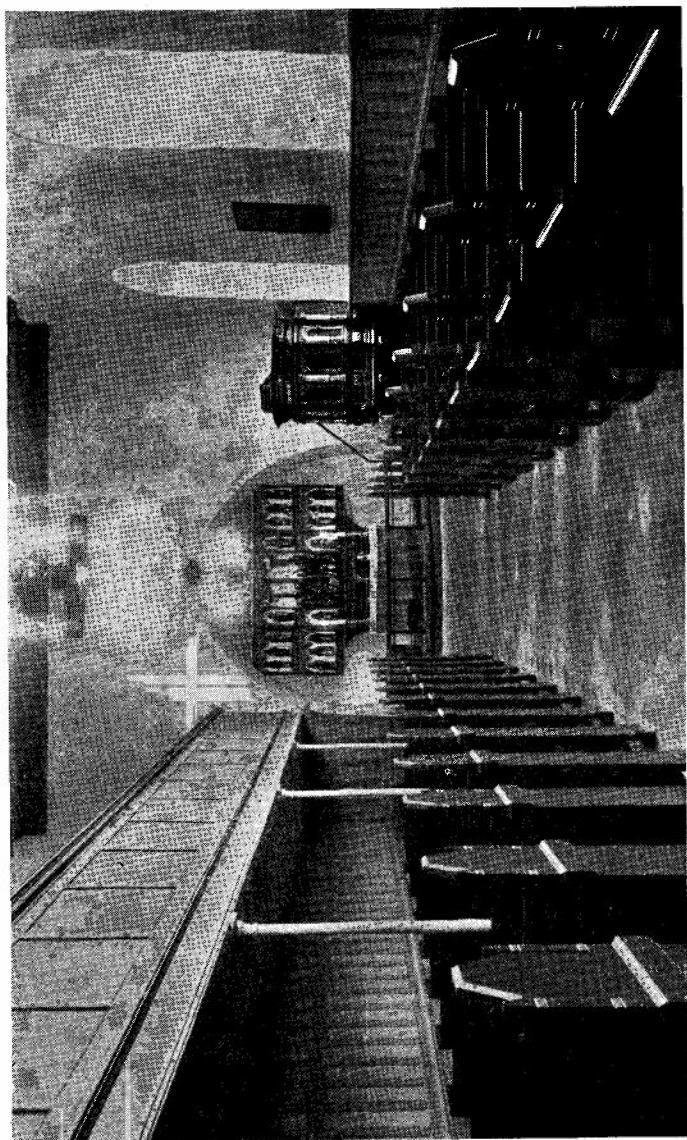
- Nørlund, Poul*: Trelleborg 1948, Pag. 37—73 og 154—192.
- Lorentzen, Vilhelm*: Studier i danske Herregaards-Arki-
tektur. 1921.
- Hvidtfeldt, Johan*: Haandbog for danske Lokalhistorikere.
Pag. 512.
- Hansen, S.*: Vejle Amts Aarbog 1905, Pag. 91. Gamle Borg-
pladser i Vejle.
- Nielsen, O.*: Ribe Stifts Beskrivelse 1638, Bredsten Sogn.
Indberetning fra Stiftets Præster til Dr. O. Worm. Udg.
1875. Pag. 69.
- Kvist, Johan*: Fra Ribe Amt 1949 B. II. Pag. 213—225.
Trælleborg i Veerst Skov.
- Rausel, Aa.*: Danmarks Middelalderborge. 1942.
- Stiesdal, H.*, og *Vilh. la Cour*: Voldsteder i Thisted Amt.
1957.
- Trap: Bd. VIII, Pag. 633.

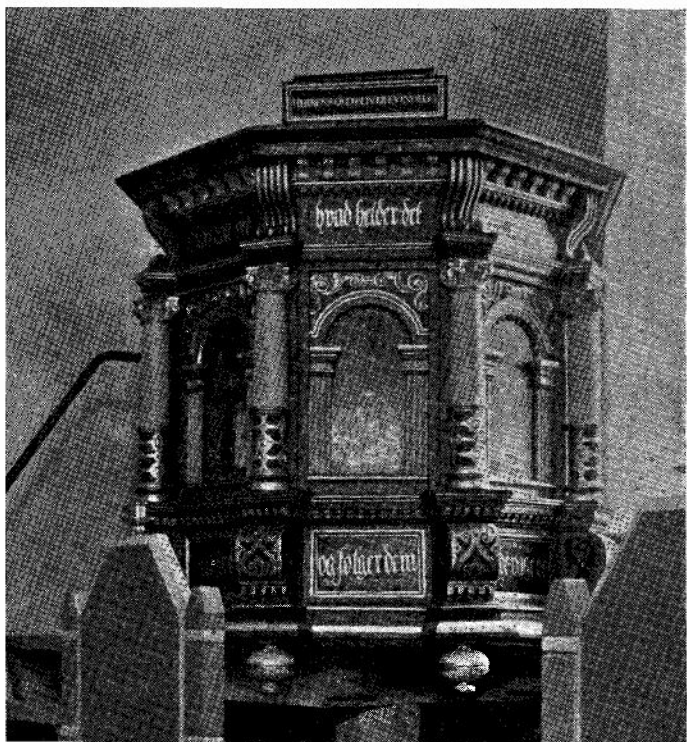
EN LANDSBYKIRKE RESTAURERES

Af sognepræst *Poul Ulsdal*, Hejls.

Redaktionen har bedt mig skrive en artikel om Hejls kirkes restaurering sommeren 1958. Da denne restaurering vel ikke adskiller sig saa forfærdelig meget fra mange andre, der er foretaget de senere aar, kan jeg ikke lade være med at opfatte min opgave som mere end blot en beskrivelse af de ting, der er lavet. Jeg vil prøve sammen med skildringen af denne restaurering at nævne de principper og synspunkter, vi har maattet anlægge i det arbejde. Netop derved skulle beretningen maaske kunne have videre interesse — ikke mindst for de mange sogne, hvor man gaar med visse planer om en lignende restaurering. Netop derved skulle skildringen af en ganske almindelig landsbykirkes restaurering paa en maade komme mange flere ved, end om det drejede sig om en ganske speciel kirke.

Først en ganske kort præsentation af kirken og dens inventar: Romansk kor og skib — koret af kvadre, skibet af utilhugne kampesten — gotisk taarn af munkesten — altsammen blytækket, pyramidetag paa taarnet. Teglhængt sakristi fra 1781 — vaabenhus fra 1880. Alle bygninger er hvidkalkede. Indvendig er der bjælkeloft — bortset fra en hvælvning i taarnet. Naar jeg pointerer, at det er en »ganske almindelig landsbykirke«, ligger deri ogsaa, at den bestaar af alle de dele,

som hører en rigtig »komplet« kirke til — har ogsaa taarn og sakristi. Dermed er allerede i selve bygningen en række tidsaldre repræsenteret.

Dette ses endnu tydeligere, naar vi ser paa inventaret. Inventarrækken er næsten komplet; der er snart alt, hvad der kan høre til, — og dermed repræsenteres paa en — man kan næsten sige mønstergyldig — maade alle stilarter: Værdifuld *romansk* døbefont — korbuekrucifiks (sidefigurerne mangler desværre) — meget smuk *sengotisk* fløjaltertavle (maaske fra 1471) — prædikestol i *renaissance* fra 1620 — nyde-

lig præstetavle i *rokostil* fra 1722 — et godt omtrent samtidigt epitafium og endelig en fin *klassicistisk* orgelfacade fra 1822.

Før restaureringen var kirken i udmærket stand paa mur og tag. Opgaven drejede sig næsten udelukkende om det indvendige. Der havde forfaldet ogsaa tydeligt bredt sig. Og dog var alt kirkens træværk blevet malet op saa sent som i 1936. Hvad var aarsagen? Som i talrige andre kirker: varmeværket. I dette tilfælde et kalorifereanlæg — oprindeligt fra 1891 og fornyet i 1929. Næsten fra starten har der været vanskeligheder med det; daarlig varme har det givet, og kirken og dens inventar er blevet ødelagt af røg og snavs — ikke mindst den dejlige altertavle.

Hvordan griber man en restaurering an? Rent *lokkalt* tror jeg, at vejen er den at lade tankerne derom gro og modnes i sindene. At menighedsraadet i aarenes løb foretager nogle sommerudflugter og ser paa kirker, er en god hjælp. Det er ikke godt at presse en saadan sag igennem. En kirkerestaurering, der skaber splittelse, er et tvivlsomt gode.

Fra *myndighedernes* side er sund fornuft og psykologisk sans en saare god ting. En arkitekt kan jo nemt efter en halv times ophold i en kirke komme med et overslag paa 100.000 kr. eller mere. Derved forsinkes ofte en restaurering. I mange sogne har man nemlig en skræk for at gaa i gang med en restaurering, fordi man saa tror, at »det hele skal laves om«. I vort tilfælde bad jeg folk fra Nationalmuseet ved lejlighed kigge paa kirken. Da de kom, tog de menighedsraadet med storm ved at forsikre, at »det er da godt nok« — og »det maa De endelig ikke kassere«. Heldigvis er den slags ikke blot klog taktik, men ogsaa udtryk for museumsmyndighedernes syn paa restaureringer i

disse aar. Efter min mening et sundt syn, der vil give gode muligheder for samarbejde mellem menighedsraadene og myndighederne.

Hermed er jeg allerede inde paa det spændende spørgsmaal om principperne for restaurering af kirker. Man møder snart spørgsmaalet ved hvert eneste skridt under et saadant arbejde.

Det var lettere i gamle dage. Hejls kirke blev restaureret i 1847. I den tid gik det haardt ud over de gamle kirker syd for Kolding. Allerede i 1824 blev Vonsild kirke nedrevet. Den var saa heldig at blive genopbygget af den berømte C. F. Hansen, Frue kirkes bygmester — i en tid, hvor ny-klassicismen endnu raadede i arkitekturen. I 1840 blev Vejstrup kirke, der var anneks til Hejls, nedrevet paa nær taarnet. I den nye kirke sporer man endnu en smule ny-klassicisme. Værre blev det med de nye kirker i Jels 1854 — Ødis 1857 — Sommersted 1858 — Tyrstrup 1862 og Dalby 1873.

Hejls kirke slap naadigt. Den fik gipsloft som en række andre kirker paa egnen — væggene blev haardt og glat pudsede — nye støbejernsvinduer. Værst var det dog med inventaret. Korbuekrucifikset blev smidt paa loftet. Altertavlen og prædikestolen blev sat ned i præstegaardens lade. Som alterprydelse anbragtes i stedet et kedeligt støbejernskrucifiks af et fabrikat, som endnu »pryder« flere af egnens kirker. En ny og langt fra smuk prædikestol anskaffedes.

I embedets Liber daticus er der afskrevet et meget interessant brev fra biskop Callisen i Slesvig til sognepræsten Bonniksen. Biskoppen henviser til, at han ved sin visitats aaret før havde fundet, at der var blevet en altertavle, et krucifiks og en prædikestol til overs efter kirkens restaurering det aar. Ligeledes

havde han fundet, at der i annekskirken Vejstrup efter denne kirkes genopbygning i 1840 var blevet en altertavle og et krucifiks til overs. Altsaa i begge disse kirker havde man smidt disse værdifulde stykker inventar ud og erstattet dem med ganske værdiløse ting. — Biskoppen skriver, at han ikke rigtigt vidste, hvad han skulle gøre ved disse ting, for — skriver han — »det var dog heller ikke passende at sælge det som gammelt skrammel«. Biskoppen lovede saa, at han paa sine rejser rundt i stiftet nok skulle finde en fattig kirke, som man kunne skænke disse genstande til — uden udgift for sognet! — Men præsten var utaalmodig. Da det ikke den første sommer lykkedes biskoppen at finde en saadan fattig kirke, rykkede præsten biskoppen for en afgørelse! Nu kunne de ikke længere have det staaende i præstegaarden, for den skulle ombygges. Det er dette rykkerbrev, som biskoppen svarer paa; han beder saa pænt, om man dog ikke vil passe paa tingene endnu en tid, saa skal han nok finde en fattig kirke den sommer. — Heldigvis lykkedes det ikke. Præsten døde, og faren drev over. Alle fem kostbare genstande er bevarede den dag i dag!

Allerede mindre end 30 aar efter var man i fuld gang med at raade bod paa den forrige »restaurerings« store skader. Man fordelte arbejdet over en række aar. Det gamle bjælkeloft blev igen draget frem. Krucifikset kom ned fra loftet. Til gengæld blev saa jernkrucifikset smidt derop. (Jeg fik det mange aar efter taget ned og gjort i stand. Nu har det faaet en god plads i vort ligkapel. Hvorfor skal saa mange ligkapper være i daarlig stand?) Altertavlen blev sendt til København og blev restaureret. Kun prædikestolen opgav man. Den blev sat ind i kirkens sakristi.

Paa dette tidspunkt gik man ind for et helt andet

princip: tilbageføring til den oprindelige skikkelse — og det vil jo sige til de ret tilfældige tidsprægede idéer om denne oprindelige skikkelse. Stort set sporede man i Hejls kun dette princip i dette, at altertavlen blev saa grundigt restaureret, at man ved den nye restaurering i 1958 næsten ikke kunne finde farver fra før 1875. I 90'erne var kirken nær ved efter samme tids mode at faa nye »romanske« vinduer med blyindfattede ruder. Det vil sige en udførelse af de oprindelige romanske vinduer i maaske 3—4 dobbelt størrelse. Godt, at vi slap for dem.

Begyndelsespunktet i kirkens restaurering i 1958 var noget saa ukunstnerisk som at finde et nyt varmeanlæg. Det blev til et almindeligt centralvarmeanlæg med oliefyr og varmerør under bænkeene. Det virker aldeles fortræffeligt — og er billigt i drift.

Næste punkt blev trægulvet under stolestaderne. Det var for ringe til, at man kunne risikere at lægge varmerør over det. Altsaa nyt gulv — men hvilket? Nye fyrretræsbrædder, der er raadnede op om 50 aar eller før? Kan et saadant gulv overhovedet blive rigtigt smukt — med den underlige fernis-farve, der hverken staar til det ene eller det andet?

Nu laa der i kirkens kor og midtergang — blot helt dækket af tæpper — nogle gamle fliser — gule 8-kantede med smaa sorte 4-kantede i mellemrummene. Tilfældigvis fik vi at vide, at en stor gaard paa egnen havde de samme fliser i forstuen og i kælderen. En byttheandel kom i gang. Gaarden fik et vinylgulv — og kirken fik sit gamle flisegulv rekonstrueret. — Efter min mening et af restaureringens bedste resultater. Det er selvfølgelig isoleret mod fugt og kulde, saa det er ikke en smule fodkoldt. Heldigvis er det endnu lykkedes at undgaa den kedelige løber. Det

smukke ved gulvet fremkommer ikke mindst ved, at det fylder hele kirkens bredde. Fodtrinnene paa stengulvet høres ikke meget. Og det er egentlig dejligt at høre dem; — man ligesom hører bag dem de mange tidligere slægters »traad« paa kirkegulvet. En kirke er ikke en dagligstue!

Ved en restaurering hænger alting sammen. Naar nu trægulvet skulle bort, maatte vi saa ikke ogsaa kassere de meget ubehagelige bænke? Det blev vi enige om, og saa dukkede spørgsmaalet om synspunkterne for en restaurering igen op. Kirkens arkitekt, J. K. Jepsen, Kolding, havde tegnet nogle smukke moderne stolegavle. Egentlig ville jeg gerne have set en saa tydelig repræsentant for vor tids stil ved siden af den næsten komplette række repræsentanter for alle de forrige stilperioder, jeg har nævnet, findes i kirkens gamle inventar. Men de højere myndigheder sagde nej. De gamle — egentlig helt pæne ny-gotiske gavle fra 90-erne skulle bevares.

Hvorfor? Jo, den tids tilskud til kirkens inventar burde ogsaa være repræsenteret. Naar ikke princippet gaar over gevind, er der noget meget smukt i det — ja næsten noget opbyggeligt. En kirke er jo mere end noget andet *slægternes* hus. Fortiden — den levende strøm fra 800 aar tilbage maa faa lov at have sine spor i enhver kirke. Jo flere spor der er, desto mangfoldigere og rigere bliver rummet. Hvorfor kun de »fine« stilarter: romansk — gotisk — renaissance — rokoko — ny-klassicisme? Hvorfor ikke ogsaa det bedste af det fra forrige aarhundrede?

Saadan blev stolegavlene reddet. Paa samme maade gik det med nogle paneler fra forrige aarhundrede — paa sydsiden op til vindueshøjde — paa nordsiden op i højde med et pulpitur, der dækker hele denne

side. Selve pulpituret blev ogsaa reddet, efter at det havde været i farezonen. Disse paneler og dette pulpitur giver kirken dens eget ansigt. Man maa vist med beklagelse indrømme, at en del kirker er blevet noget døde og stiliserede gennem restaureringer. Hvis Hejls kirkes restaurering skulle adskille sig lidt fra visse andre, ligger det maaske i dette, at den fornemmes saa *levende* — har bevaret sit eget ansigt.

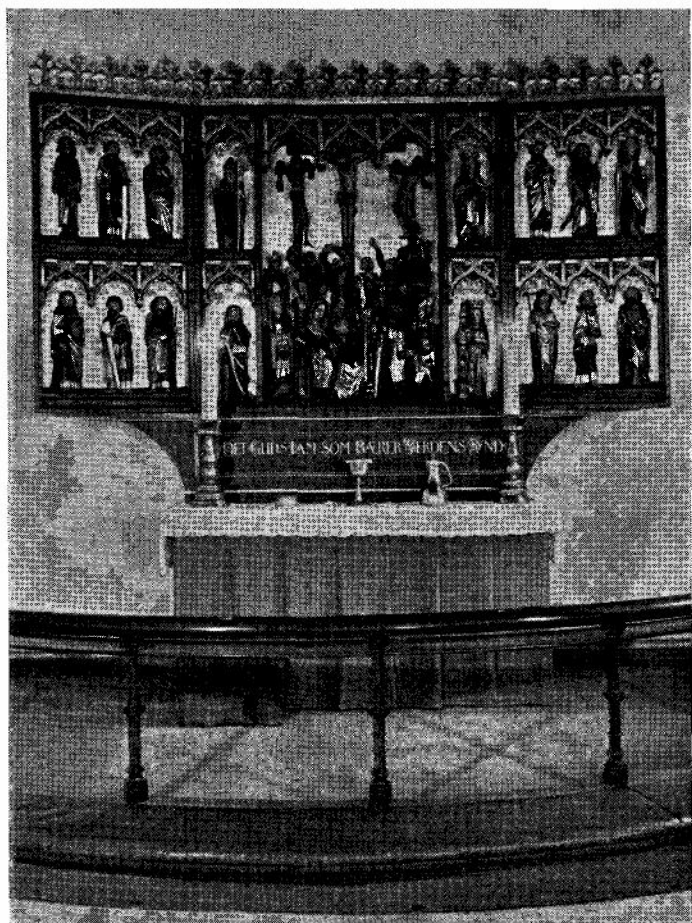
Det samme synspunkt for restaureringen dukkede op stadigvæk. Fra ansvarligt hold blev engang rejst spørgsmaalet at bygge et nyt granitalter op i stedet for det moderne træskelet, der var kirkens alter. Jeg reagerede straks med et: Hvorfor lave saadan noget gammelt noget i dag? I stedet blev alteret gjort pænt i stand med en ny plade og beklædning, og Kristi monogram blev malet paa det. Et alter skal ogsaa være smukt bag ved antependiet! — Ud fra samme synspunkt blev et knæfald fra forrige restaurering — et pænt stykke haandværksarbejde — bevaret. Hvorfor absolut alle disse jerngitre saa mange steder?

Paa eet punkt kan man vel sige, at ogsaa myndighederne i dag gik tilbage til det gamle restaureringsprincip: at genskabe det gamle. Det er et gammelt stridspunkt før mange restaureringer: afhugningen af de haardt og blankt pudsede vægge og paalægning af et nyt ujævnt og groft pudslag. Det er uhyre svært at begribe for et menneske med almindelig sund sans, at naar man hjemme i sit køkken roser mureren, fordi han har lavet en fin glat pudset væg, — saa kan man kassere et tilsvarende godt stykke murerarbejde i en kirke. Men alligevel har fagfolkene ret. Det er vist egentlig heller ikke af »historiske« grunde, at man anbefaler dette arbejde saa stærkt, men kun af hensyn til skønheden. — Den groft og ujævnt pudsede

væg er langt smukkere. Kører man direkte fra en kirke med den grove puds til en kirke med glat puds paa væggene, tror jeg, de fleste i menigheden kan se, hvad der er smukkest. De store flader bliver mere levende; i vinduesaabningerne ligesom sløres det kraftige lys en smule af de ujævne flader. De penge er givet godt ud.

Restaureringen af det egentlige historiske inventar var jo noget meget væsentligt; men der er paa en maade ikke saa meget at sige om det. Det blev udført af konservator P. K. Andersens kyndige haand. Altertavlen straalere nu igen i al sin herlighed. Stort set maatte man nøjes med at rense og forbedre lidt paa farverne fra 1875 — foruden at forny hele guldbelægningen. De ældre farvelag var som før nævnt ved den tidligere restaurering næsten helt tilintetgjort. Nationalmuseet foreslog saa at lade tavlen helt rense, saa figurerne stod i det nøgne træ — bortset fra enkelte rester af gammel farvebelægning hist og her. Dette gik menighedsraadet imidlertid ikke med til. Her tror jeg, grænsen er, hvor langt man kan gaa, — hvor ellers udmærkede principper for os lægfolk at se løber løbsk. Med hele vor sjæl kan vi forstaa, at alle slægters bidrag til kirken skal have lov at staa i al deres mangfoldighed. Men kirken er dog en brugsgenstand. Altertavlen skal *bruges*; derfor maa den laves rigtig i stand. Akkurat som oldefars gamle skab derhjemme maa have et ben fornyet, hvis det er raadnet op, maa Sct. Peder paa altertavlen ikke mangle den ene haand eller kun have bukser paa det ene ben. — Uden en smule vanskeligheder fik vi det dog ogsaa, som vi ville.

Den i over 100 aar kasserede prædikestol var der ikke saa mange problemer med. Allerede i 1923 havde

konservator Kr. Due fjernet adskillige nyere farvelag og fremdraget den oprindelige staffering. Ved den lejlighed fremkom de fire evangelistbilleder i fyldingerne; men da der laa ældre maling herunder, ofrede Due det femte felt og gik ned til en ganske enkel

rosetdekoration i guld fra renaissancetiden Ved den sidste restaurering blev disse felter bevarede i den af konservator Due fremdragne skikkelse. — En skidden præstetavle åbenbarede den typiske elfenbenshvide rokokofarve under en hæslig egetræsmaling. Et godt epitafium, der blev fundet paa kirkeloftet, blev ogsaa gjort i stand. Det er omtalt i aarbogen for 1958. — Den fine orgelfacade fra 1822 fik sine typiske klassicistiske farver genskabt.

Er der saa mere? Jo der er prikken over i'et. Nationalmuseet anbefalede os at benytte malerne brødrene Trier til at tilrettelægge al farvelægningen i kirken. Netop i denne kirke var opgaven særdeles betydningsfuld paa grund af det usædvanligt meget træværk — især det meget panel, sidepulpitur og orgelpulpitur. Før restaureringen havde alt træværket et par dystre graa farver — desværre farver, der i 1936 var paasat af en kgl. bygningsinspektør! Bænke, paneler, pulpiturer, orgel, prædikestol og døre — alt var blevet til een stor graa masse. Især pulpituret kom til at virke tungt og gøre kirken skæv.

Hvordan faa en helhed ud af saa vidt forskellige elementer — af næsten alle stilperioder paa en saa lille kirkes begrænsede plads? Det lykkedes i forbausende grad. Nu staar kirkebænkene med deres egen farve som et ganske selvstændigt element ved siden af de andre — dog med enkelte farver, der forbinder dem med den øvrige kirke. Sidepulpituret staar saa let og svævende, at det næsten pynter. Loftsfarven er lidt forskellig i skib og kor. Med sikkert kirkeligt instinkt er det diskret udtrykt, at koret er noget andet end resten af kirkebygningen. Bjælkerne i koret er blaa med tydelig korrespondance ned til et smukt ensfarvet blaat tæppe foran alteret, — der igen pas-

ser dejligt sammen med et gyldent antependium med smaa indvævede kors. Ogsaa ved valget af disse to tekstiler har brødrene Trier været medvirkende.

Er der endnu mere? Ja, lad mig blot nævne en saadan lille ting som restaureringen af fire lysekroner fra forrige aarhundrede — skænket til kirken af forskellige medlemmer af menigheden. Det har maaske interesse for nogen at vide, at selv temmelig medtagne kroner i dag kan restaureres for en ret beskednen sum og komme til at se godt ud.

Og saa er der for resten ogsaa noget, der hedder sakristi og vaabenhus. Naar menigheden vælger at lade de enkelte stykker inventar restaurere efterhaanden igennem en aarrække, bliver ofte selve den helhedsvirkning forsømt, som et par kunstnere var mestre for i Hejls. Men desuden bliver sakristi og vaabenhus ogsaa let oversete. Sakristiet er i mange kirker blevet et redskabsrum og et pulterkammer. Jeg er vis paa, at nogle timers gennemtænkning af, hvad man egentlig har brug for nogenlunde hyppigt — en medgørlig graver — og indretning af et billigt skab eller to kan rydde op i dette rum, saa det kan faa noget af den værdighed tilbage, der ligger i dets smukke navn: sakristi — der som bekendt har noget med ordet »hellig« at gøre. I Hejls blev dette i hvert fald let ordnet. Et smukt stengulv — farver, der passede netop til det rum — en pæn, men beskednen lampe — et ordentligt malet bord og stol — et krucifiks paa væggen, — og der var sket underværker.

Paa lignende maade med vaabenhuset. Det første rum, man træder ind i, bør se indbydende ud. Dette lykkedes ogsaa i Hejls med smaa midler.

Til sidst vil læserne af en *historisk* aarvog vel spørge: Gjorde man ikke nogle arkæologiske, historiske op-

dagelser under restaureringen? — Ikke store sager. Af kalkmalerier fandt man ubetydelige rester paa nordvæggen. Det drejede sig om nogle blomstermotiver — sikkert fra et ret sent tidspunkt. De blev affotograferede og derefter kalket over.

Mere interessant var resultatet af en gennemgravning af jorden under kirkegulvet. Dels fandt man 36 smaamønter, hvoraf den ældste var fra Valdemar Sejrs tid (1202—41). Dels fandt man i taarnets sydøstlige hjørne 18 store mønter opstillede. De er alle fra 1593 til 1651. Det er sikkert en skat, der er skjult for de svenske tropper, da de i januar 1658 var i Hejls før overgangen over isen. Karl Gustav skal have overnattet i præstegaarden (ikke den nuværende) natten mellem 29.—30. januar. Sognets præst, pastor Lassen døde i Haderslev i 1659 — rimeligvis efter at være flygtet fra sognet.

Et sidste spørgsmaal skulle maaske besvares: Hvad kostede en saadan restaurering? Knap 75.000 kr., hvoraf de 25.000 blev ydet som statstilskud.

FRA VESTER NEBEL SOGN

Af Folkemindeforskeren *Aug. F. Schmidt.*

Vester Nebel Sogn (Brusk Herred) er Anneks til Starup Sogn og omgives af dette samt Almind og Harte Sogne, fra hvilket sidste det skilles ved Almind Å. Imod Vest grænser Sognet til Jerlev Herred (Egtved Sogn), og videre mod Vest og Syd grænser det til Jordrup og Lejrskov Sogne i Anst Herred (Ribe Amt). Vester Nebel Sogn var i gammelt Mål 2274 Tønder Land. Nu angives dets Størrelse til 1259 ha, et efter Egnens Forhold ret lille Sogn (Starup Sogn er således på 3506 ha, Harte Sogn 1995 ha).

Sognets højtliggende Jorder (højeste Punkt 76 m), der skråner op mod Jordrup og Bølling Skove (i Ribe Amt), som delvis danner Vestgrænsen, er mod Syd og Øst magre og sandede, mod Nord og Vest lermuldede. Der skal i Vester Nebel Sogn 10,3 ha i Gennemsnit til 1 Tønde Hartkorn.

Der er ikke særlig mange Vidnesbyrd om meget gammel Bebyggelse indenfor vort Område. De 7—8 *Gravhøje* (fra Sten- og Bronzealderen), som kendes herfra, er især beliggende Nordøst for Sognebyen og i Tilslutning til Høje sydligst i Starup Sogn. En Høj har været at finde Syd for Vester Nebel og Vest for Landevejen, og en anden havde sin Beliggenhed tæt Øst for Kirken. Sognets Oldtidshøje er nu alle overpløjede. På en Mark Sydvest for Vester Nebel er frem-

draget et Fund fra den senere Jernalder, bestående af 6 Guldbrakteater og nogle Glasperler.

Da Sognet er omgivet af de to maleriske Vandstrømme: *Vester Nebel* og *Almind Åer*, turde man have troet, at der mellem disse tidligt var fremstået en betydelig Bebyggelse, idet der her var (og er) let Adgang til Vand og til Græsning i Engdragene, nødvendige Forudsætninger for et lille Oldtidssamfund af Agerbrugere.

Vester Nebel Å udspringer ved Blåkær Skov ca. 10 km Syd for Vejle i en Højde af ca. 71 m over Havet. Den øvre Del af Ådalen træder ikke skarpt frem, men omtrent ved Skovgård i Starup Sogn begynder den egentlige Ådal, der minder en Del om Åkærdalen.¹⁾ Mellem Ågård og Sletmadebro er Åen reguleret. Ved Broen løber Nebel Å ud i en bred Dal, der går på tværs af Åens Retning. Dalen er en Del af det Dalsystem, der bl. a. rummer Nørresø, Søndersø og Stallerup Sø. I Dalen modtager Nebel Å Tilløb af Bølling Bæk, der afvander den nordvestlige Ende af Dalsystemet. Nebel Å forlader atter den brede Dal NV for Vester Nebel, og herfra til Sammenfaldet med Aakær Å løber den i en snæver, dybt nedskåret Dal. Ved Elkærholm (Vester Nebel Vandmølle) er Åen opstemmet langs Dalsiden, og Nord for Stubdrup findes et stort Stemmeværk, der stemmer Vandet i den så højt, at en Del af Dalen er omdannet til en langstrakt Sø, der har Afløb til Søndersø gennem den Dal, hvorigennem Almind Å tidligere løb til Nebel Å. Vandet løber altså nu den modsatte Vej og ledes sammen med Almind Åens Vand gennem Kanaler og Søområdet til Harteværket. — *Almind Å* udspringer ved Viuf Skov. Et Stykke nedenfor Viuf Gård løber den ud i den store Vest—Øst gående Alminddal. Ved Dons Vandmølle er

Åen endnu opstemmet til en lille Møllesø, men Stemmeretten er solgt. Kort neden for Møllen løber Åen ud i Nørresø. — Vester Nebel Å fortsætter fra Stubdrup i sydvestlig Retning. Ved Stenvad Vandmølle er den opstemmet langs Dalsiden. Umiddelbart Nord for Hvilested Kro modtager den et mindre Tilløb, der er opstemmet ved Sorgenfri Vandmølle og i en Række Fiskedamme oven for og neden for denne. Efter at have passeret under Trudsbro på Hovedvej Nr. 1 modtager Nebel Å Trudså fra Nordvest. Trudså kommer fra Egnen Nord for Lejrskov. Efter Sammenløbet af Aakær og Nebel Åer kaldes Vandløbet *Kolding Å*.²⁾ I Traps Danmark, 4. Udgave, VII. Bind (1926), 711 oplyses, at *Vandarealet* i Vester Nebel Sogn er på 4 ha. I denne Forbindelse kan det passende meddeles, at Hedeselskabet efter i 1924 at have undersøgt Sognets *Moser* kunde oplyse, at Engene langs Bølling Bæk var en Lavmose, hvis Areal, der også strækker sig ind i Egtved og Starup Sogne, udgjorde 45 ha. Tørvedybden var i denne Mose 2 m i Gennemsnit. Askeindholdet var 17 %. Mosen var så ringe, at man måtte fraråde at bruge den som Brændselsgiver. Derimod var *Nørremose* (18 ha) en Høj- og Lavmose, som nok kunde benyttes til Tørveskær. Her var Tørvedybden 0,3 m og Askeindholdet 5,5 %.³⁾ I Trap (1926) anføres, at Sognets Moser udgjorde 23 ha. Moserne her har øvet Indflydelse på Marknavnegivningen, som den kendes fra 1683 såvel som fra Nutidens Bebyggelsesnavne.

*

Temmelig sent er der i vort Sogn givet *Navn* til en Landsby, hvad Navnet *Vester Nebel* viser os. Det blev År 1231 skrevet *Nybyøl*, 1496 *Nøbel*, 1844 *Vester Nebel*. Det er sammensat af Tillægsordet *ny* og det gammel-

danske Navneord *bøli* (oldnordisk *bæli*), der betyder »Bosted«. Navne, der ender på *-bøl*, er sandsynligvis opstået i Tiden efter Vikingetiden, d. v. s. i o. 10.—11. Århundrede e. Kr. F. Den nye Landsby (det »nye Bosted«) har vel fået sit Navn givet udfra den Kendsgerning, at her var en ung Bebyggelse i Forhold til Egnens gamle Landsbyer, f. Eks. Almind og Dons. Stedsbestemmelsen *Vester* er fremstået som Modsætning til et *Øster Nebel*, der vist ikke kan være nogen anden By end *Taulov-Nebel* Nord for Kolding Fjord.

Sognavnet *Vester Nebel* har affødt flere Navne, således *Nebel Mølle*, nu *Elkærholm*, *Nebel Nørremose*, *Nebel Søndermose* samt *Nebelholm*, en Samling Huse, der også kaldes *Holmen*, Betegnelse på et Område, der er højere end Omgivelserne. Endvidere er i Sognet Gårdsamlingen: *Ballerne*, der ligger i bakket Terræn. *Balle* betegner »jævnt stigende Forhøjning i Terrænet«. Skriftformerne af *Ballerne* viser alle Flertal af *Balle*, medens de efter Folkemunde optegnede Udtaleformer viser Ental, hvilket må være det rigtige.⁴⁾ Som vi skal se i det følgende, er *Balle* et hyppigt brugt Navn på Markbetegnelser i Sognet. En Familie *Balle* har taget Navn efter det gamle Stednavn i *Vester Nebel Sogn*.

I *Markbogen* for 1683 (Nr. 826) i Matrikelsarkivet findes indskrevet Sognets gamle Marknavne, af hvilke de fleste nu er glemt. Disse gamle Navne på Sognets 4 Marker yder interessante Bidrag til fordums Navngivning af Lokalteter, som det i Landsbyfællesskabets Tid var praktisk at have en fast Betegnelse til. Man lærer af disse Navne adskilligt om Naturforhold (Jordsmon, Skov, Søb. m. v.) og særegne Ord, der nu ikke kendes mere.

I *Nør Marchen* fandtes først *Bygebjerg Fald*. Forleddet i Navnet er *Bøg*, og det oplyser om *Bøgebevoks-*

ning på Faldet. *Fald* svarer til en Indtægt i Marken og udgør ofte en Samling Agre. Fald kan betyde »Skråning« eller »være beliggende« (»Agrene falder mod Solen«). — *Bulbroe Fald*. En Bulbro er en Plankebro. — *Majdig Fald*. Maj er lig: Made, der betyder Eng. — *Kockholms Fald*. Af jydsk Kok, Hane. *Et Fald paa Gielsbjerg*. — Noch et andet *Fald paa Gielsbjerg*. I Markbogen et Sted fejlagtigt skrevet *Bielsbjerg Fald*. Gjelsbjerg er et Navn, der i sit Forled har Plantenavnet Gejl »Gyvel«. — *Lundbjerg Fald*. *Liden Schouf Sig Fald*. *Nogle smaa Støcher ved Schoufsig Munde* (Små Stykker ved Skovsigs Indgang). *Store Schoufsig Fald*. *Smal Schoufsig Fald*. Sig betyder »lav Plet på Marken, hvor der står Vand i fugtigt Vejrs om Vintere«. De anførte Navne fra Lundbjerg Fald og fremefter vidner om gammel Skov Nord i Sognet. I en Indberetning fra 1731 oplyses, at Nebel Krat består af Underskov, »som ikke er af nogen Værdi«. I Traps Danmark (1926) meddeles, at Sognets Skovareal udgør 13 ha. — *Ørbechs Marchen*. Ør »Grus« hentyder til mager Jordbund, og da Ørbækmarken fandtes Sydøst i Sognet, hvor Jorderne er noget magre og sandede, er Navnet jo meget velvalgt. — *Første Fald Ond Moese*. Betydningen er her snarest »dårlig Mose«. — *Noch et andet Fald*. — *Det tredie Fald kaldis Frøedals Fald*. Frø: Padde. — *Store Bønbiergs Fald*. — *Lillebønbierg Fald*. Plantenavnet Bønne. — *Horsdal*. Hors betyder Hest. — *De Støcher ved Dons Velde Kilde* (Vældkilde). Grænsen op til Sogneskallet i Øst efter Dons til. — *Et Fald mellem Vif (Wief) Wey og Møllevey*. Det er nok Dons Mølle, her tænkes på. Nordøst herfor ligger Viuf. — *Et Fald vesten Bønbierg*. — *Pindshøies Fald*. En Høj begroet med Buske og Småtræer. — *Ørbechs Fald*. — *Donsigs Mølle Weis Fald*.

— *Noch Tou Støcher ved Vilde Kilden* (Endnu to Stykker ved Vældkilden). — *Et Fald ved Grab* (Grav eller Grøft). — *De stachene Støcher til Weild Kilden* (De korte Stykker til Vældkilden). Væld kan også betyde »Vadested« (jfr. Købstadnavnet Vejle [væjel], der just har denne Betydning). — *Ørbechs Kiers Fald*. — *Puebierrig Fald*. Puge: Tudse. — *Suder Tofft Aggere Fald*. Suder: Skomager. Måske givet som Løn til en Skomager for Sognet. — *Andet Suder Tofft Fald*. — *Haufferdals Aggere Fald* (Havredalsagerfald). — *Sand Ageres Fald*. — *Smaa Sand Agers Fald*. Oplyser godt om Jordbunden. — *Boffuenhøye Aggere*. Her må have været en Bavnehøj, brugt i Ufredstider. — *Et Fald ved Ørbech Grab*. Grab kan måske være en Fejlskrift for Grob »Grøft«. — *Langebierrig Aggere Fald*. — *Søe Tofft Aggere Fald* (Søtoftagresfald). — *Andet Langebierrig Fald*. — *Sønder Fald paa Sin Tofft*. Sin kan måske være Ordet Sinder, »udbrændte Slagger af Jern, Potaske«. — *Tiuft Piut Aggere Fald* (Tyvpytagrefald). Forleddet må være det gammeldanske thiuf »Tyv« (som i Landsbynavnet Tyvkær i Smidstrup Sogn). — *Broden Høys Aggere Fald*. En Høj, der er gravet i (brudt op) har givet Navn til Markstykket. — *Rollebuske Aggere Fald* (også skrevet Rullebuske). En Rollebusk, også kaldet Røllebusk, er en Risbøg (en ung Bøg). Jfr. Skoven Risbøge ved Ferup. *Lille Hende Kaars Fald*. — *Store Hende Kaars Aggere Fald*. — *Helle Kaars Fald*. »Hende« i de to førstnævnte Navne må være Fejlskrivning for Helle. Helligkorsfald er et Navn, der kan erindre om, at her i den katolske Tid kan have stået et Kors på åben Mark. — *Mølle Skouf Høye Fald* (Mølleskovhøjfald). — *Lius Dals Aggere Fald* (Lysdalsagrefald). — *Noch Møll Skouf Høye Fald*. — *Møll Tofft Aggere Fald*. — *Kocke Holms Ag-*

gere Fald (Kokholmsagrefald), Kok, Hane (måske Urhane, Urkok). — *Elkiers Aggere Fald*. Trænavnet El. Dette Navn er i afvigte Århundrede blevet overført på Nebel Mølle, der nu hedder *Elkærholm*. — *Small Fald i Mølle Røy*. Røy svarer til Røj »Skovrydning«. — *Steen Demnings Aggere Fald*. Her har været en Dæmning ved Mølledammen. — *Stoere Mølle Røye Fald*. Som man kan se, hører de sidste 6—7 Navne til Området ved Vester Nebel Mølle.

I *Wester Marchen* fandtes *Wester Vang Balle*. — *Hoffueds Schiffter*. Vel: de forrest liggende Skifter. Hoved — hentyder ofte til Foragre (»Hovedagre«). Hovedskifter anføres i Markbogen som opbrudt Skovjord. — *Boelled Schifte*. Her et Led ved et Boelskifte. — *Stock brog Fald*. Brog er muligvis Fejl for Bro. En Stokkebro var et Gangbræt el. lign. over et Vandløb. — *Giel Krogsig*. Et fugtigt Område med Gejl (Gyvel) ved. — *De smalle Aggere i Byding*. Endelsen er sikkert Fejlskrift for -eng. — *Andfløed Fald*. Der var tre Fald med dette Navn. Forleddet er Fuglenavnet And, Efterleddet Flyd, der betyder Vandløb. — *Holmesieg Schoubschifft* (Holmesig Skovskifte). — *Claus Stigs Aggere* (Mandsnavn). — *Balles Led Fald*. Her et Led ind til Marken. — *Nogle smaa Støcher paa Vøgvad*. Vøgvad var antagelig et Vædested med blød, mudret Bund. — *Eng Tofft Fald* (Engtoftefald). — *Moes Faldet* (Mosefaldet). — *Huidbierge Fald* (Hvidbjergfald).

Endvidere findes i Markbogen nogle Navne på små Engstykker, bl. a. *Løget Maj*, af Plantenavnet Løg og Maj, Made, d. v. s. Eng. — *Nebbel Maj* (Nebel Eng). *Eske Kiars Hauge* (Eskekærshave). *Vdi Vester Skoufs Søe Maj*. — *Steens Krogs Haufen*. — *Frøe Sig*. Frø: Padde. — *Vdi Balles Wang*.

I Nutiden gives kun undtagelsesvis Marknavne. Det gamle Navn *Brunhøj* (hentyder til Bevoksningens Farve) anvendes nu også som Ejendomsnavne. Gamle Marknavne indgår i Navnene: Ballegård, Balleskovgård, Nørballegård, Elkærhøj. Endvidere Fuglkærgård, Sejkærholm, Tranbjerggård. Fra Nutiden er Navne som disse: Bøgely, Bøgebjerg, Grundkærhus, Solgård, Solholtgård, Vesterled, Østerbækgård. Personnavne indgår i: Karensminde, Karlsminde, Marilund og Ulriksminde.

*

Vester Nebel Sogn led som de andre Sogne i Koldingegnen stærkt i de slemme *Krige*, der især i 1600-Tallet rasede her. Efter Wallensteinskrigen 1628 kunde Sognet kun betale en Trediepart af sin Skyld til Kronen. Gårde var blevet afbrændt, og Fattigdom regerede. I Torstensonskrigen 1644 havde bl. a. i Vester Nebel Sogn General Wrangel med alt sit medhavende Folk Lejr i to ganske Nætter og Dage, da han drog ind i Landet, og i 1645, da han drog ud, camperede han også i Vester Nebel og omliggende Sogne, hvorfor de fattige Folk, som byggede og boede her, blev ganske frarøvet deres Kræ og Heste, deres Korn blev udkastet, og det blev slet og ilde behandlet, så her var intet som helst Forråd efter Krigen. Efter den store Svenskekrig 1657—60, da Nebel By blev afbrændt, var Folket yderlig forarmet. Man hjalp sig, hvor man bedst kunde. Der blev stjålet Træ i Skovene, og det var strengt forbudt Folk, der boede nær den kongelige Vildtbane, at holde Bøsser. Hundene skulde være »lemmede«, have et Stykke af det ene Forben hugget af, så de ikke løb efter Kongens dyrebare Vildt. Der førtes af denne Grund omhyggelig Kontrol med alle ulemmede eller »ustemplede« Hunde. I 1662 kunde

Synsmændene meddele, at der af ulemmede Hunde kun fandtes en i Nebel Mølle, medens Almind havde hele fem af de lykkelige Dyr.

Rytterbønderne havde det — såvel som andre Bønder — tit skralt og måtte have Hjælp af Kronens Kasse. Undertiden lånte de Korn til Udsæd. Det kneb dog meget med at få Lånekornet betalt. I 1683 nægtede Mændene i Vester Nebel at betale noget, men de slap ikke, og Regimentsskriveren bemærkede: »Hvis Bønderne kan blive fri, naar de siger, at de har haft Misvækst, saa faar jeg aldrig en Skæppe ind,« og han mener, at de ikke har godt af at mærke, at man har haft for megen Medlidenhed med dem.

1695 havde Præsten Niels Fog i Starup nogen Fortrædelighed med sine Sognemænd, fordi han 1694 i sit Skattemandtalt ikke havde medtaget Husmændene i Vester Nebel og Brakker. Præsten anså disse sidste for Husmænd, og så var de skattefri, men Forvaltningsmyndighederne regnede dem for »Indsiddere«, og så skulde de betale. Hr. Niels blev frikendt, men 1695 kom han så i Kirken i Strid med Sognemændene, da han oplæste Skattemandtallet.⁵⁾

*

Der fandtes i Vester Nebel Sogn År 1683: 18 Gårde med 77,14 Tønder Hartkorn. 7 Huse med Jord havde 2 Tdr. Hartkorn. Ialt 79,14 Tdr. Hartkorn. Det dyrkede Areal til disse 25 store og små Ejendomme var 541,1 Tdr. Land. *Nebel Mølle* havde samme År 0,90 Tdr. Htk., og dens dyrkede Areal var på 6 Tdr. Land. Ialt i Sognet var da 80,04 Tdr. Htk., og dets dyrkede Areal var 547,1 Tdr. Land.⁶⁾

Ved den ældste *Folketælling* 1769 var der i Vester Nebel Sogn 188 Indbyggere. 1787: 186. 1801: 256.

1834: 479. 1840: 498. 1845: 574. 1850: 584. 1855: 601. Da var der ialt i Sognet 31 Gårde og 65 Huse, hvoraf de 20 Gårde og 53 Huse var udflyttede. Der fandtes da her et mindre Teglværk. 1860 var Sognets Indbyggertal: 637. 1870: 691. Da var her 31 Gårde og 84 Huse. Deraf var de 20 Gårde og 65 Huse udflyttede. 1880 var Indbyggertallet 683. 1890: 633. 1901: 628. 1905 var i Sognet 34 Gårde med 98 og 82 Huse med 22, forskellige Lodder med 1 Td. Htk. samt 11 jordløse Huse (127 Hjem ialt). 1906 var Befolkningmængden 620 Personer. 1911 var Tallet nede på 600, og der angaves da at være 126 Gårde og Huse i Sognet. 1921 var her 138 Gårde og Huse. 1925 var Indbyggertallet 731. 1940: 659 Indbyggere og 183 Husstande. 1945: 690 Indbyggere og 193 Husstande. 1950: 725 Indbyggere og 211 Husstande. 1. Oktober 1955 var der 722 Beboere i Vester Nebel Sogn.

Af disse Tal erfarer man i Korthed en hel Del om Udviklingen i Vester Nebel Sogn siden de store Landboreformer i Årtierne omkring 1800. Som man vil have set, var der allerede 1855 udflyttet 20 Gårde og 53 Huse, et betragteligt Antal i Forhold til Tiden.

*

Den lille *Kirke* i Vester Nebel er opført i den romanske Stilperiodes Tid (1050—1250). Den må i hine fjerne Dage sikkert have været rigelig stor til Sognets daværende fåtallige Befolkning. Kirken har Skib og Kor og mod Vest et lavt Tårn med Saddeltag. Det er fra den seneste Middelalder og bygget af Munkesten. Det nyere Våbenhus ligger mod Nord og er af Mursten. Murene på Hovedbygningen er væsentlig af rå Granit på Skråkantsokkel. I 1886 fik Kor, Skib og Tårn et tykt Lag Cement. Korbuen og Dørene er be-

varede, dog er Syddøren tilmuret. Tårnets hvælvede Underrum har Spidsbue til Skibet, der har fladt Loft. Altertavlen, forestillende Christus og Peter på Søen, er malt 1889 af Peter Nicolai Møller fra Kolding. Den gamle Altertavle, der er opstillet i Tårnrummet, er en lutheransk Fløjtavle fra Slutningen af det 16. Århundrede. På Fløjenes Ydersider er bevaret de oprindelige Malerier. Prædikestolen er i gotisk Stil og af vestjysk Type, fra ca. 1560—70. Døbefonten er af Granit og er samtidig med Kirken, der ligger ca. 9 km NNV for Kolding.⁷⁾

Vester Nebel har fra tidlig Tid haft gode *Skoleforhold*, idet der allerede 1693 her blev indført et mere ordnet Skolevæsen end andre Steder i Landbyerne.⁸⁾ 1722 havde man i Starup og Nebel Sogne antaget en dygtig Skolemester. Det ser ikke ud til, at Nebel fik sin egen Skolebygning før 1820. Inden den Tid har man vel så haft et lejet Lokale til Undervisningen. 1925 fik Vester Nebel opført en ny Skole. Talrige Oplysninger om gamle Skoleforhold i Starup-Nebel Sogne findes i Kirkehistoriske Samlinger, 3. Rk. V (1884—86), 652—54, samt i Afhandlinger i Vejle Amts Aarbog 1908, 185—239, 1909, 143—49 af Poul Lindholm. Udnyttet af Lindholm i hans Bog: Starup Sogn (1911).

1868 byggedes i Vester Nebel en *Friskole*, der opførtes på en Jordlod, som Gdr. Peder Dons, »Pederslyst« i Dons havde købt det nævnte År. Friskolen, hvis Lod var på 10 Tdr. Land, fik Navnet »Karensminde«. Det var Meningen, at Seminarist fra Jelling 1865 *Marinus Jørgensen*, Broder til Konrad og Severin Jørgensen, skulde have flyttet ind i den nye Skole med sin Brud, Karen, Datter af ovennævnte Peder Dons, men hun døde 14 Dage før Brylluppet. Efter at have deltaget som frivillig i 1864 virkede Marinus Jørgensen

efter sin Eksamen 1865 en kort Tid som Medhjælper ved Chr. Kolds gamle Friskole i Dalby, før han kom til Vester Nebel. Her levede han et virksomt Liv som Lærer. Et Skolebillede fra 1877 viser ham med Lærerinde og 37 Skolebørn. Som Lærerinde havde han en Tid sin Svigerinde, Fru *Johanne Jørgensen*, Vester Nebel Brugsforening. Ved Siden af Skolearbejdet drev han sin Jordlod, ledede Skytteforening, Foredragsforening, var Sognerådsmedlem og Bestyrelsesmedlem i Brugsforeningen, Redaktør af »Børnenes Blad« og Medarbejder ved Morten Eskesens Blad »Fylla« samt ved Højskolebladet. Efter Marinus Jørgensens Død 1878 blev *Peder K. Juler* Lærer ved Friskolen. Han havde før været Friskolelærer i Trunderup, Fyn. 1897 fratrådte han på Grund af Alder i Vester Nebel, hvorpå Børnene overgik til en ny Friskole i Ågård. Efter Marinus Jørgensens Død ejede hans Søskende Skolen, men nogle År efter overlod de den til Skolekredsen, som igen i 1897 overgav den til Juler som Efterløn.⁹⁾

*

Vester Nebel By ligger ved en stor Landevej, der fra Nord til Syd fører gennem Sognet. Her omkring Midlalderkirken har Byen hygget sig gennem Århundrederne, og først efter Udskiftningen o. 1775 begyndte der at ske indgribende Forandringer i det gamle Landsbysamfund; thi nu begyndte Gårdene at flytte ud på Byvangene, og også Vester Nebel Sogn fik nu den spredte Bebyggelse, der overalt præger vort Land. Sognebyen har en central Beliggenhed indenfor det udvalgte Landområdes Grænser, og da 7 Veje fører til den, er det forståeligt nok, at den er blevet Sognets Centrum i enhver Henseende. Her er Kirke og Skole, og fra ret gammel Tid har der været en Kro i Vester

Nebel. Den kendes fra første Halvdel af forrige Århundrede. 1891 opførtes Vester Nebel Forsamlingshus, og 1911 oprettedes et Andelsmejeri her. Den fordums Fattiggård indrettedes 1921 til Alderdomshjem. Hertil kommer en Række Forretninger og et betydeligt Antal Håndværkere, hvorfor det er muligt for Sognets Beboere at blive betjent på de allerfleste Områder, når de henvender sig til dets eneste Bysamfund, enten for Indkøbs Skyld eller hvis Byggearbejder og Reparationer m. v. skal finde Sted. Det gode Opland udenom Vester Nebel bevirker, at her er Betingelser til Stede for et sundt og godt Forretningsliv, ligesom Håndværkere af enhver Branche har fortrinlige Muligheder her.

Landskendt blandt det ældre Slægtleds Borgere i Vester Nebel var *Severin Jørgensen* (31. Marts 1842—10. Januar 1926), der 1874 blev Uddeler for den da nyoprettede Brugsforening i Byen, hvor han herefter levede og virkede Resten af sine Dage. Han tog med Kraft fat på Arbejdet med at få realiseret sin Kongstanke: at få samtlige danske Brugsforeninger samlede om et Fællesindkøb af deres Varer. Efter Skuffelser og intenst Arbejde fik han Tanken ført ud i Hverdagen År 1896, da »Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger« blev til en Virkelighed. Severin Jørgensen var den store Sammenslutnings ansete Formand til 1913, da han trak sig tilbage. Virksomheden kom til at overstige de dristigste Forventninger — endog Stifterens. På adskillige Områder øvede Jørgensen megen Indflydelse, også indenfor det Sogn, han boede i, og hvis store Brugsforening han var en ypperlig Leder af. Ikke længe efter Severin Jørgensens Død blev 5. Oktober 1926 afsløret et Mindesmærke for ham på en Plads overfor Vester Nebel Brugsforening. Mindesmærket (en Portrætbuste på Granitsokkel),

der er en Pryd for den lille By, er udført af Billedhuggeren *Rasmus Andersen*, der havde Evne til at få sine Monumenter til at ligne de Personer, han fik til Opgave at forevige.¹⁰⁾ Severin Jørgensen er det ene berømte Navn, der er knyttet til Vester Nebel Sogn, det andet, H. A. Wulff, skal vi høre om lidt fremme.

*

Lidt over 1 km Syd for Vester Nebel ligger *Elkærholm Gård og Mølle*. Førhen hed Virksomheden *Nebel Mølle*. Allerede 1578 træffes Navnet Nøbbil Mølle. 1664 Nebbel Mølle. 1683 Nebell Mølle. 1844 Nebel Mølle. Marknavnet *Elkjær*, nævnt i Markbogen 1683, er Forudsætningen for det nuværende Navn, givet den førhen så store Ejendom vistnok i sidste Halvdel af forrige Århundrede.

Elkærholm ligger såre skønt i en dyb Dal. I For sommertiden, når Tusindfrydene titter frem overalt mellem Græsset på de maleriske Skrænter, ser man her et Stykke Landskab af en romantisk Ynde, som man skal lede efter Magen til i vort Land.

Det vides ikke, hvornår Nebel Mølle er grundlagt. Den omtales første Gang 1578, da den kom til Kronen. Den nævnes videre 1610 og 1622. Der var da Avl til. 1636—37 var Landgilden 12 Ørter Mel. Antagelig blev også Møllen brændt af Svenskerne under Krigen, for det siges i Jordebogen 1660, at hele Nebel By blev afbrændt af dem. 1662 afkortes der 3½ Ørt 1 Fjerdingkar i Landgilden for at holde Møllen vedlige. Ifølge Matriklen 1664 blev Møllen ansat til 8 Tdr. Htk. På dens Jorder kunde såes 4 Skæpper Rug, 3 Skp. Byg og 2 Skp. Boghvede samt avles 10 Læs Hø. I Markbogen 1683 skrives om Møllen: »Er udi samme Mølle en Quern med tou smaa Stene. Er et lidet Hiul, som gaar med Offuerfaldsvand. Er en liden Schautmølle [Skvæt-

mølle]. Under tiden, naar Tørche er, hafuer intet Vandd, eftersom dett kommer af en lidenn Aae og smaae Beche, som icke aldtiid kand bruges, og med stoer Besuerlighed samles Vandet til Møllen fra en liden Aae med Arbeide i en Grøfft en lang Vey fra Aaen. Og gifuer aarlig til Afgifft af Møllenn til Colding Huus 10½ Tønder Rug Meel aarlig Landgilde.« Til Møllen er lidt Jord og Eng, men Mølleren maa købe Hø af Bønderne oplyser Markbogen videre.

1699 skødede Kronen Fjerdeparten af Møllen bort. 1723 findes et Skøde på Halvparten af Nebel Mølle. 1729 drejer det sig igen om et Skøde på Fjerdeparten af Møllen, 1734 sælges Halvparten af Møllen for 400 Rdl. Antagelig er dette således at forstå, at Kronen stadig har haft en Del af Møllen. Hvornår den sidste Del af Møllen er blevet Selveje, vides ikke, men det er i hvert Fald sket før 1761, da den ikke omtales i en Indberetning fra dette År.¹¹) 1794 købtes Nebel Mølle af den senere Justitsråd, Stænderdeputeret *Hans Andreas Wulff* (26. September 1764—6. Januar 1850), og nu oprandt der nye Tider for den. Wulff var en meget dygtig Mand, der fik sat Skik på Sagerne. Da han besigtigede Møllen, fandt han Mølleværket dårligt, Bygningerne små og tildels forfaldne, Jorderne af temmelig Udstrækning, men for en stor Del magre og omtrent 40 Tdr. Land bevokset med Lyng. Dog var Gårdens nærmeste Omgivelser Wulff ganske tiltrækkende; den smukke Dal med Åen og en Mængde Træer, navnlig en Bakke på omtrent 2 Tdr. Land med en Del skønne Ege- og Bøgetræer tiltrak sig hans Opmærksomhed. Besætningen bestod af 4 Heste, 12 Køer, noget Opdræt og nogle Får, og for denne Ejendom forlangtes intet mindre end 5500 Rdl. Courant. Wulff og hans Ledsager, Asmus Anton

Poulsen, Forpagter på Endrupholm Mølle (Wulffs tilkommende Svigerfader), fandt Prisen for høj og tog derfor til Dons Mølle, hvor Poulsen fra tidligere Tid var kendt, for at rådslå med Ejeren V. A. B. Dreyer om denne Sag. Han fandt også Prisen for høj. . . . Efter lang Ventilation kom Handelen dog i Stand. Nebel Mølle købtes for 4000 Specier, og i Aftægt 24 Specier årlig, så længe Sælgeren levede. I Købet fulgte 2 gamle Heste, 8 Køer, 1 Vogn, 1 Harve og 1 Plov. Af Købesummen behøvedes kun udbetalt 800 Specier, og de øvrige kunde mod 1. Prioritet blive indestående i Ejendommen. Et stort Arbejde havde Wulff med at få nye Bygninger, men han fik sin Mølle opført. År efter År blev han ved at bygge, ialt opførte han 148 Fag Hus, og det var flotte Længer. Gården bestod ved 1830 af tre teglhængte og fire stråtækte Huse. På Bakken Vest for Gården opførte han 1818 en Bygning med Altan, hvorfra han havde Udsigt over hele Marken. Bakken og Huset kaldte han »Bloksbjerg« til Minde om en Rejse til Harzen 1817. Heden, han ejede, opdyrkedes og beplantedes. Plantningen slog fejl Gang efter Gang, men Wulff blev ufortrøden ved. Gården, der oprindeligt havde 150 Tdr. Land, fik efterhånden 400. Da han i 1842 solgte den til sin Svigersøn *Christian Georg Campen* (1815—1898), var den på et Højdepunkt. 1850 hørte der til Ejendommen 23 Tdr. Htk. Campen var i 1864 Amtsrådsmedlem og kom sammen med Herredsfoged G. C. Saxild til at lede det Magasin for Udlevering af Fødemidler etc., som det prøjsiske Militærstyre lod oprette i Kolding. Campen var medvirkende til, at Stadthauptmand I. S. Borch ikke kom synderligt i Fængsel, fordi han havde været oppe at skændes med en fjendtlig Officer. I 1885 blev *Elkærholm* sammen med Vester Nebel Kirke m. m.

udlagt ved Tvangsauktion for 154.500 Kr. til Københavns private Lånebank. Campen har altså ikke kunnet klare den. Lånebanken solgte hele Bedriften i 1886 for 205.000 Kr. til Overretssagfører E. Christensen. 1887 kom den til Arkitekt A. P. Frederiksen (senere Williamsborg), som 1895 afhændede Elkærholm til B. Petersen, der 1906 solgte Gården for 170.000 Kr. til Landbrugskandidat August V. Beck, som senere købte Engelsholm. Han solgte 1914 Elkærholm for 250.000 Kr. til Forpagter Chr. Hansen. 1918 blev den med Afbyggergården Solgård (udskilt 1851) solgt til et Konsortium for 693.000 Kr. til Grosserer Dreyer, og 1919 af et andet Konsortium mageskiftet til Forsørgelsesinspektør K. Andersen i Vejle, og 1920 solgtes Virksomheden for 785.000 Kr. til L. Juul, der 1921 afhændede den for 552.000 Kr. til Vejle Amts Udstykningsforening. Der opførtes nu 22 Statshusmandsejendomme på Jorderne. Hovedparcellen kom derefter til S. Sørensen, der 1928 solgte til N. Petersen, som et halvt år senere afhændede til J. Gram-Hansen. I Marts 1932 overtoges Elkærholm af Brødrene A. og Chr. Jacobsen. Da var dens Tilliggende 89,4 ha, deraf Ager 55, Eng 18,4, Skov 12, Have, Park og Gårdsplads 4. Møllen blev nedlagt ca. 1933, men Vandkraften udnyttes stadig til Gården. Den udnyttes ved en Turbine kun til Fremstilling af Elektricitet.¹²⁾ 1942 var Åen opdæmmet til en lang Kanal i Dalsiden. Faldet ved Møllen er ca. 3 m. Elkærholm ejes nu af Civilingeniør *Axel Regnar Trillingsgaard*.

Efter en Brand 1925 opførtes nye Udlænger på Elkærholm, hvis Hovedbygning er fra Gårdens Glansperiode. 1845 lod Campen tilbygge den 2. Etage, som stadig pryder Beboelselængen her.

Om Hans Andreas Wulff og hans Slægt foreligger

en Del Litteratur.¹³) Her skal kun anføres nogle få nødvendige Oplysninger om denne Mand, der kom til at betyde meget for sin Egn. I 1832 havde han mere end 50 Mennesker i sit Brød. 1835 valgtes han ind i Viborg Stænderforsamling. Han var da med sine 71 År Forsamlingens ældste Medlem. Også i dette berømte Råd forstod han at sætte sig i Respekt, hvad bl. a. den kendte »Stændervise« aflægger Vidnesbyrd om. 1837 blev han Landvæsenskommissær, samme År Kammerråd, 1840 Ridder af Dannebrog (1811 var han blevet Dannebrogsmænd), 1845 blev han virkelig Justitsråd.

Da Wulff var en meget kongetro Mand, er der ingen Tvivl om, at han satte stor Pris på disse Udnævnelser. På Grund af Blindhed gik han 1845 af som Stænderdeputeret. I sin sidste Levetid var han, på Grund af Krigen, flyttet ned fra sin yndige Bolig »Bloksbjerg« til Møllen, hvor han hos Datter og Svigersøn nød en kærlig Pleje. Den 16. Januar 1850 døde gamle Wulff, og hermed var en af Koldingegnens Foregangsmænd gået bort. Han er uden Tvivl den Landmand herfra, der — og med Rette — er skrevet mest om.

H. A. Wulff, der også skrev Vers, affattede bl. a. »Mit Livs Tretals Begivenheder passende for Aaret 1845«, en fornøjelig Levnedstegning, der viser, at den 81-årige, blinde Mand ikke havde tabt Humøret, men glædede sig ved Tilværelsen og ved,

at »tre Snaipse daglig giver ingen Rus. Tre Gange daglig nyder jeg lidt Mad, det styrker, naar mig Fla-sken har gjort glad«.

*

Vester Nebel Sogn, der tidligere i kommunal Henseende var forenet med Hovedsognet *Starup*, udgør fra 1921 en selvstændig Kommune.

Noter:

- 1) August F. Schmidt: Fra Koldingegnen I (1956), 14—16.
- 2) Steen B. Bøcher: Vandkraftens Udnyttelse i det sydlige Nørrejylland før og nu (1942), 54—55.
- 3) Fridlev Thøgersen: Danmarks Moser (1942), 4.
- 4) Vejle Amts Stednavne (udgivet af Stednavneudvalget) 1944, 153—55.
- 5) Peter Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid (1910), 127, 135, 146. Historiske Strejftog i Koldingegnen (1923), 109, 123, 146, 215.
- 6) Henrik Pedersen: De danske Landbrug 1688 (med Indledning af Svend Aakjær), 1928, 136.
- 7) Traps Danmark, 4. Udgave, VII (1926), 711—12.
- 8) P. Eliassen i Vejle Amts Aarbog 1922, 87—89.
- 9) Anker Ankerstrøm: Friskolen gennem hundrede Aar III (1949), 217—18.
- 10) J. Th. Arnfred: Severin Jørgensen (1942), en Bog på 158 Sider, giver en nyttig Skildring af Severin Jørgensens Liv og Gerning.
- 11) Dr. Steen B. Bøcher har i Vejle Amts Aarbog 1949, 203—06, skrevet om Elkærholm Mølle.
- 12) J. J. Hansen: Større danske Landbrug V (1933), 330—332.
- 13) Axel Noack: Stamtavle over Familien Wulff (1941). Hovedafhandlingen om Hans Andreas Wulff skyldes Arkivar Peter Kr. Iversen, der har fået offentliggjort en værdifuld Karakteristik af den gamle Ejer af Elkærholm i: Afhandlinger tilegnede Rigsarkivar, Dr. phil. Axel Linvald (1956), 168—186. Her et stort Antal Henvisninger, hvortil kan føjes Poul Lindholms Artikler om Wulff i Kolding Folkeblad 13/11, 14/11 1928. Endvidere Kolding Folkeblad 29/8, 17/9 1935 (Aug. F. S.). Fra Vester Nebel Sogn er optegnet følgende Råd mod Sygdom: »Min Bedstefader fra Vester Nebel havde *Blegsot* og kunde ikke blive kureret derfor. En af hans gode Venner gik til en klog Kone for ham, og hun sagde, at de skulde koge en Kop rigtig stærk Kaffe til ham, og deri skulde kommes nogle Regnorme. Det skulde han saa drikke uden at vide, at de var der. Han drak Kaffen og kom sig.« Meddelt af A. J. Gejlager, der var fra Seest (Evald Tang Kristensen: Danske Sagn, Ny Række IV, 1932, Nr. 1144). — Endelig skal nævnes, at Sognepræsten Albert Jacobsen 1638 til Ole Worm oplyste, at Annexet Nebel var der intet at skrive om! (Danske Samlinger 2. Rk. IV, 83).

ÅRSMØDE

afholdtes søndag den 13. september 1959 i Kollemorten forsamlingshus i forbindelse med en hærvejstur i Vejle amt.

Der deltog ca. 190 medlemmer og gæster i hærvejs-
turen. Befordringen foregik i 3 omnibusser med ca. 80
personer og 20—25 personbiler. Deltagerne mødtes ved
rutebilstationen i Vejle, hvorfra turen udgik kl. 12,10.
Kl. 12,50 drejede kortegen ind på hærvejen ved Hunds-
hoved lidt syd for Nr. Snede. Man passerede vandskel-
lene og gjode holdt ved Margrethediget. Rutebilerne
var forsynet med højttaleranlæg, der betjentes af hen-
holdsvis lærer Hakon Christensen, Stubdrup pr. Jerlev,
journalist Aksel Rude, Vejle, og fhv. driftsbestyrer
Knudsen, Vejle. På taget af den rutebil, hvis højttaler
betjentes af driftsbestyrer Knudsen, var anbragt en
friluftshøjttaler, som blev taget i brug ved Margrethe-
diget, således at også personbilernes passagerer og de,
der var stået ud af rutebilerne, kunne høre, hvad der
blev forklaret om seværdighederne. På turen ud til
hærvejen blev der gjort rede dels for seværdigheder
i Vejle by og undervejs iøvrigt, dels for hærvejens
historie.

Kl. 13,15 ankom kortegen til Ø. Nykirke kirke, som
var smukt pyntet i anledning af den forestående høst-
gudstjeneste kl. 14. Pastor Kragh-Schwarz gjorde le-
vende og interessant rede for den gamle kirkes historie
og dens seværdigheder og ligeledes for sognets historie.
Kl. 13,45 forlod selskabet atter kirken og fortsatte til
Kollemorten forsamlingshus, hvor der var dækket
kaffeborde, og hvor årsmødet holdtes.

Formanden, amtmand Wamberg, blev valgt til diri-

gent. Han aflagde årsberetning og redegjorde for Historisk Samfund's arbejdsplaner. Kassereren, organist H. C. F. Hansen, aflagde regnskab for året 1958—59, der godkendtes af årsmødet. De afgående bestyrelsesmedlemmer, grd. Kr. Vyff, amtslæge, dr. med. Jakob Jakobsen, direktør Harald Hess og gårdejer R. P. Østergaard-Hansen, genvalgte, og ligeledes genvalgte som revisor overingeniør Baagøe. Medlemsbidraget fastsattes uforandret til 6 kr. årlig.

Kunstmaler Axel Sørensen og lærer Hakon Christensen fortalte medlemmerne om hærvejen og de mænd, der har gjort sig anstrengelser for at bevare den og belyse dens historie og dens kulturelle betydning.

Turen fortsattes herefter ad hærvejen forbi Harresø, Tøsbjerg og videre til Randbøl, hvor der blev gjort holdt ved kirken, hvor driftsbestyrer Knudsen i friluftshøjtaleren fortalte om kirken og Kong Rans høj m. v. Til sidst forlod kortegen hærvejen og kørte til St. Rygebjerg-stenen. Her stod man ud af rutebilerne og gik de 2—300 meter fra landevejen op til stenen, medens driftsbestyrer Knudsen i friluftshøjtaleren fortalte om stenen og dens historie.

Dette var afslutningen på hærvejsturen. Personbilerne spredtes nu, og rutebilerne kørte over Egtved til Vejle, hvortil man ankom kl. ca. 17,30.

Hele turen var foregået i strålende solskin og varmt vejr.

Efter årsmødet konstituerede bestyrelsen sig således:

formand: amtmand *A. M. Wamberg*,

næstformand: apoteker *Arnold Hansen*, Kolding,

kasserer: organist *H. C. F. Hansen*, Fredericia,

sekretær: museumsinspektør *Sigvard Skov*, Kolding, og

arkivar: apoteker *Arnold Hansen*, Kolding.

Vejle Amts Aarbog har modtaget følgende fra Dansk historisk Fællesforening:

*Til
redaktørerne af de amtshistoriske årbøger.*

Dansk historisk Fællesforening arrangerer i samarbejde med Landsarkivet for Nørrejylland et arkivkursus i dagene søndag den 3., mandag den 4. og tirsdag den 5. januar 1960. Kurset tager særligt henblik på lokal- og personalhistorikere, og der vil blive givet vejledning i arkivernes indhold, benyttelsen af arkivalier og læsning af gammel skrift.

Kurset finder sted på Landsarkivets læsesal, og på grund af pladsforholdene vil kun et begrænset antal kunne deltage. Tilmeldelser bedes sendt snarest — og senest den 15. december — til Dansk historisk Fællesforening, Sekretæren, Landsarkivet, Viborg. Ved henvendelse sammesteds kan interesserede få tilsendt kursusprogram. Deltagelse i kursus er gratis, deltagerne sørger selv for indkvartering og forplejning.

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

Driftsregnskab for året 1. april 1958 til 31. marts 1959.

I n d t æ g t e r:

Bidrag fra stat og bykommuner:

Undervisningsministeriet	1155,00	
Vejle amt	100,00	
Fredericia kommune	50,00	
Fredericia havn	100,00	
Kolding kommune	100,00	
Kolding havn	50,00	
Vejle kommune	150,00	
Vejle havn	50,00	1755,00

Sognekommuner:

Vinding	15,00	
Erritsø	25,00	
Thyregod	10,00	
Harte-Nr. Bramdrup	20,00	
Gauerslund	25,00	
Egtved	15,00	
Tyrsted-Uth	25,00	
Sdr. Stenderup	40,00	
Ørum-Daugård	10,00	
Randbøl	10,00	
Ringive	10,00	
Hornstrup	25,00	
Glud-Hjarnø	20,00	
Sdr. Bjert	20,00	
Ødsted	20,00	
Skjold	10,00	
Brande	25,00	
Nørup	10,00	
Pjedsted	10,00	
Give	25,00	
Hatting-Thorsted	10,00	
Givskud	25,00	
Hover	25,00	

At overføre 430,00 1755,00

	Overført	430,00	1755,00
Skibet		20,00	
Barrit-Vrigsted		50,00	
Løsning		20,00	
Vejstrup		10,00	
Ødis		15,00	
Øster Snede		15,00	
Jelling		15,00	
Øster Starup		10,00	
Skærup		10,00	595,00

Bidrag fra banker og sparekasser:

Fredericia Privatbank	50,00	
Fredericia By og Omegns Spare- og Lånekasse	100,00	
Vejle Byes og Amts Sparekasse	100,00	
A/S Vejle Bank	100,00	350,00

Andre indtægter:

Medlemskontingent fra 611 medlemmer	3666,00	
Salg af årbøger	462,40	
Salg af festskrifter	149,45	
Renter af obligationer	447,00	
Renter af indlån	70,34	
Refusion af udlagt porto	1160,04	
Andre refusioner	77,89	
Annoncer i årbogen	770,00	6803,12
Overført kassebeholdning fra året 1957—58		4252,40
		<u>13755,52</u>

Udgifter:

Udgivelse af årbogen	5287,40	
Udsendelse af årbogen	1070,00	
Foredrag og udflugter	183,00	
Arkiv og inventar	100,69	
Bestyrelsens udgifter samt repræsentation	320,80	
Administration	76,64	
Tryksager	58,20	
Kontorudgifter	76,96	
Porto mod refusion	102,50	
Frugt og porto	73,78	
Diverse uforudsete udgifter	114,30	7464,27
Kassebeholdning overført til året 1959—60		6291,25
		<u>13755,52</u>

Status:*Aktiver:*

Jens Holms legat	10500,00
Jens Buchs legat	500,00
Indestående i banker og sparekasser.....	6291,25
Beholdning af årbøger	3000,00
	<u>20291,25</u>

Passiver:

Legatkapitaler	11000,00
Kapital	9291,25
	<u>20291,25</u>

Grundfondens regnskab fra 1. april 1958 til 31. marts 1959.**I n d t æ g t e r:**

Overført obligationsbeholdning	11000,00
Indvundne renter	447,00
	<u>11447,00</u>

U d g i f t e r:

Overført til driftsregnskabet	447,00
Obligationsbeholdning	11000,00
	<u>11447,00</u>

Fredericia, den 1. april 1959.

H. C. F. Hansen,
kasserer.

Regnskabet er gennemgået og fundet rigtigt. Kassebeholdningens tilstedeværelse er konstateret.

sign.: *E. Gade. H. Baaqøe.*

AKTIESELSKABET
DE DANSKE BOMULDSSPINDERIER
Vejle og Valby

Reserveret

DANSK OLIE-IMPORT A/S
KOLDING

VEJLE OG OMEGNS
ANDELS-SVINESLAGTERI

*

CHARLES HINDBORG A/S
Papir en gros — Papirvarefabrik — Bogtrykkeri
Vejle, telf. 37 og 38

KOLDING ANDELSMEJERI

A/S VEJLE MÆLKEKOMPAGNI

Telefon 507 - Vejle

JYLLANDS CLICHÉFABRIK A/S

Kolding

Telefoner 208 - 611

A/S Slotsmøllens Bryggerier

KOLDING

OSCAR CHRISTENSEN A/S

Kolonial en gros

KOLDING

Landbrugsmaskiner

Ole Sørensen & Co. A/S
KOLDING

Vejle - Telefon 3440 (4 Linier)

Fiskergade 10

Telefon 748

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri

L. Fuglsang

Telefon 476 og 496

KOLDING

A/S FRØCONTORET

KOLDING

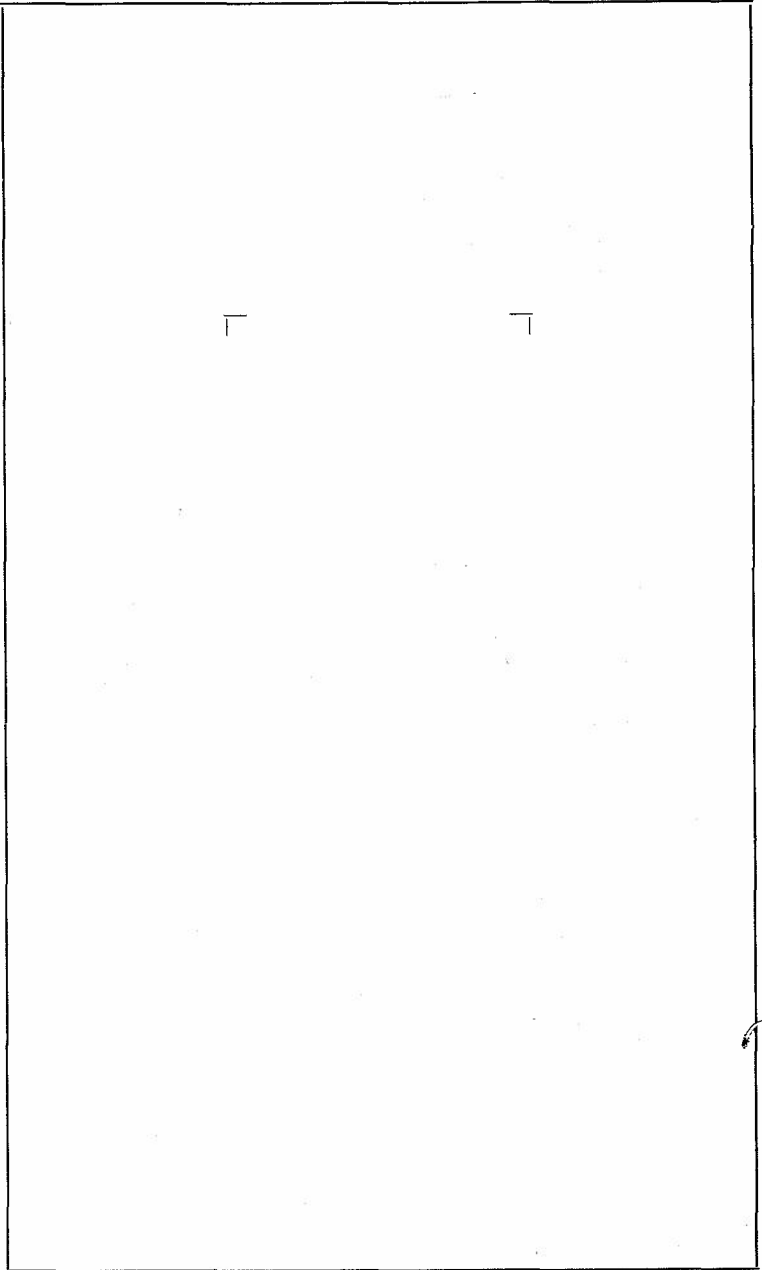

Grundlagt 1887

Telf. 4344

Leverer 1. kl. Mark- og Roefrø under
Statskontrollens selvvirkende
Kontrol.

FRØAVL - FRØHANDEL

MEDDELELSE

TIL MEDLEMMERNE

Ældre Aargange af Vejle Amts Aarvog kan faas ved Henvendelse til Ekspeditionen: Organist H. C. F. Hansen, 6. Julivej 58, Fredericia.

Pris pr. Aargang 1906—1940 Kr. 3,00 (ikke Medl., Bogladepris Kr. 4,00)
- - - 1941—1949 - 4,00 (- - - - 5,00)
- - - 1950—1958 - 6,00 (- - - - 8,00)

Ved Forsendelse tillægges Forsendelsesomkostninger. Udsolgt er: Aargang 1905 I-II, 1906 1. Halvbind, 1917 I-II, 1918 I-II, 1919 I-II og 1935 II.

Desuden sælges følgende Bøger:

Vejle Amts historiske Samfunds 50 Aars Festskrift „Jelling det gamle Kongesæde“. (208 Sider rigt illustreret i sort og Farver Kr. 15,00.)

Medl. Ikke-Medl.

Marius Hansen: Tirsbæk Gods og dets Ejere 1421—1921. 277 S. .... 6,00 Kr. 7,00 Kr.

Rasmus Mortensen: Jysk Jærn. Undersøgelser vedrørende den gamle Jærnudvinding af Myremalm. 137 S. .... 6,00 - 7,00 -

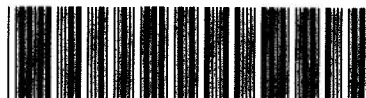
Vejle Amt. En Hjemstavnsbog. (1934). 2 Bind paa ialt 560 S., rigt illustreret. .... 6,00 - 7,00 -

Abitz og Bredsted: Litterat. .... 2,00 - 4,00 -

Vba Mus kontor fag
46.4 Vejle Amt
Vejle Amts årvog
1959

3317856015

Vejle Byhistoriske Arkiv

3317856015

VEJLE AMTS AARB OG

som kan købes i Boghandelen, udsendes til Medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund. Medlemsbidraget er **6 Kr.** aarlig plus Omkostninger ved Aarbogens Forsendelse.

Kontingenter for livsvarige Medlemmer er 100 Kr., dog for Institutioner 150 Kr.

Indmeldelser i Samfundet bedes sendt til et af Bestyrelsens Medlemmer eller direkte til Kassereren, Organist H. C. F. Hansen, Fredericia. Telefon 1115.

SAMFUNDETS BESTYRELSE:

Amtmand A. M. Wamberg, Vejle.

Formand.

Apoteker Arnold Hansen, Kolding.

Næstformand, Medlem af Redaktionsudvalget, Arkivar.

Amtslæge, Dr. med. Jakob Jakobsen, Vejle.

Redaktør af Aarbogen.

Organist H. C. F. Hansen, Fredericia.

Kasserer.

Magister Sigvard Skov, Koldinghus.

Sekretær, Medlem af Redaktionsudvalget.

Journalist Axel Rude, Vejle.

Direktør Harald Hess, Vejle.

Grdr., Sogneraadform. R. P. Østergaard-Hansen,
Skulsballe pr. Vrigsted.

Maskinmester Edv. Nissen, Fredericia.

Gaardejer Kristian Vyff, Vonsild.

Amtsskolekonsulent V. Winther, Grejs pr. Grejsdal.

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI . KOLDING